

Autorice: Doc. dr. Amila Ždralović,
Doc.dr. Zlatiborka Popov-Momčinović i
Prof. dr. Zarfa Hrnjić-Kuduzović

Dizajn i prelom: Merisa Bašić i Tanja Čurić

Lektura i korektura: Enida Čamđić

Izdavačice: Fondacija CURE



<http://www.fondacijacure.org>

Štampanje publikacije su podržali Women's World Day of Prayer (WWDP) i German Committee u sklopu projekta „Žensko zagovaranje za rodnu ravnopravnost“ – *follow up*.



© Weltgebetstag der Frauen – Deutsches Komitee e.V.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

352/354:342.726-055.2(497.6)

ŽDRALOVIĆ, Amila

Žene u bh. institucijama marionete zakonske kvote / Amila Ždralović, Zlatiborka Popov-Momčinović, Zarfa Hrnjić. - Sarajevo : Fondacija Cure, 2018. - 151 str. ; 21 cm

O autoricama: str. 149-150. - Bibliografija: 138-148. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-413-06-4

1. Popov-Momčinović, Zlatiborka 2. Hrnjić, Zarfa
COBISS.BH-ID 25954054

Doc. dr. Amila Ždralović,
Doc.dr. Zlatiborka Popov-Momčinović i Prof. dr. Zarfa Hrnjić

ŽENE U BH.INSTITUCIJAMA MARIONETE ZAKONSKE KVOTE

Sarajevo, 2018.

SADRŽAJ

LISTA SKRAĆENICA.....	7
UVODNA RAZMATRANJA.....	9
1. NORMATIVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR RODNE RAVNOPRAVNOSTI.....	13
1.1. Međunarodni standard.....	13
1.2. Domaći propisi.....	17
2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	20
I DIO: RODNA RAVNOPRAVNOST U REGIJI ISTOČNO SARAJEVO I ROMANIJA: (N)I IDEAL (N)I PRAKSA.....	24
1. Generalni presek.....	24
2. JOŠ NEKI LOKALNI UVIDI.....	32
2.1. PALE – RS.....	32
2.1.1. Uvod.....	32
2.1.2. Pravno-politički okvir i učešće žena u javnoj sferi.....	33
2.1.3. Socio-ekonomski aspekt.....	36
2.1.4. Socijalna i zdravstvena zaštita.....	38
2.1.5. Nasilje u porodici.....	39
2.1.6. Višestruko marginalizovane grupe žena.....	40
2.2. SOKOLAC.....	41
2.2.1. Uvod.....	41
2.2.2. Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu zajednice.....	42
2.2.3. Socio-ekonomski aspekt.....	44
2.2.4. Socijalna i zdravstvena zaštita.....	46
2.2.5. Višestruko marginalizovane grupe žena.....	47
2.2.6. Nasilje u porodici.....	48
2.3. ISTOČNA ILIDŽA.....	50
2.3.1. Uvod.....	50
2.3.2. Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu zajednice.....	50
2.3.4. Socijalna i zdravstvena zaštita.....	52
2.3.5. Nasilje u porodici.....	53
2.3.6. Višestruko marginalizovane grupe žena.....	54

2.4. TRNOVO – RS.....	54
2.4.1. Uvod.....	54
2.4.2. Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu.....	55
2.4.3. Ekonomski aspekt.....	56
2.4.4. Socijalna zaštita i zdravstvo.....	57
2.4.5. Nasilje u porodici.....	58
3. PREPORUKE.....	58
3.1. Generalno za regiju:.....	58
3.2. Specifične preporuke za lokalne zajednice:.....	63
II DIO: LOKALNE POLITIKE RODNE STRATIFIKACIJE - Regija: Hadžići, Ilijaš i Semizovac).....	67
1. Deklarativna ravnopravnost?.....	68
2. Učešće žena u političkom životu zajednice.....	71
3. Socio-ekonomski položaj žena.....	76
3.1. Obrazovanje.....	77
3.2. Zaposlenost.....	79
3.3. Različite osnove društvene stratifikacije.....	81
3.4. Nasilje u porodici.....	86
4. Umjesto zaključka: Kako do rodne ravnopravnosti?.....	88
III DIO: RODNA RAVNOPRAVNOST U REGIJAMA TUZLA I LIVNO: RIJEČI NA PAPIRУ.....	92
1. Uvod.....	92
2. Metod.....	94
3. Rezultati.....	96
3.1. Tuzla.....	98
3.2. Srebrenik.....	105
3.3. Gračanica.....	108
3.4. Orašje.....	111
3.5. Livno.....	113
3.6. Kupres.....	116
3.7. Bosansko Grahovo.....	118
3.8. Bugojno.....	121
4. Zaključna razmatranja s preporukama.....	122
ZAKLJUČAK I GENERALNE PREPORUKE.....	128

POJMOVI.....	131
LITERATURA.....	138
O autoricama.....	149

LISTA SKRAĆENICA

ARS BiH	<i>Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine</i>
BiH	<i>Bosna i Hercegovina</i>
CEDAW	<i>Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (eng. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)</i>
CSR	<i>Centar za socijalni rad</i>
FBiH	<i>Federacija Bosne i Hercegovine</i>
GAP	<i>Gender akcioni plan</i>
GV	<i>Gradsko vijeće</i>
JU	<i>Javna ustanova</i>
KUD	<i>Kulturno-umjetničko društvo</i>
LGAP	<i>Lokalni Gender akcioni plan</i>
MUP	<i>Ministarstvo unutrašnjih poslova</i>
MZ	<i>Mjesna zajednica</i>
NVO	<i>Nevladina organizacija</i>
OSI	<i>Osoba s invaliditetom</i>
OV	<i>Opštinsko/Općinsko vijeće</i>
RS	<i>Republika Srpska</i>
RVI	<i>Ratni vojni invalidi</i>
SBK	<i>Srednjobosanski kanton</i>
SO	<i>Skupština opštine/općine</i>
TK	<i>Tuzlanski kanton</i>
UG	<i>Udruženje građana/ki</i>
UN	<i>Ujedinjene nacije (eng. United Nations)</i>
ZORS	<i>Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini</i>
ZOZD	<i>Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini</i>

UVODNA RAZMATRANJA

Na osnovu dosadašnjih istraživanja može se izvesti teza da je Bosna i Hercegovina školski primjer razdvajanja pravnog (*de iure*) i stvarnog (*de facto*) ostvarenja rodne ravnopravnosti. Međutim, niti su u prvom segmentu opravdana idealizovanja, niti su u drugom opravdana nivelišanja onoga što je do sada urađeno. Prethodno se može konstatovati da je zakonodavstvo sagrađeno na bespolnoj legislativi koja se naknadno pokušava korigovati kroz mehanizme posebne zaštite ženskih ljudskih prava.

Međutim, već i sam jezik koji se koristi u Ustavu BiH reflektira sliku društvene stvarnosti i utemeljuje buduće diskriminatorne prakse. Isključivom upotrebom muškog roda kao paradigmе političkog subjektiviteta, žene se simbolički isključuju iz ugovora, jednako kao što su prethodno isključene iz kreiranja njegovog sadržaja. Inicijativa „Građanke za ustavne promjene“ 2013. godine je podnijela Platformu ženskih prioriteta za ustavne promjene¹ gdje se kao prvi od pet definisanih prioriteta navodi upotreba rodno odgovornog jezika. Takođe, i Agencija za ravnopravnost spolova BiH (ARS BiH) izradila je set amandmana² na Ustav BiH i ustave entiteta. Na ovom mjestu se ne želi ulaziti u analizu postojećih inicijativa, već tek sugerisati da je u budućim ustavnim reformama nužno voditi računa prvenstveno o uklanjanju diskriminacije u jeziku, uvođenju afirmativnih mjera,

¹ Platforma ženskih prioriteta za ustavne promjene sa amandmanima na Ustav Bosne i Hercegovine iz rodne perspektive, Inicijativa građanke za ustavne promjene, Dostupno na:

<https://gradjankezaustavnepromjene.wordpress.com/platformu-zenskih-prioriteta/>

² Víđjeti više u: Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013 - 2017. Helsinski parlament građana Banja Luka/ Prava za sve, Sarajevo, novembar, 2016., str. 32. Preuzeto s: <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2017/02/CEDAWEWEB-final-novembar-2016.pdf>

naglašavanju principa rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije na osnovu spola/roda, ali i inkorporisati druga rješenja kojim bi se unaprijedila zaštita ženskih ljudskih prava, te u proces reformi uključile i žene.

Naime, ustavne odredbe o ljudskim pravima deklarativno garantuju njihovo uživanje bez ikakve diskriminacije. Dio Ustava Bosne i Hercegovine čine i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima, kao i oni koji su eksplicitno važni za zaštitu ženskih ljudskih prava. Postavljene međunarodne standarde obavezni su primjenjivati svi nivoi vlasti, te svoje zakone i politike usklađivati s njima. Principi jednakopravnosti i zabrana diskriminacije na osnovu spola propisani su Ustavom BiH³, entitetskim i kantonalnim ustavima, Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH, Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH, kao i drugim zakonima koji uređuju specifične oblasti, na primjer oblast obrazovanja ili oblast rada.

Osim što je potpisala je i ratifikovala brojne međunarodne konvencije, Bosna i Hercegovina je 2003. godine postala i jedna od prvih država u regionu koja je usvojila zakon na državnom nivou koji se tiče rodne ravnopravnosti. Međutim, kako se na nivou zakonodavstva „spuštamo“ ka nižim nivoima koji bi trebali da bliže određuju i konkretizuju načelne politike rodne ravnopravnosti, tako se često prвobитно i deklarativno opredjeljenje za rodnu ravnopravnost „razvodnjava“ umjesto da se konkretizuje. U entitetskim ustavima ne

³ Ipak, već na ovom mjestu nužno je još jednom naglasiti činjenicu da Ustav BiH ne sadrži eksplicitne odredbe koje se tiču jednakopravnosti muškaraca i žena, na šta je ukazano i u Zaključnim zapažanjima na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine Komiteta za ukidanje diskriminacije žena iz 2013. godine. S obzirom na to da preporuke Komiteta nisu provedene, tri godine kasnije u Alternativnom CEDAW izvještaju se ukazuju na isti probleme i daju se konkretnе preporuke za ustavne reforme (2016, str. 27). Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije takođe ukazuju na aktivnosti Inicijative Gradanke za ustavne promjene, koja se, između ostalog, zalaže za: „a) uvođenje jasne definicije ravnopravnosti spolova u Ustav BiH i zabranu direktnе i indirektnе diskriminacije žena u javnoj i privatnoj sferi i b) uvođenje afirmativnih mјera kako bi se doprinijelo izjednačavanju položaja žena u svim sferama društva, a koje podrazumijevaju set politika i praktičnih mјera koje se uvode svuda gdje je iz statističkih podataka i analiza jasno da određena grupa ili grupe nemaju ravnopravan položaj“ (2017, str. 11).

pokazuje se eksplizitna tendencija uspostavljanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena, već se i dalje ponavlja tek deklarativna opredijeljenost da se garantuje uživanje prava i sloboda predviđenih Ustavom BiH ili međunarodnim dokumentima. Zabрана diskriminacije na etno-nacionalnoj osnovi se dalje razrađuje i utvrđuje bez uzimanja u obzir specifičnih korelacija roda i etno-nacionalizma, a druge osnove diskriminacije uključujući i one na osnovu roda/spola, tek se eventualno takšativno navode ili samo pretpostavljaju.

Isto je moguće zaključiti i u odnosu na Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine i Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske, gdje se uz definisanje nadležnosti jedinica lokalne samouprave, propušta direktno inkorporisanje principa rodne jednakopravnosti, a postojeći opći okvir se pretpostavlja kao dovoljno širok i rodno neutralan. Za lokalne vlasti ovo može značiti i široko tumačenje opravdanja za neprovođenje politika rodne ravnopravnosti, s obzirom na to da direktna obaveza doista ne postoji u zakonima o lokalnoj upravi i samoupravi.⁴

Ovakav pristup nesistematičnog integriranja rodne ravnopravnosti, odraz je konteksta u kojem se pristupa daljim reformama zakona i institucionalnih mehanizama koji se provode na različitim nivoima i često, posebno na lokalnom nivou, prerastaju u tek formalne obaveze koje ne rezultiraju stvarnim društvenim promjenama. Međutim, čak i na nivou općih principa i postojećih normativa, možemo izvoditi zaključke o značajnoj ulozi i obavezi tijela lokalne uprave u razvijanju svijesti građana i građanki, uz kontinuirano i kontekstualizovano osmišljavanje i provođenje različitih mjera i politika koje doprinose borbi protiv diskriminacije. **Navedeno, ipak, prije svega pretpostavlja da uobičajene socio-kulturalne prakse budu prvo prepoznate kao diskriminatorne. Iz dosadašnjih istraživanja**

⁴ Vidjeti više u: Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013. - 2017., str. 25-26.

nedvojbeno se zaključuje da je ovo jedan od najvećih izazova s kojima se suočavaju lokalne zajednice, posebno u segmentu osvješćivanja rodnih predrasuda i stereotipa. Pored toga, ne možemo ignorisati činjenicu da normativno-pravne reforme predstavljaju prvi „vidljivi“ korak ka ostvarenju rodne ravnopravnosti, mada, s obzirom na prethodnu prepreku, ne postoji i nužna garancija da će uslijediti i stvarne društvene promjene.

1. NORMATIVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR RODNE RAVNOPRAVNOSTI

1.1 Međunarodni standard

Formalno-pravne aspekte rodne ravnopravnosti u BiH nužno je posmatrati kroz dva nivoa - međunarodni i nacionalni, koji imaju svoje refleksije i na ostale nivoe uključujući i najniži nivo - lokalnu zajednicu. Za potrebe ovog istraživanja, a s obzirom na važne refleksije na lokalne zajednice, u međunarodnim pravnim dokumentima posebno se izdvajaju CEDAW konvencija (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 1979.), Pekinška deklaracija i Platforma za akciju (1995.), Rezolucija 1325 ("Žene, mir i sigurnost", 2000.) i Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilju u porodici (2011., tzv. Istanbulска konvencija). U odnosu na domaće zakonodavstvo nužno je istaći značaj Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH i Zakona o zabrani diskriminacije u BiH.

CEDAW konvencija – Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je CEDAW konvenciju 1979., a stupila je na snagu 3. septembra 1981. U uvodnim redovima ovog dokumenta koji predstavlja minimum zaštite ženskih ljudskih prava⁵, naglašava se da diskriminacija prema ženama „krši principe jednakosti prava i poštovanja ljudskog dostojanstva“. Prvi član Konvencije široko definiše diskriminaciju, a odredbe koje slijede naglašavaju dužnosti država da otklone diskriminaciju žena i osiguraju puni razvoj i napredak žena. Godine 1982. osnovan je Odbor za uklanjanje diskriminacije žena čiji je zadatok da prati primjenu CEDAW konvencije putem razmatranja izveštaja koje su mu države stranke obavezne podnosići svake četiri godine. Uz ove izveštaje, Komitet uzima u obzir i informacije od nevladinih

⁵ Iako je riječ o minimalnim standardima, mnoge od država potpisnice Konvenciju nisu prihvatile u potpunosti. Naime, države potpisnice često prihvataju Konvenciju stavljajući rezerve na odredene članove, zbog čega ona nema jednaku snagu u svim državama koje je potpisuju.

organizacija, koje mogu biti predstavljene u formi tzv. Izvještaja u sjeni ili Alternativnog izvještaja⁶. Nakon razmatranja izvještaja, Komitet izdaje svoja zapažanja, komentare i preporuke koje su države stranke dužne implementirati i o napretku izvijestiti u narednom izvještajnom periodu.

Pekinška deklaracija i prateća Platforma za akciju⁷ – Pekinška deklaracija i platforma za akciju usvojena je na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama koja je održana 15. septembra 1995. godine. Potpisivanjem ovog dokumenata, države preuzimaju i obavezu donošenja nacionalnog plana za poboljšanje položaja žena, te se obavezuju i na institucionalne promjene i provođenje konkretnih mjera u cilju unaprjeđenja položaja žena. Imajući u vidu obaveze koje proizlaze iz Pekinške platforme, BiH je napravila niz koraka razvijajući gender akcione planove i druge strateške dokumente. Međutim, uspješna implementacija Pekinške platforme s ciljem ostvarenja rodne ravnopravnosti prepostavlja korištenje strategije *gender mainstreaming-a*, odnosno integracije rodne perspektive u sve planove i programe, zakone i institucionalne aktivnosti na svim nivoima i u svim sferama društvenog života. Uspješno sistematsko integrisanje rodne perspektive prepostavlja razvijanje dijaloga i uključivanje najrazličitijih glasova u svim fazama izgradnje politika, počevši od one koja se tiče identifikovanja problema. Time se i formalno nameće obaveza saradnje vladinog i nevladinog sektora gdje prvi više nije redukovani samo na institucionalne državne mehanizme za ostvarenje rodne ravnopravnosti, već se proširuje na sve institucije i sve nivoe vlasti.

⁶ Vidi više u: Dardić, Dragana i Marković, Svjetlana „Priručnik za praćenje primjene Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama“, Helsinski parlament građana, Banja Luka, 2015., str. 22. Preuzeto s: <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/VODIC-ILI-PRIRUCNIK-web1.pdf>;

„Vodič za izvještavanje nevladinih organizacija prema Komitetu za praćenje primjene Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena“, Prava za sve, 2013., str. 10

⁷ Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, 1995., prezeto 10.05.2018. s <http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/04-PEKINSKA-DEKLARACIJA-kb.pdf>

Rezolucija 1325 (“Žene, mir i sigurnost”, 2000.)⁸ – Rezolucija 1325 usvojena je na 4213. sjednici Vijeća sigurnosti 31. oktobra 2000. godine. Već u uvodnom dijelu ove Rezolucije ukazuje se na važnost uloge žena u sprječavanju i rješavanju konflikata, u (post)konfliktnoj izgradnji, održanju i promociji mira i sigurnosti, te se insistira na uključivanju žena u mirovne procese. Ovu tendenciju svakako prati i Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine izradila je Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju Rezolucije UN-a 1325 u BiH koji pokriva period provedbe od 2014. do 2017. godine.⁹ Iz podatka koji se navode u Izvještaju, vidljivo je da je provođenje Akcionog plana imalo za rezultat povećanje učešća žena u policijskim i vojnim snagama prvenstveno na nižim pozicijama i vojnim snagama, kao i trend povećanja učešća žena na rukovodećim pozicijama u sektoru odbrane i sigurnosti. Kako je BiH prva država u regionu koja je izradila u usvojila Akcioni plan za provedbu Rezolucije 1325, na regionalnom i međunarodnom planu prepoznate su dobre prakse BiH. Tako se u Izvještaju navodi da je regionalna saradnja rezultirala konkretnim akcijama, a kao primjer se navodi i činjenica da je Lokalni akcioni plan za provedbu Rezolucije 1325 u gradu Nišu urađen po uzoru na metodologiju izrade lokalnih akcionih planova u BiH.¹⁰

Ne sporeći sve pozitivne pomake koji su napravljeni i napore koji su uloženi, ipak je nužno ukazati na tri sporna elementa. Prvo, iako je uključivanje žena u vojsku i policiju izuzetno važno, time se kapaciteti ženskog mirovnog aktivizma ne iscrpljuju.¹¹ Drugo, pohvalno je da su inicirane metodološki osmišljene izrade lokalnih akcionih

⁸ Rezolucija 1325 Žene, mir i sigurnost, 2000., preuzeto 10. 6. 2012. s <http://www.1325.arsbih.gov.ba/>

⁹ Izvještaj je dostupan na: <http://arsbih.gov.ba/provedba-akcionog-plana-za-implementaciju-un-rezolucije-1325-zene-mir-i-sigurnost-u-bih-2014-2017/>

¹⁰ Isto, str. 5.

¹¹ Vidi više u: Ždalović, Amila i Zulčić Rožajac, Mirela „Ženski mirovni aktivizam i njegov uticaj na mir i sigurnost“, U: Zaharijević, Adrijana (pr.) „Neko je rekao feminizam“, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - Ured u BiH, Fondacija Cure, Sarajevo, 2012.

planova za implementaciju Rezolucije 1325, ali pitanje je koji su konkretni rezultati njihove implementacije na lokalnom nivou. I treće, postavlja se pitanje karaktera saradnje s institucijama civilnog društva u provedbi Rezolucije 1325.¹²

Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulска konvencija (2011.)¹³ – Ovu Konvenciju BiH je potpisala i ratificirala kao šesta članica Vijeća Evrope 2013. godine. Vijeće ministara BiH, na 16. sjednici održanoj 23.07.2015. godine,¹⁴ donijelo je Odluku o usvajanju Okvirne strategije za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2015 - 2018. godine¹⁵. U okviru Strategije definisana su četiri strateška cilja, i to:

1.) osigurati sveobuhvatnu, djelotvornu i inkluzivnu prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici;

2.) uspostaviti multidisciplinarni i koordinisani sistem zaštite žena koje su preživjele nasilje i nasilje u porodici u skladu s Konvencijom Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici;

3.) unaprijediti prepostavke za kažnjavanje počinilaca nasilja nad ženama i nasilja u porodici i osigurati pristup pravdi;

4.) unaprijediti okvir za kreiranje i praćenje provedbe integrisanih i rodno osjetljivih politika za sprječavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.¹⁶

¹² Postoje indicije da je ova saradnja samo deklarativne prirode, a kao primjer navodi se činjenica da je na prijedlog Agencije za ravnopravnost spolova BiH, u oktobru 2013. godine uspostavljena Koordinaciona grupa od 16 nevladinih organizacija koje se bave primjenom UNSCR 1325, ali do septembra 2016. nije održan nijedan sastanak s ovom Koordinacionom grupom (Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije, juli, 2017., str. 25 - 27. Preuzeto s:

https://ba.boell.org/sites/default/files/upitnik_finalna-verzija-1.pdf

¹³ Konvencija je dostupna na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf

¹⁴ Vidi više na: <http://www.mhrr.gov.ba/Saopecenja/default.aspx?id=5552&langTag=bs-BA>

¹⁵ Strategija je dostupna na: <http://arsbih.gov.ba/okvirna-strategija-za-implementaciju-istanbulske-konvencije-u-bih-za-period-2015-2018/>.

¹⁶ Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH za period 2015 – 2018., str. 32.

Radi ostvarenja ciljeva, osmišljeni su strateški programi i navedene su odgovorne institucije. U odnosu na prvi cilj, i lokalne vlasti postaju odgovorne za provođenje „rodno osjetljivih politika“ i „rodno odgovornih budžeta“, „ciljanih i djelotvornih programa prevencije nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, kampanja „podizanja svijesti za prepoznavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, uključivanje vjerskih zajednica u podizanje ove svijesti i „sprječavanje neprihvatljivih opravdanja za nasilje“.¹⁷ U odnosu na drugi cilj, lokalne vlasti su navedene kao jedna od odgovornih institucija u provođenju strateških programa usklađivanja institucionalnog okvira za osiguranje zaštite i podrške ženama koje su preživjele nasilje s odredbama Konvencije i unaprjeđivanja multidisciplinarnog „pristupa pružanja zaštite i podrške žrtvama nasilja“ u skladu s odredbama Konvencije; potom i za „alociranje adekvatnih resursa nadležnim subjektima za pružanje zaštite i podrške žrtvama nasilja“, „povećanje dostupnosti informacija o instrumentima zaštite i podrške za sve koji/e su preživjeli/e nasilje“.¹⁸ U odnosu na treći cilj, lokalne vlasti imaju obavezu „provoditi edukativne kampanje kojima bi se ohrabrilovalo prijavljivanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici“.¹⁹

1.1 Domaći propisi

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini²⁰ (ZORS)

– Ovaj Zakon je usvojen 2013. godine. Obaveze nadležnih organa vlasti jasno su definisane u članu 24. u kojem se navodi da su svi organi vlasti, uključujući i organe jedinica lokalne samouprave, „u okviru svojih nadležnosti“, dužni „poduzeti sve odgovarajuće i potrebne mjere

¹⁷ Isto, str. 33 - 37

¹⁸ Isto, 38 - 42

¹⁹ Isto, 43 - 44

²⁰ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst (“Službeni glasnik BiH”, broj 32/10, dostupno na: <http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/>

radi provođenja odredbi propisanih ovim Zakonom i Gender akcionim planom Bosne i Hercegovine.“ Iz člana 24., između ostalog, proističe obaveza lokalnih vlasti da donose programe mjera radi postizanja ravnopravnosti spolova u svim oblastima, a dio ovih programa u svim oblastima treba da uključuje i „analizu stanja spolova u određenoj oblasti“, „implementaciju donezenih državnih politika kroz akcione planove za ravnopravnost spolova“, te „mjere za otklanjanje uočene neravnopravnosti spolova u određenoj oblasti“.

Kroz ZORS su uspostavljeni institucionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova u BiH, i to Agencija za ravnopravnost spolova na nivou BiH, te Gender centar RS i Gender Centar FBiH na entitetskim nivoima kao savjetodavna tijela vlada.

Na državnom nivou djeluje Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Parlamentarne skupštine BiH, a na entitetskom nivou Komisija za jednakopravnost spolova Doma naroda i Komisija za ravnopravnost spolova Zastupničkog doma Parlamenta FBiH, te Odbor jednakih mogućnosti Narodne skupštine Republike Srpske.²¹ U Federaciji BiH, pri kantonalnim skupštinama djeluju i Komisije za jednakopravnost spolova.²²

Gender akcionim planom Bosne i Hercegovine 2013 - 2017²³ (GAP BiH) predviđeno je osnivanje koordinacionih odbora za ravnopravnost spolova, ali kako se navodi u Alternativnim odgovorima organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije iz 2017. godine, koordinacioni odbori za ravnopravnost spolova su formirani u „dva od deset kantona“, te „još uvijek nisu započeli aktivan

²¹ Shema institucionalnih mehanizama za ravnopravnost spolova je dostupna na:
<http://www.gcfbih.gov.ba/oblasti/institucionalni-mehanizmi-za-ravnopravnost-spolova/>

²² Isto

²³ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine 2013 - 2017, „Službeni glasnik BiH“, broj 98., 2013.; Izvještaj Agencije za ravnopravnost spolova BiH o provođenju ovog plana za 2015. i 2016. godinu, dostupan je na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/04/170310_Izvje%C5%A1taj-GAPBiH.pdf.

angažman".²⁴ Na lokalnom nivou djeluju komisije u okviru općinskih vijeća/skupština. Međutim, kroz različita istraživanja se postavljaju pitanja o radu, odnosno neradu ovih komisija.

Zakon o zabrani diskriminacije u BiH ²⁵ (ZOZD) usvojen je 2009. godine, a njegove izmjene i dopune su usvojene sredinom 2016. godine, kada je rodni identitet eksplicitno prepoznat kao zabranjeni osnov diskriminacije. Jedna grupa posebnih nadležnosti centralne institucije za zaštitu od diskriminacije - Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH utvrđena je u članu 7. ZOZD-a BiH.

Ombudsmani su tokom 2017. godine primili inicijativu²⁶ Parlamenta FBiH da urade specijalni izvještaj o stanju jednoroditeljskih zajednica s posebnim fokusom na neizvršavanje sudskih presuda za izdržavanje djece. Za očekivati je da će upravo ovaj izvještaj kroz statističke podatke o jednoroditeljskim porodicama imati i konkretnе praktične implikacije na osnivanje alimentacionog fonda na nivou BiH ili u njenih entiteta.

²⁴ Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije, Sarajevo, Banja Luka, juli 2017., str. 52. Preuzeto s: https://ba.boell.org/sites/default/files/upitnik_finalna-verzija-1.pdf

²⁵ Nezvanični precišćeni tekst Zakona, dostupan je na: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/11/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-nezvani%C4%8Dni-pre%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-teks.pdf>

²⁶ Više o ovoj i sličnim inicijativama: Godišnje izvješće o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2017. godinu, str. 81-82, Dostupno na:

http://www.ombudsman.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2018030810344228cro.pdf; Specijalno izvješće – Djeca u konfliktnim razvodima, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, Banja Luka, 2013., str. 28.

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem: Dosadašnja istraživanja upućuju da **na lokalnom nivou (općine i gradovi) nije postignut značajan napredak kada je riječ o rodnoj ravnopravnosti, a i mjere koje se poduzimaju pretežno su pitanje ispunjenja formalne obaveze²⁷, a ne nastojanje da se mijenja društvena stvarnost i ostvaruju ideali pravednosti.** Istražujući rodnu ravnopravnost u općinama i gradovima, Edita Miftari zaključuje da je: „Bosna i Hercegovina jednim dijelom pokazala spremnost za integraciju rodne perspektive, ali taj momenat se nažalost najvećim dijelom odnosi na zakonski i strateški okvir kao i na deklarativne političke istupe.“²⁸ Važan nalaz ovog istraživanja je da: „Na nižim nivoima vlasti, gdje ujedno dolazi i do najvećeg kršenja ljudskih prava i diskriminacije na osnovu spola i roda“, pravni mehanizmi „nemaju stvarnu odnosno praktičnu primjenu.“²⁹ Empirijsko istraživanje ove autorice je ustanovilo da tek 12,3% općina/gradova koje su analizirani primjenjuje rodno senzitivno/odgovorno budžetiranje, 16% općina/gradova izdvaja sredstva za posebne projekte ženskog poduzetništva, samo 2,5% analiziranih općina/gradova izdvaja sredstva iz budžeta grada/općine za posebne programe formalnog i neformalnog obrazovanja žena i djevojčica, dok se za rad udruženja koja se zalažu za ženska prava izdvajaju sredstva iz budžeta u 35,8% općina i gradova u BiH. **Ovo**

²⁷ U Narandžastom izvještaju iz 2016. godine navodi se podatak da veliki broj opština i gradova ima lokalne akcione planove, te da je od 2012. do 2015. izrađeno i usvojeno 47 planova u FBiH, dok su u RS zaključeno s 2015. godinom usvojena 22 plana. Međutim, unatoč tome, lokalne vlasti suštinski „ne poduzimaju nikakve mjeru u oblasti ravnopravnosti spolova“ (Narandžasti izvještaj 2016: Godišnji izvještaj o stanju ženskih ljudskih prava u BiH, SOC, Sarajevo, februar, 2016., str. 17. – 18. Preuzeto s: http://hcabl.org/wp-content/uploads/2016/02/NARAN.IZVJESTAJ_02_20.02.2014._FINAL_web.pdf). Isti stav se navodi i u dokumentu: „Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije“ (juli, 2017., str. 53. Preuzeto s: https://ba.boell.org/sites/default/files/upitnik_finalna-verzija-1.pdf).

²⁸ Miftari, Edita „Ravnopravnost spolova u opština/ općinama i gradovima u Bosni i Hercegovini“, Fondacija CURE, Sarajevo, 2015., str. 18. Preuzeto s: http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/08/RAVNOPRAVNOST-SPOLOVA-U-OPSTINAMA_bhs.pdf

²⁹ Isto, str. 18.

istraživanje takođe pokazuje da općine u većini slučajeva nemaju konkretnе mjere koje podstiču rodnu ravnopravnost.

I istraživanje Jasmine Čaušević pokazuje da, unatoč relativno razvijenim institucionalnim mehanizmima, postoji velika diskrepancija između društvenog stanja i stanja koje bi bilo u skladu s važećim domaćim i međunarodnim standardima.³⁰ Posebno vrijedan doprinos prepoznavanju socio-kulturalnih barijera koje determinišu položaj žena u svim sferama društva predstavljaju publikacije koje je izdala Fondacija CURE, a koje se temelje na ličnim pričama žena iz lokalnih zajednica (kao na primjer publikacije „Moj glas odjekuje...“³¹ i „Žene koje inspirišu“³²).

Predmet i cilj istraživanja: Svaka lokalna zajednica ima svoje određene specifičnosti. Generalni zaključci koji se izvode iz deskriptivnih, empirijskih istraživanja, svakako da mogu biti osnova izvođenja hipotetičkih stavova, ali ne i nužnih istina, o nekom drugom kontekstu. Adekvatna procjena stanja i identifikovanje specifičnih problema, osnova je za određivanje konkretnih ciljeva i usmjeravanja konkretnih aktivnosti. Stoga je fokus ovog istraživanja na pet ključnih regija:

1. Romanija (Pale, Sokolac i Rogatica)
2. Istočno Sarajevo (Istočno Sarajevo, Trnovo i Ilidža)
3. Hadžići (Hadžići, Iljaš i Semizovac)
4. Kupres (Livno, Kupres, Bugojno i Grahovo)
5. Tuzla (Tuzla, Srebrenik, Gračanica i Orašje).

Osnovni cilj ovog istraživanja je izvođenje praktičnih preporuka za poboljšanje kvaliteta života žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini na

³⁰ Čaušević, Jasmina „Analiza rodno inkluzivne zajednice u BiH“, TPO fondacija, Sarajevo, 2012. Dostupno na:

<http://www.tpo.ba/b/dokument/Analiza%20Rodno%20inkluzivne%20zajednice%20u%20BiH.pdf>

³¹ Durkalić, Masha „Moj glas odjekuje...“, Fondacija CURE, Sarajevo, 2015. Dostupno na:
<http://www.fondacijacure.org/files/mojGlasOdjekujeBa.pdf>

³² Žarković, Tatjana „Žene koje inspirišu...“ istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH, Fondacija CURE, Sarajevo, 2017. Dostupno na:
<http://fondacijacure.org/files/zene%20bos%20ver.pdf>

osnovu uporedne analize postojećih dokumenta o zagovaranju na polju rodne ravnopravnosti.

Metode: Prilikom analize dokumenata usvojenih na lokalnom nivou, primarno su korištene komparativna metoda i metoda analize sadržaja. U osnovi, rad predstavlja meta analizu, odnosno analizu dostupnih sekundarnih izvora podataka s tendencijom statističkog sumiranja informacija u odnosno na konkretne lokalne zajednice koje su predmet analize. Ovakav pristup nužno nailazi na dvije poteškoće.

Prvi problem je problem nedostatka podataka koji su bili potrebni za deskriptivnu analizu na osnovu koje bi se stekli dublji uvidi u stvarno stanje. Upravo iskustvo rada na ovom istraživanju potvrđuje da zakonska obaveza vođenja statističkih podataka i njihovog razvrstavanja po spolu, kao i transparentnost rada institucija vlasti na svim nivoima, nisu puka floskula. Oni su nužni za temeljitu dijagnozu stanja, ne samo prilikom provođenja ovakvih istraživanja, već i kao prepostavka uspješnog osmišljavanja politika na lokalnom nivou koje moraju integrisati rodnu perspektivu. **U toku ovog istraživanja potvrđila se prepostavka da se na lokalnom nivou zanemaruje potreba vođenja statističkih podataka i njihovog razvrstavanja na osnovnu spola, kao i da aktivnosti na lokalnom nivou uglavnom nisu predstavljene na transparentan, sistematičan i pregledan način. Stoga je zaključke o rodnoj ravnopravnosti često bilo nužno izvoditi indirektno na osnovu nekih drugih indikatora.**

Drugo, istraživanje je u fazi izrade dizajna istraživanja imalo tendencije da bude jednoobrazno s obzirom na unaprijed definisane referentne tačke analize. Međutim, kako lokalni konteksti imaju neka svoja specifična obilježja, prioritete i probleme, ovu raznolikost odražava i prezentacija rezultata istraživanja.

Uz ova dva navedena problema koji su uobičajeni za ovakve vrste istraživanja, poseban izazov u oblikovanju sadržaja publikacije predstavlja balansiranje između rodno odgovornog jezika i

terminologije koja se uobičajeno koristi u klasifikaciji statističkih podataka i pravnim dokumentima. Ženske organizacije, a posebno Fondacija CURE, opravdano insistiraju na korištenju termina koji osnažuju žene. Tako se, na primjer, umjesto termina „žrtva nasilja“ preporučuje korištenje termina „žene koje su preživjele nasilje“, a umjesto termina „samohrana majka“ izraz „samostalna roditeljka“. Kako jezik kojeg koristimo nije samo odraz patrijarhalnih praksi, već formira osobe i njihove identitete, ovakve konkretne preporuke izvode jedan identitet iz uloge žrtve ili uloge roditeljke koja se svodi na samo jednu ulogu, i osnažuju ga kroz termin „preživjele“ ili kroz termin višedimenzionalnih uloga pretpostavljenih terminom „samostalne“. I u ovoj publikaciji se nastojalo pratiti ove tendencije traženja drugačijih vidova označavanja, ali i dekonstruisanja i rekonstruisanja naših stvarnosti. Međutim, neminovno su se pojavljivale i određene stilske poteškoće, ali i nedosljedna korištenja termina, posebno onda kada je bilo potrebno citirati određene propise. Međutim, unatoč ovim preprekama u tekstu se nastojala koristiti rodno odgovorna terminologija kada god je to bilo moguće, a kako bi se u konačnici ostvarili ciljevi ove publikacije.

Naime, glavna motivacija u izradi ove studije bilo je dijagnostikovanje stanja na osnovu kojeg bi se dale određene preporuke za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti, te kako bi se svi oni/e koji/e na bilo koji način promišljaju i rade na unaprjeđenju kvalitete života žena i djevojčica u svojim lokalnim zajednicama, podstakli/e da eventualno iskoriste ove uvide kako bi unaprijedili/e kvalitet svojih planova. Ako ovu studiju kao meta analizu metodološki interpretiramo kao trenutnu bazu podataka, za očekivati je da će se ona obogaćivati i nadopunjavati nekim novim istraživanjima, ali i da će u tim istraživanjima poslužiti i kao osnova za mjerjenje eventualnih, nadamo se pozitivnih, promjena u lokalnim zajednicama.

I DIO: RODNA RAVNOPRAVNOST U REGIJI ISTOČNO SARAJEVO I ROMANIJA: (N)I IDEAL (N)I PRAKSA

S obzirom da se u većini dostupnih istraživanja i dokumenata koji su analizirani ne mogu naći jasni izdvojeni podaci po regijama kao i odvojeno za ove dve regije (jedan od izuzetaka je istraživanje Fondacije CURE „Žene koje inspirišu“), generalni presek uz neke specifičnosti radi bolje ilustracije stanja na terenu pokazaćemo sumarno. Nakon toga ćemo dati pregled nekih lokalnih specifičnosti. Pri tome treba napomenuti da regionalne podele ne prate i administrativne s obzirom da su četiri analizirane opštine u ove dve regije pripadajuće opštine grada Istočno Sarajevo, od kojih dve pripadaju romanijskoj regiji.

1. Generalni presek

Kada je reč o položaju žena i ravnopravnosti polova na lokalnom nivou situacija je prilično nepovoljna, s tim da se u nekim oblastima mogu videti pomaci. No, nedostatak preciznih podataka i nedostupnost potrebnih dokumenata nas u isto vreme ograničava za bilo kakvu kategoričku tvrdnju. S druge strane, imajući u vidu da Zakon o ravnopravnosti polova propisuje da se svi podaci na svim nivoima moraju voditi prema polu, njihov nedostatak ukazuje na neprimenu odn. selektivnu primenu zakona na tzv. nižim nivoima vlasti, a što je primećeno i u drugim istraživanjima.³³

Analizirani dokumenti koji se nalaze na oficijelnim stranicama opština iz ovih regija pružaju neke uvide u stanje rodne ravnopravnosti, s

³³ Edita Miftari (2015). *Ravnopravnost spolova u općinama/opštinama i gradovima Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar. Izveštaj iz 2017. još nije objavljen ali je ustupljen na korištenje za potrebe ove analize, pod nazivom *Lokalne politike za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini*.

naznakom da su u jako malo slučajeva podaci razvrstani prema polu i razvojne strategije su samo u retkim segmentima kontekstualizovane s rodnog aspekta. Takođe, neretko su dostupni dokumenti neažurirani. U većini opština, kada je reč o budžetima, oni su dostupni za nekoliko godina unazad i jasno su prikazani prihodi i rashodi po statkama, s napomenom da nemaju rodnu dimenziju jer se koriste tobože rodno neutralni ekonomski okviri standardnih budžeta koji zapravo odslikavaju rodne nejednakosti i stereotipe u društvu i posebno ekonomskoj sferi.³⁴ To ukazuje na nedostatak *gender mainstreaming-a*, tj. integrisanja rodne perspektive u lokalne politike³⁵ kao sredstva za postizanje rodne ravnopravnosti.³⁶

Grad Istočno Sarajevo obuhvata šest opština - Pale, Sokolac, Istočni Stari Grad, Istočno Novo Sarajevo, Istočna Ilidža i Trnovo od kojih su četiri i predmet analize u skladu sa pozivom Fondacije CURE.³⁷ Statut grada predviđa zaštitu i promociju ljudskih prava, individualnih i kolektivnih (član 11.). Kada je reč o kolektivnim pravima pominju se prava konstitutivnih naroda i manjina i unapređenje položaja mladih prevashodno preko tzv. Omladinskih saveta i obaveze grada da obezbeđuje njihov rad. Statutom grada se ne predviđa proporcionalna zastupljenost u organima grada prema polu, već samo proporcionalna zastupljenost konstitutivnih naroda i ostalih (član 13.). Donošenje mera za postizanje ravnopravnosti polova spada u tzv. samostalne posebne poslove grada (član 15.), i ni tu mu nije dat prioritet - od ukupno 15 nabrojenih poslova ravnopravnost spolova je pozicionirana na 14 mestu (član 15.). Kako se po Statutu grada rodno budžetiranje ne

³⁴ Republika Srpska, Gender centar, *Rodno budžetiranje u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, str. 19

³⁵ Prema definiciji Vijeća Europe, integrisanje rodne perspektive (*gender mainstreaming*) je: „(re)organizacija, unapređenje, razvoj i evaluacija političkih procesa na način koji integriše principe rodne ravnopravnosti u sve politike, na svim nivoima i u svim fazama od strane aktera koji su uključeni u političko odlučivanje.“.

³⁶ E. Miftari, op. cit., str. 17

³⁷ http://www.fondacijacure.org/index.php?do=article&article_id=998

predviđa kada je reč o raspodjeli prihoda (čl. 66., 67. i 68), postavlja se pitanje kako se ravnopravnost polova koja je spomenuta u Statutu provodi i unapređuje.

Jedan od mehanizama je svakako Komisija za ravnopravnost polova koja postoji na nivou grada Istočno Sarajevo i broji pet članica i članova, od kojih su četiri žene.³⁸ No na oficijelnoj stranici grada u dostupnim dokumentima nema podataka koji bi ukazali čime se Komisija tačno bavi kada je riječ u unapređenju rodne ravnopravnosti, posebno ako imamo u vidu, na osnovu dostupnih podataka, da u većini pripadajućih opština ovakvih komisija nema. Grad Istočno Sarajevo prema rezultatima istraživanja iz 2015. ima lokalni Gender akcioni plan,³⁹ ali s obzirom na sumarnost u prikazivanju rezultata u datom istraživanju nisu navedene druge specifičnosti kada je reč o LGAP-u u Istočnom Sarajevu. Takođe, on nije dostupan ni na oficijelnoj web stranici grada. U Fondaciji CURE je tokom 2017. provedeno istraživanje o rodnim politikama na lokalnom nivou, i kako se navodi: „lako je istraživanje trebalo da obuhvati sve opštine i gradove na području Bosne i Hercegovine, tek 35 njih je odgovorilo na upit popunjavanjem upitnika koji se nalazi u prilogu ovog izvještaja.“⁴⁰ Na istraživanje su se odazvale, kada je o ovoj regiji reč, opština Sokolac i opština Istočna Ilidža.

S druge strane, u Strategiji Agencije za ravnopravnost polova BiH koja se bavi primenom, tačnije strategijom primene Istanbulske konvencije, navodi se da su uspostavljeni ili su u procesu uspostavljanja tzv. multisektoralni timovi protiv nasilja u porodici u nekoliko gradova, među kojima je i Istočno Sarajevo i pripadajuće opštine: Istočna Ilidža,

³⁸ <http://gradistocnosarajevo.net/skupstina/komisije/>

³⁹ E. Miftari (2015). *Ravnopravnost spolova u općinama/opštinama i gradovima Bosne i Hercegovine*, str.

³⁶

⁴⁰ E. Miftari, Lokalne politike za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini (neobjavljeno istraživanje)

Istočno Novo Sarajevo, Istočni Stari Grad, Pale, Sokolac, Trnovo.⁴¹ Po ovoj strategiji, lokalne zajednice imaju važnu ulogu u vođenju podataka, prevenciji i zaštiti osoba koje su preživele nasilje zajedno sa drugim akterima i nivoima vlasti, radi postizanja sledećih strateških ciljeva:

- „1. Osigurati sveobuhvatnu, djelotvornu i inkluzivnu prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici
2. Uspostaviti multidisciplinarni i koordinirani sistem zaštite žrtava nasilja nad ženama i nasilja u porodici u skladu sa Konvencijom Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
3. Unaprijediti pretpostavke za kažnjavanje počinilaca nasilja nad ženama i nasilja u porodici i osigurati pristup pravdi žrtvama
4. Unaprijediti okvir za kreiranje i praćenje provedbe integriranih i rodnoosjetljivih politika za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.“⁴²

U Republici Srpskoj postoji Centar za pružanje besplatne pravne pomoći sa sedištem u Banjoj Luci, a postoje i četiri kancelarije na nivou okružnih sudova u Trebinju, Bijeljini, Doboju i Istočnom Sarajevu⁴³ ⁴⁴. No, problem je što ugrožene kategorije žena nisu prepoznate kao zasebna kategorija koja ima pravo na besplatnu pravnu pomoć, za razliku od Federacije BiH gdje je npr. jasno navedeno da žrtva nasilja u porodici ili nasilja na osnovu spola uživa to pravo na osnovu statusa.⁴⁵ S druge strane, može se izvesti zaključak da i u RS-u one imaju ovo pravo

⁴¹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, *Okyvna strategija za provedbu konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2015 - 2018*, str. 17

⁴² Isto, str. 32

⁴³ <http://mpr-centar.org/index.php/sr-rs/o-centru/organizacija>

⁴⁴ UNDP (2013). *Besplatna pravna pomoć u Bosni i Hercegovini. Brošura za korisnike usluga*. Sarajevo, str. 5

⁴⁵ Isto, str. 17

u okviru opšte kategorije ugroženih odn. na osnovu međunarodnih konvencija koje obavezuju BiH.⁴⁶ Imajući u vidu rastegljivost odbredbi, problem je kakva je realna situacija u lokalnom kontekstu. Istraživanja pokazuju da žene u ove dve regije i ne poznaju dovoljno svoja prava i da se u slučaju nasilja radije obraćaju porodici ili poznanicima nego institucijama.⁴⁷

Nadalje, na osnovu novog Zakona o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, žrtve nasilja u porodici su prepoznate kao korisnici/e socijalne zaštite (član 17.), te se može izvesti zaključak da imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć po tzv. finansijskom kriteriju.⁴⁸ No, uvidom u dostupne dokumente na lokalnom nivou u kojima je dat presek korisnika/ca socijalne zaštite ova kategorija se ne navodi u svim zajednicama, iako to po važećem zakonu spada u nadležnost jedinica lokalne samouprave, između ostalog, i kroz analizu socijalnog stanja stanovnika na njihovom području (član 14.). U zajednicama gdje se navodi da su ove osobe korisnici socijalne zaštite iz dostupnih dokumenata se ne vidi koliko ih ima jer nisu posebno kategorisane osobe koje primaju pomoć jer su žrtve nasilja u porodici, a što onemogućava dublje uvide.

Istraživanje Fondacije lokalne demokratije iz Sarajeva, koja koordiniše i Sigurnom mrežom Bosne i Hercegovine,⁴⁹ ipak ukazuje na neke pomake u ovoj regiji, posebno kada je reč o senzibilizaciji policije i zdravstvenih radnika/ca. U policijskoj upravi Istočno Sarajevo⁵⁰ ne postoji posebno odeljenje za nasilje u porodici ni nadležni

⁴⁶ Isto, str. 7

⁴⁷ Tamara Žarković (2017). „Žene koje inspirišu“. *Istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH*. Sarajevo: Fondacija CURE, str. 33

⁴⁸ U NDP (2013). Besplatna pravna pomoć u Bosni i Hercegovini. Brošura za korisnike usluga. Sarajevo, str. 8

⁴⁹ <http://www.sigurnamreza.ba/>

⁵⁰ U Republici Srpskoj organizacija Policije Republike Srpske je podeljena u šest sektora po teritorijalnom principu na Centar javne bezbjednosti Prijedor, Centar javne bezbjednosti Banjaluka, potom Doboj, Biljeljina, Istočno Sarajevo i Trebinje.

koordinator/ica, s tim da su mišljenja da je potrebno oformiti poseban tim ili odeljenje.⁵¹ Takođe, policijski službenici/e su prošli i brojne edukacije kada je reč o nasilju u porodici i uspostavili saradnju sa drugim relevantnim institucijama i stakeholderima, s naznakom da je potrebna bolja saradnja sa medijima.⁵² Poseban problem koji je uočen u ovom istraživanju je nepostojanje centra za zbrinjavanja žrtava te su žene zbog ekonomske zavisnosti dodatno nezaštićene u slučaju nasilja.⁵³ U Republici Srpskoj postoje tri sigurne kuće koje su prilično udaljene od ove regije (u Bijeljini, Modrići i Banjoj Luci), a što je prepoznato kao problem u nekim lokalnim zajednicama u okviru strategija razvoja opština.

Prema anketama iz navedenog istraživanja u regiji Istočno Sarajevo dominira kombinovano nasilje - fizičko, psihički i ekonomsko,⁵⁴ ali je problem što ne postoji savetovalište za osobe koje su preživele nasilje u porodici.⁵⁵ Kada je reč o zdravstvenim ustanovama u Istočnom Sarajevu one poseduju protokole tj. obrasce za identifikovanje povreda koje nastaju u slučaju nasilja u porodici,⁵⁶ uposlenici/ce pohađaju doedukacije i u čekaonicama postoje posteri i brošure koje adresiraju problem nasilja u porodici.⁵⁷ Generalno, kada je o kvalitetu zdravstvenih usluga reč, žene u ovoj regiji prilično nisko ocenjuju stanje u oblasti zdravstvene nege - dobijena je prosečna ocena 3,5 dok je maksimalan skor iznosio 7.⁵⁸

Kada je o sudovima reč, u Okružnom суду Istočno Sarajevo postoji psiholog čija je obaveza da pruži podršku osobi koja je preživela nasilje

⁵¹ Fondacija lokalne demokratije (2017). *Analiza trenutne situacije o stepenu nasilja nad ženama, djevojkama i nasilja u porodici u deset lokalnih zajednica širom Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, str. 15

⁵² Isto

⁵³ Isto

⁵⁴ Isto, str. 41

⁵⁵ Isto, str. 64

⁵⁶ Isto, str. 66

⁵⁷ Isto, str. 68

⁵⁸ T. Žarković, op. cit., str. 29

za vreme suđenja. No neka druga istraživanja ukazuju na tendenciju da se nasilje u porodici i dalje tretira kao „delo manje društvene opasnosti“.⁵⁹ Centar za pravnu pomoć iz Zenice i Udružene žene Banja Luke su provele monitoring nekoliko sudova, među kojima i Osnovnog suda u Sokocu gdje je takođe ukazano na ovu tendenciju kada je reč o sudskim procesima.⁶⁰ Uočen je i problem dugotrajnog trajanja sudskog procesa i tendencija uzimanja tzv. olakšavajućih okolnosti pri donošenju presuda.⁶¹

Na nepovoljan položaj žena i na neadekvatno provođenje adekvatnih mera svakako utiče i nepovoljna ekonomska situacija, veliki stepen nezaposlenosti i siromašenje stanovništva. Istraživanja ukazuju i na tradicionalnu podelu rodnih uloga u domaćinstvima⁶² i na različite strategije preživljavanja porodica. Radi zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba porodice koriste često tzv. *strategije supsticije*, među kojima je i formalno zaposlenje i rad u poljoprivedi. Ovu strategiju koristi čak 63,5% žena na nivou grada Istočnog Sarajeva najčešće obavljanjem dodatnog rada u poljoprivredi na manjim posedima.⁶³ To je potvrđeno i u istraživanju Fondacije CURE, gde su žene navodile da ovakvim radom, npr. radom u bašti, uzgojem pilića i sl. mogu stvoriti vrednost prosečne plate.⁶⁴ Prema rezultatima popisa u opštinama u ovoj regiji je izraženo i bavljenje poljoprivredom za vlastite potrebe, a ne za prodaju na tržištu⁶⁵ što indirektno upućuje i na rodne debalanse i tradicionalnu podelu rada na štetu žena. To

⁵⁹ Alternativni izvještaj o aplikaciji BiH za članstvo u EU, 2018: poglavlje 2.3

⁶⁰ Aleksandra Petrić, Dženan Radončić (2017). *Analytical Report. Analysis of Monitoring of the Criminal and Minor Offence Proceedings in the Area of Protection from Gender Based Violence in the Bosnia and Herzegovina*. Banja Luka, Zenica: Udružene žene Banja Luke, Centar za pravnu pomoć Zenica, p. 16

⁶¹ Isto, p. 29

⁶² Biskerka Košarac (2013). *Porodica i radne strategije u tranziciji*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sociološko društvo Republike Srpske, str. 93

⁶³ Isto, str. 130, 131

⁶⁴ T. Žarković, op. cit, str. 21

⁶⁵ Braco Kovačević (2017). „Poljoprivredno stanovništvo u Bosni i Hercegovini“ u: Ivan Cvitković (ur.): *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 132-135

potvrđuje i tzv. subjektivan doživljaj ekonomskog stanja ženske populacije na području ove regije koji je prilično nizak - 3,69, dok je najveći skor u ovom istraživanju iznosio 7.⁶⁶

Tzv. preduzetničke i tržišno orijentisane strategije u znatno većoj meri koriste muškarci⁶⁷, a što ukazuje na preovladavanje tradicionalnih vrednosti u ovoj regiji. Žene inače vrlo nisko ocenjuju mogućnosti zaposlenja i ostvarenja na poslu.⁶⁸ Istraživanja generalno ukazuju da se izdvajanje sredstava iz lokalnih budžeta za podsticanje ženskog preduzetništva, kada ih ima, usmerava ka tipično ženskim poslovima,⁶⁹ a što na koncu vodi u održavanje tradicionalnih rodnih uloga.⁷⁰ U navedenoj studiji iz 2015. nije bilo specifičnih podataka o izdvojenim sredstvima za ovu regiju. Činjenica da se u Strategiji razvoja opštine Sokolac kao jedna od mogućnosti razvoja opštine kroz turizam navodi unapređenje domaće radinosti- pri čemu se prevashodno misli na ženski rad tj. izradu odevnih i ukrasnih predmeta tkanjem, pletenjem i vezom⁷¹- ilustruje navedeni podatak u kontekstu ove regije. Na osnovu internog dokumenta Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske sa sedištem u Palama, pod nazivom *Projekat podrške samozapošljavanju u 2017.* postoje strategije za zapošljavanje žena i podaci su razvrstani prema polu ali nisu razvrstani po administrativnim jedinicima. Projektom se podrazumevaju i podsticaji za samozapošljavanje žena koje su preživele nasilje, osoba sa invaliditetom, nezaposlenih lica starijih od 50 godina i drugih ugroženih kategorija. Iznos podrške za samozapošljavanje je iznosio 5.000 KM osim za decu poginulih boraca

⁶⁶ T. Žarković, op. cit., str. 22

⁶⁷ B. Košarac, op. cit., str. 130

⁶⁸ T. Žarković, op. cit., str. 29

⁶⁹ E. Miftari, op. cit., str. 45

⁷⁰ Radmila Žigić, Jasmina Čaušević, Besima Borić (2012). „Liderstvo i rodna ravnopravnost“ u: Emina Abrahamsdotter (ur.): *Liderstvo. Jačanje liderskih vještina u radu u lokalnoj zajednici.* Sarajevo: TPO Fondacija, str. 58

⁷¹ Strategija razvoja opštine Sokolac. Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja. 2013 - 2020, str. 40

za koje je podsticaj iznosio 8.000 KM. Proces prijavljivanja kako se navodi u Stručnoj analizi projekta samozapošljavanja je organizovan putem nadležnih biroa za zapošljavanje, ali nisu preduzimane nikakve posebne mere u cilju uključivanja grupa u nepovoljnem položaju.

Stanje u civilnom društvu nije zadovoljavajuće, iako se u različitim strategijama razvoja i aktivnostima pojedinih opština organizacije civilnog društva prepoznaju kao partneri. Može se reći da nema jakih ženskih udruženja koja bi se na adekvatan način fokusirala na pitanja rodne ravnopravnosti, već su za njih karakteristična dva oblika aktivnosti - druženja i ručni rad.⁷² S druge strane, na web stranici Gender centra Republike Srpske neke od organizacija civilnog društva iz ove regije su prepoznate kao ključni partneri u unapređenju ljudskih prava i položaja žena u RS-u.⁷³ To ukazuje da postoje određeni potencijali ali da nisu dovoljno prepoznati na lokalnom nivou i lokalnim politikama ravnopravnosti spolova. Budući da žene u ovim regijama ocenjuju da žele da imaju organizovane sastanke u naselju gde bi se razgovaralo o problemima,⁷⁴ to ukazuje na potrebu za jačim građanskim angažmanom, a što prepoznaju i same žene.

2. JOŠ NEKI LOKALNI UVIDI

2.1 PALE- RS

2.1.1 Uvod

U opštini Pale-RS, prema rezultatima poslednjeg popisa, žena ima 10.871 što čini 52 % stanovništva. Prosečna starost ženskog stanovništva je 42,84 godine i nešto je viša od prosečne starosti muškaraca (40,11 godina).⁷⁵ Stoga je i u ovoj opštini kao i u drugim delovima Bosne i Hercegovine starosna struktura prilično nepovoljna i

⁷² T. Žarković, op. cit., str. 19

⁷³ <http://www.ravnopravnors.com/partneri.html>

⁷⁴ T. Žarković, op. cit, str. 32

⁷⁵ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati popisa, str. 42

prisutan je trend izraženog starenja stanovništva. U razvojnoj strategiji opštine ovaj problem je identifikovan ali ne i dovoljno razrađen u smislu rešenja. Generalno se govori o lošem položaju mladih, podstiče se njihovo učešće u sportskim, kulturnim i obrazovnim aktivnostima i izdvajaju se određena sredstva iz lokalnog budžeta, s izraženim naglaskom na sportske aktivnosti. Provedeno je i istraživanje o položaju mladih, tačnije njihovoj percepciji vlastitog položaja. Dobijeni su prilično negativni rezultati, ali je jako teško analizirati i samo istraživanje jer podaci nisu razvrstani po polu. S druge strane, tzv. starija populacija je prilično zapostavljena u dostupnim dokumentima i tzv. staračka domaćinstva se definišu kao društveni problem iako se planira unapređenje položaja ove populacije u sferi zdravstvene i socijalne zaštite. Žena je više među licima sa završenim fakultetom, ali ih je i više među licima bez ikakvog obrazovanja, sa nedovršenom osnovnom školom i sa završenom osnovnom školom što je inače i bh. trend.⁷⁶ Takođe, u opštini se beleži trend povećanja nezaposlenih lica sa završenim fakultetom,⁷⁷ ali nisu dati podaci prema polu, pri čemu treba imati u vidu navedeni trend povećanja broja osoba ženskog pola sa završenim fakultetom.

2.1.2 Pravno-politički okvir i učešće žena u javnoj sferi

U organima vlasti na lokalnom nivou izražena je dominacija osoba muškog pola i kada je reč o izvršnoj (kabinet načelnika) i zakonodavnoj vlasti. U članu 11. stavu 6. Statuta opštine se navodi da opština u okviru svojih nadležnosti obezbeđuje, podstiče i unapređuje ravnopravnost polova. No, po Statutu nisu predviđene kvote za ravnopravnost polova. Trenutno su i načelnik opštine i dva savetnika i

⁷⁶ Zlatiborka Popov Momčinović (2017): „Žensko stanovništvo u BiH kroz prizmu rezultata popisa“, u: Ivan Cvitković (ur.): Demografske i etničke promjene u BIH. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 63

⁷⁷ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE (2016), str. 15

šef kabineta osobe muškog pola,⁷⁸ kao i predsednik i potpredsednik Skupštine opštine. Od ukupno 25 odbornika/ca SO, samo su četiri žene.⁷⁹

U opštini Pale je 2017. donesen Poslovnik o radu Skupštine opštine Pale i članom 66. su definisani poslovi i aktivnosti Komisije za ravnopravnost polova, koji, između ostalog, uključuju praćenje primene principa ravnopravnosti polova u upravljanju i odlučivanju, razmatranje odluka sa aspekta ravnopravnosti polova, rad na sprečavanju diskriminacije na osnovu pola, eliminaciju i sprečavanje svih oblika nasilja na osnovu pola, podizanje svesti kod stanovništva. Iz dostupnih dokumenata nema preciznih podataka o radu Komisije ni o njenom sastavu. Deo poslova iz oblasti ravnopravnosti polova je obuhvaćen radom Odeljenja za privredne i društvene delatnosti (gde spadaju i obrazovanje, socijalna zaštita, samozapošljavanje i različite projektne aktivnosti), iako opis poslova nije rodno osetljiv. Rukovodilac ovog Odeljenja je osoba ženskog pola i magistrica ekonomskih nauka, i od šest zaposlenih u ovom Odeljenju pet su žene. U ostalim odeljenjima na rukovodećim pozicijama se nalaze muškarci i struktura zaposlenih je u korist muškaraca, a što ukazuje da, iako je obaveza Komisije za ravnopravnost spolova da inicira poboljšanje polne zastupljenosti u organima vlasti (član 66., stav 5. tačka 9.3), takve inicijative ili nisu preduzete ili nisu usvojene.

Opština Pale na osnovu dostupnih podataka nema lokalni Gender akcioni plan i nije se odazvala na poziv Fondacije CURE o istraživanju rodnih politika na lokalnom nivou. „Iako je istraživanje trebalo da obuhvati sve opštine i gradove na području Bosne i Hercegovine, tek 35 njih je odgovorilo na upit popunjavanjem upitnika koji se nalazi u

⁷⁸ <http://www.pale.rs.ba/nacelnik-opstine-pale/>

⁷⁹ <http://www.pale.rs.ba/odobrnici/>

prilogu ovog izvještaja.⁸⁰ Uvidom u budžet koji je dostupan na oficijelnoj web stranici opštine Pale,⁸¹ jasno je da se ne primenjuje ni rodno osetljivo budžetiranje, i da ova nesenzibilna raspodela budžetskih sredstava ne doprinosi ravnopravnosti polova već je zapravo usložnjava. S druge strane, svakako je pohvalno što su predlozi budžeta, rebalansi i podaci o njihovom izvršenju dostupni ne samo za tekuću već i za nekoliko godina unazad i da je način prikaza budžetskih linija precizan i transparentan.

U Strategiji razvoja opštine Pale organizacije civilnog društva su prepoznate kao značajni partneri u demokratskom i svakom drugom razvoju opštine, te se ističe bitnost saradnje kroz, između ostalog, mogućnosti dobijanja podrške iz budžeta. Kada je o ženskim organizacijama reč, u Strategiji se u okviru paragrafa Civilno društvo - Nevladine organizacije pominju Udruženje žena „Vitalis“ i Kolo srpskih sestara „Sveta velikomučenica Tekla“.⁸² Sa rodnog aspekta značajno je i postojanje Udruženja za pomoć djeci i omladini sa posebnim potrebama „Sunce“, Udruženja jednoroditeljskih porodica „Iskra“, kao i Udruženja porodica sa četvoro i više djece „Pale 4+“.⁸³ Izuvez udruženja „Sunce“ koje provodi svoje aktivnosti i uz značajnu podršku stranih donatora, između ostalog je dobijena podrška UNDP-a preko projekta ReLoad s ciljem jačanja lokalne demokratije tokom 2018. godine,⁸⁴ druga udruženja nisu dovoljno vidljiva i osnažena. Ovo Udruženje takođe dobija i sredstva iz lokalnog budžeta- tokom 2017. izdvojeno je 15.000 KM za rad ovog udruženja, a isti iznos je predviđen i za 2018., a predviđena su i dodatna sredstva u iznosu od 1.000 KM za sportske aktivnosti.

⁸⁰ E. Miftari, 2017

⁸¹ <http://www.pale.rs.ba/budzet/>

⁸² STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE (2016), str. 52

⁸³ Isto

⁸⁴ <http://www.pale.rs.ba/reload-projekat-rezultati-javnog-poziva-za-organizacije-civilnog-drustvenevladinice-organizacije/>

Iz pregleda budžeta za 2018.g. koji je dostupan na oficijelnoj stranici opštine Pale, za Udruženje jednoroditeljskih porodica kao i za Udruženje višečlanih porodica „Pale 4+“ izdvojeno je samo po 1.000 KM na godišnjem nivou, a isto tako i po 1.000 KM za ženska udruženja „Viktorija“ i „Jake žene“.

Na području opštine Pale i romanijskoj regiji, kao što je istaknuto, može se reći da nema profiliranih ženskih udruženja koja bi se na adekvatan način fokusirala na pitanja rodne ravnopravnosti, iako postoje određeni potencijali. Takođe, za veliki broj sportskih udruženja nije jasna njihova struktura prema polu, izuzev kada je reč o ženskom i muškom odbojkaškom klubu „Jahorina“. Neke sportistkinje su prepoznate u svojoj lokalnoj zajednici kao što je npr. Tanja Karišik koja je dobila priznanje od Skupštine opštine za svoja postignuća.⁸⁵ Povodom 8. marta obezbeđeno je besplatno skijanje za, kako se navodi, „sve pripadnice ljepšeg pola“,⁸⁶ a što ukazuje na upotrebu stereotipija kada se govori o ženama i na potrebu da se žene i devojčice na sistemski, a ne samo prigodan način, uključe u sportske aktivnosti. S obzirom da je u okviru strateškog cilja unapređenja kvaliteta života operativni cilj i unapređenje uslova za bavljenje sportom,⁸⁷ neophodno je uključiti i rodnu dimenziju u ove operativne ciljeve, a za što postoje kapaciteti, npr. Sportsko-poslovni centar „Peki“, izgrađen 2012. i moderno opremljen i kapacetetan.

2.1.3 Socio-ekonomski aspekt

Na osnovu podataka iz opštinskih dokumenta žena je manje među nezaposlenim, ali i manje među zaposlenim licima, dok je više žena nego muškaraca koje aktivno traže posao.⁸⁸ Podaci o podsticaju

⁸⁵ <http://www.pale.rs.ba/archive/12983>

⁸⁶ <http://www.pale.rs.ba/archive/12255>

⁸⁷ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE (2016), str. 69

⁸⁸ Isto, str. 13, 21

samozapоšljavanja, npr. preduzetništva, nisu dati prema polnoj strukturi.⁸⁹ U SWOT analizi lokalnog ekonomskog razvoja među problemima koji su uvršteni navode se i nejednake prilike za ženu i muškarca, posebno u malim seoskim područjima, te je planirana mera ekonomskog osnaživanja putem podsticaja za samozapošljavanje žena na selu.⁹⁰ No, 16 programa koji se planiraju provesti u svrhu ekonomskog razvoja i planirani projekti i aktivnosti nemaju rodnu dimenziju, izuzev gore navednog podsticaja za samozapošljavanje žena na selu. Na oficijelnoj stranici su navedeni rezultati tj. rang lista kandidata za dodelu plastenika,⁹¹ i među trideset kandidata/kinja koji su ispunili uslove nalazi se i 7 žena. No, u istraživanju Fondacije CURE za područje Romanije kao problem se navodi manjak podsticaja za poljoprivredu⁹² što ukazuje da se aktivnosti iz Strategije trebaju dalje unaprediti. Strategija razvoja agrara, a reč je o starijem dokumentu koji datira iz 2005. godine, i koji je dostupan na oficijelnoj stranici, ne daje podatke prema polu, a planirani podsticaji nemaju rodnu dimenziju. U recentnjem dokumentu tj. Strategiji razvoja opštine Pale za period 2017 - 2027 se, pak, među očekivanim ishodima kada je reč o poljoprivrednom i turističkom razvoju navodi zapošljavanje određenog broja žena u ruralnom preduzetništvu i seoskom turizmu.⁹³ Uz podršku opštine je organizovana i izložba ručnih radova na kojoj je načelnik, između ostalog, „pozvao stanovnike Pala i grada Istočno Sarajevo da u naredna tri dana posjete izložbu i kupovinom izloženih predmeta pomognu ženama koje na ovaj način popunjavaju svoj budžet“,⁹⁴ a što ukazuje da je reč o podršci ženama u tzv. tradicionalno ženskim zanimanjima i delatnostima uz pomoć kojih žene dodatno doprinose porodičnom budžetu.

⁸⁹ Isto, str. 16, 18

⁹⁰ Isto, str. 71, 74

⁹¹ <http://www.pale.rs.ba/archive/12641>

⁹² T. Žarković, op. cit., str. 32

⁹³ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE, str. 77

⁹⁴ <http://www.pale.rs.ba/archive/12590>

Neka istraživanja pokazuju da porodice na Palama najčešće koriste određene *strategije supstitucije* - formalnu zaposlenost i rad u poljoprivredi u čak 76, 5% slučajeva i najčešće za vlastite potrebe.⁹⁵ Prema rezultatima popisa iz 2013., od ukupnog broja domaćinstava koja se bave poljoprivredom samo 6,45% prodaje svoje proizvode na tržištu,⁹⁶ a što indirektno ukazuje na tradicionalnu podelu rada u okviru naturalnog karaktera proizvodnje.

2.1.4 Socijalna i zdravstvena zaštita

Unapređenje socijalne zaštite je prioritetan cilj opštinske strategije. No, podaci o korisnicima socijalne zaštite nisu razvrstani prema polu.⁹⁷ Na osnovu člana 17. Zakona o socijalnoj zaštiti Republike Srbije, žrtve nasilja u porodici su kategorisane kao korisnici socijalne zaštite. U opštinskoj strategiji i tabelarnom prikazu kategorije korisnika socijalne zaštite ova grupa nije ni navedena.

Prema podacima Centra za socijalni rad, među posebno ugroženim kategorijama pored ljudi sa niskim stepenom obrazovanja, invalida i starijih lica navedena su i domaćinstva gde je nosilac žena.⁹⁸ Nisu navedeni nikakvi drugi podaci ni strategije osim humanitarne aktivnosti Solidarnost na djelu koja datira još iz 2010. U opštini Pale prema rezultatima popisa iz 2013., od ukupnog broja porodica (5.989), samostalnih roditeljki ima čak 966 što čini nešto više od 16% popisanih porodica u ovoj opštini čiji broj iznosi 5.989.⁹⁹ Takođe, one se suočavaju sa brojnim predrasudama uključujući i vlastitu rodbinu:

⁹⁵ B. Košarac, op. cit., str. 104

⁹⁶ B. Kovačević, op. ct., str. 134

⁹⁷ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE, str. 51

⁹⁸ http://www.csr-pale.com/index.php?option=com_content&view=article&id=9:2010-11-15-13-42-40&catid=8:pocetna

⁹⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Domaćinstva i porodice. Sarajevo, str. 69

„Svi me sažaljevaju, osjećam to. Smeta mi što me ne razumije familija...“¹⁰⁰

Poseban problem, a što se i navodi u Strategiji razvoja, je nepostojanje strategije socijalne zaštite na lokalnom nivou.¹⁰¹ Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, jedinice lokalne samouprave su dužne da donose godišnji i srednjoročni plan socijalne zaštite na osnovu analize stanja u svojoj sredini (član 14.). Pregledom web stranice opštine, mnoge aktivnosti iz ove oblasti imaju oblik humanitarnih akcija kao što je npr. dodela 150 prehrambenih proizvoda socijalno ugroženim porodicama povodom vaskršnjih praznika,¹⁰² što ukazuje, kao što se i navodi u Strategiji razvoja, da je ovu sferu potrebno dodatno sistemski regulisati.

Kada je reč o zdravstvu, podaci i planirane aktivnosti opštine na unapređenju zdravlja stanovništva nemaju rodnu dimenziju već su dati sumarno za stanovništvo, u kontekstu unapređenja svesti, prevencije, bolje dostupnosti zdravstvenih usluga s obzirom na problem dostupnosti tzv. sekundarne zdravstvene zaštite.¹⁰³ U budžetu se navodi jedna linija koja ima rodnu dimenziju, a to je da je za vantelesnu oplodnju iz budžeta opštine za 2017. i za 2018. izdvojeno po 7.000 KM.

2.1.5 Nasilje u porodici:

Žrtve nasilja u porodici su prepoznate kao korisnici prava iz socijalne zaštite¹⁰⁴ i obaveza Centra za socijalni rad je da obilazi takve porodice i prikuplja podatke koji mogu biti potrebni tužilaštvu i sudovima. No iz dostupnih sadržaja nema konkretnih podataka o broju ovih lica. Takođe, predviđa se dalji razvoj saradnje sa školama, policijom,

¹⁰⁰ T. Žarković, op. cit., str. 40

¹⁰¹ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE, str. 79

¹⁰² <http://www.pale.rs.ba/archive/12421>

¹⁰³ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE str. 89, 90

¹⁰⁴ http://www.csr-pale.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=3

sudovima, zdravstvenim institucijama, organizacijama civilnog društva itd. rada unapređenja socijalne zaštite. Opština Pale je sa drugim pripadajućim opštinama potpisnica *Protokola o saradnji o sprečavanju nasilja u porodici* na nivou grada Istočno Sarajevo.¹⁰⁵ U Strategiji razvoja opštine se među planiranim aktivnostima predviđa razvoj pomoći za žrtve nasilja - SOS telefoni, sigurna kuća, dnevni centri.¹⁰⁶ Uvidom u plan budžetskih izdataka za 2018., planirano je izdvajanje 2.000 KM za troškove smeštaja u sigurne kuće.

2.1.6 Višestruko marginalizovane grupe žena

Na osnovu rezultata popisa iz 2013. godine, na području opštine Pale registrovano je 1.315 osoba sa invaliditetom, od čega je 706 žena. Od toga je veliki broj lica sa višestrukim poteškoćama – ukupno 461, a od toga 244 žena, pa su potrebne adekvatne mere i strategije zaštite. Kao što je navedeno u Strategiji, u opštini postoji Udruženje „Sunce“ za podršku i obrazovanje dece i mlađih sa poteškoćama u razvoju i iz lokalnog budžeta tokom 2017., izdvojeno je 15.000 KM za rad ovog Udruženja, a isti iznos je predviđen i za 2018., a predviđena su i dodatna sredstva u iznosu od 1.000 KM za sportske aktivnosti. Za Udruženje slabovidnih lica sredstva su minimalna i iznose 1.000 KM iz opštinskog budžeta za 2017. godinu. Strategijom su obuhvaćene i različite aktivnosti koje se tiču osoba sa poteškoćama u razvoju - unapređenje sportskih aktivnosti, izrada programa zapošljavanja mlađih sa poteškoćama u razvoju.¹⁰⁷ Takođe, ističe se da je važno povećanje pristupačnosti - prilazne rampe, staze za slepa lica, svetlosna i zvučna signalizacija, osnaživanje porodica osoba sa invaliditetom, razvoj svesti na lokalnom nivou i druge aktivnosti.¹⁰⁸

¹⁰⁵ E. Miftari, 2017

¹⁰⁶ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE, str. 87

¹⁰⁷ Isto, str. 91

¹⁰⁸ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE (2016), str. 87

U strateškim dokumentima se navodi da ne postoji dovoljan senzibilitet kada je reč o potrebama starih lica u lokalnoj zajednici,¹⁰⁹ a u Strategiji se planira uspostavljanje mobilnog tima radi bolje pokrivenosti zdravstvenim uslugama za stara lica, socijalno ugrožena lica sa invaliditetom i druge ranjive kategorije.¹¹⁰ Uvidom u plan budžetskih rashoda za 2018. planirano je izdvajanje 10.000 KM za Udruženje penzionera Pale. Žene treće dobi pri tome nisu prepoznate kao posebna ranjiva kategorija. Preme rezultatima popisa iz 2013., među licima starijih od 65 godina žene čine 68% ovog starosnog kontigenta. Udeo osoba sa invaliditetom u opštoj populaciji iznosi 6,2% i u ovoj grupi ima više žena nego muškaraca (706 naspram 609). Kada je reč o osobama s višestrukim poteškoćama, žena je takođe više nego muškaraca (178 naspram 106), ali je ova kategorija faktički nevidljiva u dostupnim dokumentima. Kada je generalno reč o licima treće životne dobi, uvidom u aktivnosti na nivou opštine, organizuju se humanitarne aktivnosti npr. dodela paketa starim i iznemoglim licima, a što ukazuje da se neki problemi rešavaju kratkoročno i humanitarnim akcijama,¹¹¹ te da je potrebno unaprediti tzv. sistemski pristup i rešenja.

2.2 SOKOLAC

2.2.1 Uvod

U opštini Sokolac od ukupno 12.021 stanovnika žena ima 50,79%. Prosečna starost ženskog stanovništva prema rezultatima popisa iz 2013. je 44,06 i veća je od prosečne starosti muškog stanovništva koja iznosi 41,26 godina.¹¹²

Ovo ukazuje na nepovoljne demografske trendove izraženog starenja stanovništva, a što se navodi i u Strategiji razvoja opštine Sokolac za

¹⁰⁹ Isto, str. 79

¹¹⁰ Isto, str. 90

¹¹¹ <http://www.pale.rs.ba/archive/12417>

¹¹² Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati popisa, str. 45

period od 2013. do 2020. Koordinatorica tima za izradu Strategije je doktorica nauka, dok je od ukupno 15 saradnika/ca samo jedna žena. Glavni podaci na osnovu kojih je Strategija urađena nisu razvrstani prema polu, kao ni bitne demografske karakteristike kao što su stepen obrazovanja i (ne)zaposlenost. Prema rezultatima popisa iz 2013., žena je daleko više nego muškaraca bez ikakvog obrazovanja i među licima sa nezavršenom osnovnom školom, dok se razlike postepeno smanjuju sa porastom nivoa obrazovanja. Kao i na nivou bh. proseka, žena je nešto više nego muškaraca sa visokim stepenom obrazovanja (612 naspram 550).¹¹³

2.2.2 Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu zajednice

U organima vlasti na lokalnom nivou postoje određeni rodni balansi u trenutnom sazivu, iako su i načelnik i zamenik načelnika osobe muškog pola.¹¹⁴ Žena je predsednica Skupštine opštine¹¹⁵ i žene se nalaze na rukovodećim pozicijama u tri od ukupno četiri odeljenja koje postoje u ovoj lokalnoj zajednici. Od ukupno 21 odbornika u SO samo su četiri žene. Pravilnikom o sistematizaciji radnih mesta u organima uprave iz 2017. kao ni Statutom opštine rodna ravnopravnost se ne propisuje tako da ova oblast nije pravno regulisana u smeru podsticanja rodne ravnopravnosti.

Opština Sokolac, prema rezultatima istraživanja iz 2015., ima lokalni Gender akcioni plan,¹¹⁶ s tim da je, kao što se navodi, prisutna izražena varijabilnost kada je reč o pristupu u izradi LGAP-a i načinu njegove implementacije na lokalnom nivou u BiH. Iz jedne kasnije analize uočeno je da je nepoznato koji vremenski period obuhvata ovaj

¹¹³ Isto, str. 162

¹¹⁴ <http://www.opstinasokolac.net/nacelnik-opštine/>

¹¹⁵ <http://www.opstinasokolac.net/predsjednik-skupštine/>

¹¹⁶ E. Miftari (2015). *Ravnopravnost spolova u općinama/opštinama i gradovima Bosne i Hercegovine*, str. 36

dokument ni šta on sadrži.¹¹⁷ Takođe, s obzirom da se ne primenjuje rodno osjetljivo budžetiranje, uključujući i podatak da opštinski propisi velikim delom nisu usklađeni sa Zakonom o ravnopravnosti polova,¹¹⁸ upitno je i provođenje navedenog akcionog plana.

U opštini Sokolac, na osnovu dostupnih dokumenata i informacija na oficijelnoj stranici opštine, ne postoji komisija tj. odeljenje za ravnopravnost polova, a određene oblasti iz ove sfere su prepuštene Odeljenju za lokalni razvoj kao i Odseku za privredu i društvene delatnosti pri Odeljenju za privredu i finansije iako opis poslova nije rodno osjetljiv. Uvidom u budžetske rashode i linije jasno je da se rodno senzitivno budžetiranje ne primenjuje, ali je pohvalno da su podaci o planiranim i realizovanim budžetima dostupni na oficijelnoj stranici opštine za nekoliko godina unazad i da su budžetske linije jasno i konkretno formulisane i prikazane.¹¹⁹

U opštinskim dokumentima i strategijama razvoja se ističe važnost partnerstva sa organizacijama civilnog društva. U dokumentima se često navodi da nema ženskih udruženja, mada postoji npr. Udruženje građana „Aurora“ koje je inače učestvovalo u aktivnostima koje su provodile Žene ženama u okviru WomenNet projekta. Sa ovom organizacijom je provedana, između ostalog, i aktivnost ekonomskog osnaživanja ugroženih lica iz seoskih područja putem uvođenja plasteničke proizvodnje i projekat je uz donatorsku podršku uspešno implementiran.¹²⁰ Za sferu rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije bitno je postojanje Udruženja za pomoć licima sa posebnim potrebama „Podrška“ Sokolac, a saradnja sa ovim Udruženjem i „Aurorom“ se помиње u Strategiji razvoja u kontekstu kulturnih dešavanja kao i

¹¹⁷ E. Miftari, Lokalne politike za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini (neobjavljeni istraživanje)

¹¹⁸ Isto

¹¹⁹ <http://www.opstinasokolac.net/budzet/>

¹²⁰ Opštinska uprava, Izvještaj o radu za 2016., str. 11

ekonomskog osnaživanja.¹²¹ Oba ova Udruženja uključujući i Udruženje žena sa sela „Glasinke“ Sokolac su na web stranici Gender centra Republike Srpske navedena među ključnim organizacijama u Republici Srpskoj koja rade na unapređenju ljudskih prava i položaja žena.¹²² U opštini Sokolac izraženo je postojanje velikog broja sportskih udruženja ali iz dostupnih podataka nije jasna njihova struktura prema polu.¹²³ Uvidom u plan budžeta za 2018., naveden je i ženski fudbalski klub Glasinac u sklopu predviđenih budžetskih linija. Iako se kako je navedeno ne primenjuje rodno senzitivno budžetiranje, tokom 2018. planirana su sredstva za Udruženje „Majka i dijete“ Sokolac u iznosu od 40.000 KM, kao i za Udruženje za pomoć licima sa posebnim potrebama „Podrška“ u iznosu od 17.000 KM.

U planiranim razvojnim lokalnim projektima organizacije civilnog društva su prepoznate kao partner, a što je, između ostalog, naglasio i sam načelnik u intervjuu za „Sokolačke novine“,¹²⁴ s naznakom da rodni aspekt nije eksplisitno adresiran u predviđenim aktivnostima koje uključuju i organizacije civilnog društva u okviru strateških dokumenata.

2.2.3 Socio-ekonomski aspect

Podaci o zaposlenosti u Strategiji razvoja nisu razvrstani prema polu.¹²⁵ Kada je reč o strukturi zaposlenih u obrazovnim institucijama ima određenih podataka koji ukazuju na probleme sa kojima se suočavaju žene koje su zaposlene u predškolskim ustanovama- npr. da zaposlene ne ispunjavaju uslove za rad prema novom Zakonu o predškolskom

¹²¹ Strategija razvoja opštine Sokolac. Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja 2013 - 2020, str. 57

¹²² <http://www.ravnopravnors.com/partneri.html>

¹²³ Strategija razvoja opštine Sokolac. Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja 2013 - 2020, str. 58

¹²⁴ <https://www.milovanbjelica.net/intervju-za-sokolacke-novine-u-2018-godini-cilj-je-privilacenje-investitora/>

¹²⁵ Strategija razvoja opštine Sokolac. Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja, 2013 - 2020, str. 50, 51

obrazovanju, i da pet medicinskih sestara nema mogućnosti za dodatno obrazovanje koje se zahteva po novom Zakonu.¹²⁶

Drugi razvojni projekti u oblasti poljoprivrede u svom opisu nemaju rodnu dimenziju. Pravilnikom o subvencioniranju poljoprivrede se ne predviđaju podsticaji za žene. U Strategiji se navodi da je prosečni profil privrednika u Republici Srpskoj muškarac, star 55 godine, srednje stručne spreme, koji ne koristi računar, ne zna strane jezike, dodatno se ne usavršava.¹²⁷ Iako nisu dati podaci za samu opština, prepostavlja se da je situacija slična budući da je uvrštena u Strategiju.

Žene se pominju u Strategiji razvoja opštine u kontekstu tradicionalnih zanimanja, npr. domaća radinost, pri čemu se misli prevashodno na ženski rad tj. izradu odevnih i ukrasnih predmeta tkanjem, pletenjem i vezom i u kontekstu turističkih potencijala.¹²⁸ Poljoprivreda predstavlja značajan deo Strategije razvoja ali podaci, planovi i njihova implementacija uz podršku lokalne vlasti (npr. samozapošljavanje) nisu razvrstani prema polu. Prema rezultatima popisa od ukupnog broja domaćinstava koja se bave poljoprivredom 18,42% prodaje svoje proizvode na tržištu¹²⁹ što je najveći procenat u odnosu na druge opštine u ove dve regije. Utoliko je neophodnije da strategija razvoja poljoprivrede obuhvati i rodni aspekt s obzirom na postojeće tržišne potencijale kao i na prepoznate potrebe u romanijskoj regiji u ovoj oblasti. Žene su, naime, među prioritetima istakle i adekvatnu pomoć za zemljoradnička domaćinstva - podsticaje, dodatne edukacije i obuke.¹³⁰ Na osnovu internih podataka u okviru Projekta podrške samozapošljavanju u 2017. koji su dobijeni iz JU Zavod za zapošljavanje

¹²⁶ Isto, str. 53

¹²⁷ Isto, str. 24

¹²⁸ Strategija razvoja opštine Sokolac. Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja 2013 - 2020, str. 40

¹²⁹ Kovačević, op. cit., str. 135

¹³⁰ T. Žarković, op. cit., str. 32

Republike Srpske, u opštini Sokolac je zaposleno deset lica, od kojih dve žene.

2.2.4 Socijalna i zdravstvena zaštita

U odnosu na ukupan broj stanovništva lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe je 11% u odnosu na ukupan broj stanovništva. S tim u vezi izrađena je Strategija socijalne zaštite opštine i podaci su razvrstani prema polu. Navodi se da 335 muškaraca i 338 žena prima neki oblik socijalne zaštite.¹³¹ Stanovništvo, kao što je uočeno, nije dovoljno informisano o pravima iz socijalne zaštite, a kao problem navodi se i nedovoljna motivacija kadra za stručno usavršavanje.¹³²

Definisane su glavne ciljne grupe kada je reč o Strategiji socijalne zaštite, ali bez rodnog aspekta.¹³³ Prioritetne ciljne grupe su tako deca i mlađi, stara lica, osobe sa invaliditetom, povratnici i raseljena lica, višečlane porodice, siromašni i nezaposleni.¹³⁴ Prema rezultatima popisa iz 2013. porodica sa troje dece ima 785, sa četvoro 214, a sa pet i više 106.¹³⁵ Podrška za ove porodice se ogleda u subvencijama za smeštaj u predškolskim ustanovama, nabavku udžbenika i mesečnim novčanim naknadama.¹³⁶

Kao problem u kontekstu zdravlja stanovništva i žena navodi se slabost tehničkih kapaciteta, posebno ultrazvučne i laboratorijske dijagnostike, nedostatak porodilišta, kao i slaba preventivna zaštita žena.¹³⁷ U ovoj oblasti planirano je osnivanje Fondacije Majka i dijete i nabavka

¹³¹ Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac 2015 - 2019 god., str. 24

¹³² Isto, str. 31

¹³³ Isto, str. 32

¹³⁴ Isto, str. 31

¹³⁵ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Domaćinstva i porodice. Sarajevo, str. 268

¹³⁶ Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac 2015 - 2019 god., str. 37

¹³⁷ Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac 2015 - 2019 god., str. 92

pokretnog mamografa radi unapređenja svesti i prevencije u sferi zaštite od malignih oboljenja.¹³⁸

2.2.5 Višestruko marginalizovane grupe žena

Osoba sa invaliditetom ima 8,09% u ukupnoj populaciji i u ovoj kategoriji ima više žena nego muškaraca (544 naspram 429). Takođe, više je i žena sa višestrukim poteškoćama (212 naspram 144).¹³⁹

Kako se navodi u dokumentima, osobe sa invaliditetom imaju ograničen pristup javnim ustanovama- nisu uklonjene rampe i sl.¹⁴⁰ Deca sa poteškoćama u razvoju su prepoznata kao kategorija i navedene su određene aktivnosti u Strategiji koje uključuju i potrebe roditelja dece sa poteškoćama. Jedan od programa je uspostava Dnevnog centra za djecu i mlade sa poteškoćama u razvoju gde je partner UG PODRŠKA.¹⁴¹ Pitanju inkluzije je posvećena značajna pažnja u Strategiji i predviđena je i podrška roditeljima kroz aktivnosti „pomoći u kući“, posete volontera, dodatne edukacije prosvetnih radnika i roditelja.¹⁴² Uvidom u budžete za 2018., kao i u realizovane budžete iz prethodnih godina, ovo Udruženje kao i Udruženje Majka i dijete Sokolac redovno dobija finansijsku podršku na lokalnom nivou.

Jednoroditeljske porodice se ne pominju među ciljnim grupama socijalne zaštite. U istraživanju Fondacije CURE naveden je primjer samostalne roditeljke iz Sokoca sa troje dece koja ne prima nikakvu pomoći. Prema rezultatima popisa stanovništva, samostalnih roditeljki u ovoj opštini ima 491, što čini 14% od ukupno popisanih porodica kojih ima 3.487. Razvedene žene su, kao što je ukazano u istraživanju Fondacije CURE, izložene stigmatizaciji i seksizmu, o čemu govori i

¹³⁸ Isto, str. 92, 102

¹³⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. INVALIDITET*, str. 31, 196

¹⁴⁰ Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac. 2015 - 2019 god., str. 33

¹⁴¹ Isto, str. 35

¹⁴² Isto, str. 35

izjava razvedene žene sa Sokaca: „...Većina muškaraca, naročito u manjim mjestima, smatraju da se mogu slobodno ponašati prema nama, što je odvratno.“¹⁴³

U aneksu tj. budžetu za finansiranje drugih oblika socijalne zaštite koji godišnje iznosi oko 300.000 KM nema stavki koji se odnose na višestruko marginalizovane grupe žena.¹⁴⁴ Predviđeno je dodatno finansiranje humanitarnih organizacija i udruženja u iznosu od 65.000 KM, a gde spada i Udruženje penzionera koje inače redovno prima određena sredstva iz lokalnog budžeta. Žene treće dobi, a što je ukazano i u istraživanju Vildane Džekman, se na taj način svrstavaju pod opštu kategoriju penzionera što je problematično budući da ne postoje pouzdane statistike o broju žena koje nisu ostvarile pravo na penziju.¹⁴⁵ Kada je reč o licima starijim od 65 godina, žene čine 70,6% ovog starosnog kontigenta.

U Strategiji socijalne zaštite tzv. starija lica bez porodičnog staranja su prepoznata kao posebno osjetljiva grupa starih. Za nju je predviđeno unapređenje razvoja usluga (dnevni centri, privremeno i trajno zbrinjavanje) kao i pokretanje usluge „pomoći u kući“, redovne posete socijalnog radnika i angažovanje volontera.¹⁴⁶

2.2.6 Nasilje u porodici

Iz opštinskih dokumenata se navodi da je primećen povećan broj slučajeva nasilja u porodici. S tim u vezi je 2012. potpisani Protokol o saradnji između Centra za socijalni rad, Policijske stanice i Zdravstvene ustanove radi stvaranja uslova za potpun i celovit rad nadležnih tela u sferi sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici, unapređenja zaštite i

¹⁴³ T. Žarković, op. cit., str. 37

¹⁴⁴ Isto, str. 40

¹⁴⁵ Vildana Džekman, *Žene treće dobi kao nevidljiva kategorija u Bosni i Hercegovini*

¹⁴⁶ Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac 2015 - 2019 god., str. 32, 34

pružanja pomoći žrtvama.¹⁴⁷ Tokom 2013. evidentirano je pet žena i jedan muškarac koji su bili izloženi porodičnom nasilju i navode se preduzete mere u konkretnim slučajevima - zabrana uznemiravanja i uhođenja žrtve, psihosocijalna pomoć, udaljenje iz kuće počinjoca.¹⁴⁸ Na području opštine Sokolac nalazi se Centar za mentalno zdravlje i rehabilitaciju, a što je značajan instituionalni kapacitet s obzirom da su, kako se često ističe, tzv. bolesti ovisnosti značajan prediktor nasilja nad ženama u partnerskim odnosima.¹⁴⁹

Osnovni sud u Sokocu je obuhvaćen monitoringom koji su proveli Centar ženskih prava Zenica i Fondacija Udružene žene Banja Luka. Ovaj Sud je pokazao otvorenost za saradnju i redovno je dostavljao podatke ženskim udruženjima koje su radile i monitoring, a što je navedeno kao primer dobre prakse.¹⁵⁰ No, uočena je tendencija izricanja blažih kazni, npr. u slučaju nasilja u prisustvu ili protiv maloletnih lica¹⁵¹ što nije u skladu sa zakonom koji ovo kategorije kao krivično delo nasilja u porodici povećane društvene opasnosti. Češće su novčane kazne i upozorenja, a registrovana su i dva slučaja zabrane prilaska žrtvi na period od 6 meseci i godinu dana i dve obaveze psihološkog tretmana.¹⁵² Briga za porodicu se često koristi kao olakšavajuća okolnost¹⁵³ što je takođe u koliziji sa pozitivnim zakonodavstvom.

¹⁴⁷ Isto, str. 28, 29

¹⁴⁸ Isto, str. 29

¹⁴⁹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2015 - 2018, str. 16

¹⁵⁰ Petrić i Radončić, op. cit, str. 14

¹⁵¹ Isto, str. 19

¹⁵² Isto, str. 36

¹⁵³ Isto, str. 38

2.3 ISTOČNA ILIDŽA

2.3.1 Uvod

U opštini Istočna Ilidža prema poslednjim rezultatima popisa živi 14.763 stanovnika od toga 52,1% žena. Prosečna starost ženske populacije iznosi 42,66 godine i veća je od prosečne starosti muškarca - 40, 09.¹⁵⁴ Nema posebnih podataka u dostupnim dokumentima na nivou opštine koji bi omogućile dublji uvid u demografske i ekonomske izazove i eventualne strategije u ovim i drugim sferama. U dostupnim dokumentima, za razliku od opštine Pale, ne postoji npr. relevantno istraživanje o potrebama mlađih, niti strategija omladinske politike kao što je npr. slučaj u opštini Trnovo. Kada je reč o obrazovnoj strukturi, prema rezultatima popisa iz 2013., žena je daleko više nego muškaraca bez ikakvog obrazovanja i među licima sa nezavršenom osnovnom školom, dok se razlike postepeno smanjuju sa porastom nivoa obrazovanja. Kao i na nivou bh. proseka, žena je više nego muškaraca sa visokim stepenom obrazovanja (1.070 naspram 831).¹⁵⁵

2.3.2 Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu zajednice

U ovoj opštini, kada je reč o pravnim dokumentima, Statutom se ne osigurava ravnomerna zastupljenost žena i muškaraca pri izboru ili imenovanju u upravljačka tela i tela odlučivanja, i ne osigurava se ravnopravnost polova u radnim telima opštine. U trenutnom sazivu i načelnik i zamenik načelnika su muškog pola,¹⁵⁶ kao i predsednik i potpredsednik Skupštine opštine. Od ukupno 22 odbornika/ce u Skupštini opštine samo je pet žena.¹⁵⁷ Od četiri odeljenja koja postoje na nivou opštine žena je na rukovodećoj poziciji samo u Odeljenju za finansije i to u funkciji v.d.-a, dok su u drugim odeljenjima - Opšta

¹⁵⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati popisa, str. 37

¹⁵⁵ Isto, str. 157

¹⁵⁶ http://istocnailidza.net/?page_id=192 , http://istocnailidza.net/?page_id=571

¹⁵⁷ http://istocnailidza.net/?page_id=724

uprava, Privreda i društvene delatnosti, Prostorno uređenje i stambeno komunalni poslovi na rukovodećim pozicijama osobe muškog pola. Opisi poslova koji pripadaju ovim odeljenjima nisu rodno osetljivi. Kao i u drugim opštinama, u ovoj regiji poslovi koji se tiču unapređenja rodne ravnopravnosti su indirektno obuhvaćeni u okviru Odeljenja za privrodu i društvenu delatnost, s naznakom da opis poslova ni podaci koji se navode nisu rodno osetljivi.¹⁵⁸

Prema ranijem istraživanju Fondacije CURE: „Opština Istočna Ilidža je usvojila Lokalni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2015 - 2016, ali nije poznato da li je usvojen novi dokument koji bi pokriva period od naredne dvije godine.“¹⁵⁹ Opština Istočna Ilidža je usvojila i Lokalni akcioni plan za implementaciju rezolucije 1325, koji je izrađen uz pomoć Agencije za ravnopravnost polova BiH i usvojen na Skupštini opštine. No, ovi dokumenti nisu dostupni među tzv. strateškim dokumentima na oficijelnoj stranici opštine,¹⁶⁰ te nije jasno šta konkretno sadrže, a što je i navedeno u istraživanju Fondacije CURE.¹⁶¹

Kada je reč o civilnom društvu, NVO su prepoznate kao partneri i kao faktor u rešavanju problema na lokalnom nivou, s tim da nisu dati konkretniji podaci kako se ovo partnerstvo realizuje. Od 28 organizacija koje su registrovane na nivou opštine, nema ženskih NVO tj. organizacija koje bi radile na unapređenju rodne ravnopravnosti. Postoji Udruženje porodica sa četvoro i više djece „Djeca su nam budućnost“, kao i Udruženje roditelja i prijatelja djece i omladine sa poteškoćama u razvoju „Za bolje sutra“. Uvidom u odluke o raspodeli budžeta za 2018. godinu nevladinim organizacijama, najviše se

¹⁵⁸ Edita Miftari (2017). Lokalne politike za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini (neobjavljeni istraživanje)

¹⁵⁹ Isto

¹⁶⁰ http://istocnailidza.net/?page_id=176

¹⁶¹ Edita Miftari (2017). Lokalne politike za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini (neobjavljeni istraživanje)

podržavaju sportska i kulturna dešavanja i NVO/udruženja od posebnog interesa za koje je 2018. predviđeno izdvajanje iz budžeta u iznosu od 49.800 KM. U ova udruženja spadaju Opštinska boračka organizacija „Ilijadžanski borac“, Opštinska organizacija Crvenog krsta Istočna Ilijada, Udruženje penzionera Istočna Ilijada, Omladinski savjet Istočna Ilijada i Gradska organizacija slijepih i slabovidnih lica Istočno Sarajevo.¹⁶²

2.3.4 Socijalna i zdravstvena zaštita

Na oficijelnoj stranici opštine nama relevantnih dokumenata koje bi pružile jasan pregled stanja u ovim oblastima. Taksativno su pobrojani korisnici koji imaju pravo na socijalnu zaštitu pod stavkama dete, punoletno lice i porodica ali bez rodne dimenzije. Žrtve nasilja u porodici se nalaze među osobama koje imaju pravo na socijalnu zaštitu što je u skladu sa entitetskim zakonom, ali drugi podaci - npr. o broju ovih lica nisu dostupni.¹⁶³

Više podataka je dostupno kada je reč o pravima iz dečje zaštite i predviđeni su određeni dodaci za decu nezavisno od materijalnog stanja porodice i reda rođenja deteta - za drugo, treće i četvrtu dete kao i za decu sa smetnjama u razvoju. No, predviđeni iznosi su skromni. Tako npr. visina dodatka za decu za 2018. iznosi „za drugo i četvrtu dijete - 35, 55 KM, za treće dijete - 71,10 KM, za djecu koja pravo ostvaruju nezavisno od materijalnog položaja i bez obzira na red rođenja - 90,85 KM“. ¹⁶⁴ Pored toga, predviđa se i jednokratna pomoć za trećerođeno dete u iznosu od 600 KM i za četvrtorođeno u iznosu od 450 KM.¹⁶⁵ U okviru pronatalne politike predviđa se dodata jednokratnog iznosa od 200 KM za svako novorođeno dete, a

¹⁶² O D L U K A o raspodjeli planiranih sredstava u Budžetu opštine Istočna Ilijada za 2018. godinu nevladim organizacijama/udruženjima od posebnog interesa za opštinu Istočna Ilijada

¹⁶³ http://istocnailidza.net/?page_id=217

¹⁶⁴ http://istocnailidza.net/?page_id=2513

¹⁶⁵ http://istocnailidza.net/?page_id=2527

raspodela sredstava će se, kako se navodi, vršiti do iznosa planiranih budžetom. Takođe, u okviru pronatalne politike predviđena je i pomoć za nabavku udžbenika za porodice sa troje i više dece.

Kada je reč o deci s poteškoćama, u okviru aktivnosti koje se navode na web stranici opštine, postoji podatak da je u sklopu nedelje deteta „Dječiji svijet - moj svijet“, direktorica Centra za socijalni rad uručila novčanu pomoć za 23 dece sa smetnjama u razvoju,¹⁶⁶ no ne postoje podaci o sistemskim rešenjima kada je reč o ovoj marginalnoj grupi.

Što se tiče zdravstvene zaštite, na oficijelnoj stranici opštine su taksativno opisani postojeći kapaciteti i zdravstvene usluge, bez adresiranja problema u ovoj oblasti. S tim u vezi, ni rodna dimenzija nije adresirana iako je iz drugih istraživanja koja se tiču ove regije uočeno da je stanje zabrinjavajuće, posebno u oblasti prevencije i nedovoljne edukacije žena.¹⁶⁷ U rubrici vesti na oficijelnoj stranici opštine se navodi aktivnost „Race for the cure“ na Vilsonovom šetalištu, u sklopu podizanja svesti o prevenciji karcinoma dojke. Opština Istočna Ilidža je učestvovala u sufinsansiranju odlaska članica Udruženja žena obolelih i lečenih od raka dojke „AGATA“ iz Istočnog Sarajeva na ovu manifestaciju.

2.3.5 Nasilje u porodici

Opština je potpisala i Protokol o suzbijanju svih oblika nasilja u porodici, zajedno sa Centrom za socijalni rad, Policijom, Sudom, Domom zdravlja i obrazovnim institucijama. Konkretniji podaci nisu dostupni u postojećim dokumentima. Žrtve nasilja u porodici su prepoznate kao kategorija primalaca socijalne zaštite,¹⁶⁸ ali nema

¹⁶⁶ <http://istocnailidza.net/?p=1552>

¹⁶⁷ T. Žarković, op. cit., str. 27

¹⁶⁸ http://istocnailidza.net/?page_id=217

podataka o broju žena koje eventualno primaju ovaj oblik pomoći, a što je karakteristično i za druge lokalne zajednice u ovim regijama.

2.3.6 Višestruko marginalizovane grupe žena

Žene treće dobi nisu prepoznate kao posebna ranjiva grupa. Prema rezultatima popisa, žena ima 72,4% među licima starijim od 65 godina.¹⁶⁹ Iz Opštine se izdvajaju sredstva za Udruženje penzionera Istočna Ilidža, te je tako npr. 2018. za rad ovog Udruženja izdvojeno 8.000 KM, a ono, kako je navedeno, spada u udruženja od posebnog interesa za ovu opštinu. Kao što je istaknuto na primeru drugih opština i izveštaju Vildane Džekman o nevidljivosti žene treće dobi, ovo je problematično s obzirom na nepostojanje statistika o broju žena koje nisu ostvarile pravo na penziju. Samostalne roditeljke nisu prepoznate kao posebna kategorija socijalne zaštite iako ih prema rezultatima poslednjeg popisa ima 16% u odnosu na ukupan broj popisanih porodica - ukupno 687, dok broj samostalnih očeva sa decom iznosi 157.¹⁷⁰ Žena ima više nego muškaraca među osobama sa invaliditetom (565 naspram 473),¹⁷¹ kao i među licima sa višestrukim poteškoćama (226 naspram 173 osoba muškog pola).¹⁷² 181 žena u ovoj kategoriji je starija od 65 godina što usložnjava njihovu marginalizaciju i zahteva sistemski rešenja.

2.4 TRNOVO- RS

2.4.1 Uvod

Opština Trnovo-RS spada u najnerazvijenije opštine Republike Srpske, a što je i istaknuto u Strategiji razvoja opštine. Odliv stanovništva, nepovoljna starosna struktura, devastacija nekadašnjih

¹⁶⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati popisa, str. 37

¹⁷⁰ Isto, str. 68

¹⁷¹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. INVALIDITET, str. 28

¹⁷² Isto, str. 163

industrijskih kompleksa, nepostojanje uređenog sistema zdravstvene zaštite i sl. stvara nepovoljan okvir za unapređenje rodne ravnopravnosti. U ovoj maloj opštini od ukupno 2.050 stanovnika, žene čine 51,7%. Prosečna starost ženske populacije iznosi 47,48, a muškarca 43,83 godine¹⁷³ što ukazuje na izrazito nepovoljnu starosnu strukturu s tendencijom pogoršavanja s obzirom na izražen odliv mlađe populacije. Nepovoljni demografski trendovi su adresirani u Strategiji za mlađe - Omladinska politika opštine Trnovo za period 2013 -2017, ali nema izveštaja o njenom provođenju i Strategija nije rodno osjetljiva. Prema rezultatima popisa iz 2013., žena je daleko više nego muškaraca bez ikakvog obrazovanja i među licima sa nezavršenom osnovnom školom, dok se razlike postepeno smanjuju sa porastom nivoa obrazovanja. Kada je reč o licima sa visokim obrazovanjem, razlika u korist žena je zanemarljiva (76 naspram 72).¹⁷⁴

2.4.2 Pravno-politički okvir i učešće žena u političkom/javnom životu

U političkom životu postoje određeni rodni balansi u trenutnom sazivu. No, načelnik je osoba muškog pola,¹⁷⁵ a od 13 odbornika/ca Skupštine opštine samo su tri žene. S druge strane, predsednica Skupštine opštine je osoba ženskog pola i kada je reč o tri odeljenja koja postoje na nivou opštinske uprave na rukovodećim pozicijama se nalaze žene. Međutim, Statut ne predviđa ravnopravnost polova pri izboru organa i funkcionera. Donošenje tzv. mera za postizanje ravnopravnosti polova prema Statutu spada u samostalne poslove opštine (član 15.). Na nivou opštine postoji Komisija za ravnopravnost polova koja broji pet članova od kojih su četiri žene,¹⁷⁶ ali iz dostupnih dokumenata i informacija na oficijelnoj web stranici opštine se ne

¹⁷³ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati popisa, str. 47

¹⁷⁴ Isto, str. 163

¹⁷⁵ <http://www.trnovo-rs.com/page/6>

¹⁷⁶ <http://www.trnovo-rs.com/page/8>

mogu naći podaci o njenom radu. Budžet je dostupan na *sajtu* opštine, ali način prikaza prihoda i rashoda ukazuje da se rodno senzitivno budžetiranje ne primenjuje. **U jednom od dostupnih istraživanja navedeno je da opština Trnovo podržava muzički talentovane devojčice u iznosu od 250 KM mesečno,¹⁷⁷ i dok je ulaganje u formalno i neformalno obrazovanje žena i devojčica jedan od indikatora rodno osetljivog budžetiranja, svakako je neophodno primenjivati ovaj princip i u drugim, posebno razvojnim i socijalno osetljivim segmentima.**

Kada je reč o političkoj participaciji naglasak je stavljen na većem učešću mladih, i kao što je istaknuto, urađena je Strategija vezana za omladinsku politiku,¹⁷⁸ ali nema zvaničnih podataka o njenoj implementaciji. Kada je reč o civilnom sektoru, u Strategiji razvoja glavni nosilac planiranih aktivnosti je sama opština tj. opštinski organi dok NVO nisu prepoznati kao partneri u aktivnostima, s izuzetkom sportskih udruženja. Udruženje „HUG ŽENA TRNOVA“ se navodi na *sajtu* Gender centra vlade Republike Srpske kao jedan od značajnih partnera na polju unapređenja ljudskih prava i rodne ravnopravnosti.¹⁷⁹ Takođe, NVO „Žene Trnova“ je pridružena članica Sigurne mreže koja je usmerena na borbu protiv nasilja nad ženama ali nije prepoznata kao partner lokalnih vlasti. Uvidom u budžetske rashode za 2017. i 2018. iz opštinskog budžeta nisu izdvojena sredstva za rad navedenih ženskih udruženja.

2.4.3 Ekonomski aspekt

Podaci koje se nalaze u dokumentima nisu razvrstani prema polu, osim kada je reč o broju nezaposlenih lica među kojima je 57% žena.¹⁸⁰

¹⁷⁷ E. Miftari, Ravnopravnost spolova u općinama/opštinama i gradovima Bosne i Hercegovine, str. 45

¹⁷⁸ OMLADINSKA POLITIKA OPŠTINE TRNOVO (2013- 2017) (Strategija za mlade)

¹⁷⁹ <http://www.ravnopravnors.com/partneri.html>

¹⁸⁰ Strategija razvoja opštine Trnovo 2011-2020, str. 14

Zbog devastacije nekadašnje industrije dominira poljoprivredna proizvodnja ali naturalnog tipa i za vlastite potrebe. Prema rezultatima popisa iz 2013., od ukupnog broja domaćinstava koja se bave poljoprivredom samo 4,97% prodaje svoje proizvode na tržištu. Poljoprivreda i turizam su prepoznati kao potencijali eventualnog razvoja opštine. Podaci o nezaposlenim licima su razvrstani prema polu, ali se ukazuje da, kada je reč o ženama, oni ne govore dovoljno o njihovim aktivnostima, s obzirom da veliki broj žena iz ruralnih područja nije aktivno na tržištu rada.¹⁸¹ Imajući u vidu gore navedene rezultate popisa, može se pretpostaviti da ova grupa žena obavlja poljoprivredne poslove za potrebe domaćinstva. Planirani strateški i razvojni projekti u sferi ekonomije za period 2011 - 2020 nemaju rodnu dimeziju. Podsticaji za poljoprivredu u 2017. su iznosili 10.000 KM, a za 2018. planirano je izdvajanje budžetskih sredstava u iznosu od 15.000 KM. Sredstva se, kako se navodi u budžetskoj liniji, dodeljuju putem javnog poziva bez adresiranja rodnog aspekta.

2.4.4 Socijalna zaštita i zdravstvo

Kada je reč o socijalnoj zaštiti problem je nepostojanje centra za socijalni rad na nivou opštine i socijalna zaštita je organizovana u sklopu referata boračko-invalidske i socijalne zaštite.¹⁸² Među ranjivim grupama prepoznote su i porodice u kojima je bilo nekih oblika nasilja i one su takođe kategorisane kao korisnici socijalne zaštite ali bez preciznijih podataka.¹⁸³ Na nivou opštine predviđa se osnivanje centra za socijalni rad.¹⁸⁴ Iako samostalnih roditeljki ima čak 19,2% u odnosu

¹⁸¹ Strategija razvoja opštine Trnovo 2011 - 2020, str. 14

¹⁸² Isto, str. 13

¹⁸³ Isto

¹⁸⁴ Isto, str. 35

na ukupan broj popisanih porodica – 116, dok je ukupan broj popisanih porodica 603,¹⁸⁵ ova kategorija nije prepoznata u opštinskoj Strategiji.

Zdravstvena zaštita je generalno na lošem nivou i građanima/kama nije obezbeđena celodnevna zdravstvena zaštita.¹⁸⁶ U Strategiji za mlade predviđa se unapređenje svesti kod devojaka o rizičnim oblicima seksualnog ponašanja, rad na prevenciji i obezbeđivanje redovnih pregleda.

2.4.5 Nasilje u porodici

U Strategiji razvoja opštine Trnovo nasilje u porodici je identifikovano kao problem i planirane su određene mere u cilju njegovog suzbijanja u okviru Protokala koji je potpisana na nivou grada Istočno Sarajevo. Kao što je istaknuto, porodice u kojima je bilo nasilja su prepoznate kao ranjive socijalne grupe, ali su dati zbirni podaci u okviru kategorije „drugih pojedinaca i porodica kojima je potreban neki vid pomoći ili podrške“, među kojima su porodice sa problemima u porodičnim odnosima, porodice sa članovima koji imaju problema na planu mentalnog zdravlja, porodice sa članovima koji su ovisnici o alkoholu.¹⁸⁷ Navodi se da u zadnjih nekoliko godina na godišnjem nivou bude oko desetak ovakvih slučajeva. U konkretnim planovima na lokalnom nivou žrtve nasilja se tretiraju kao opšta kategorija „socijalno“ ugroženih, a specifično se tretiraju samo RVI (ratni vojni invalidi) i njihove porodice u kontekstu stambenog zbrinjavanja.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2017). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Domaćinstva i porodice. Sarajevo, str. 69

¹⁸⁶ Isto, str. 13

¹⁸⁷ Strategija razvoja opštine Trnovo 2011 - 2020, str. 13

¹⁸⁸ Isto, str. 35, 38

3. PREPORUKE

3.1 Generalno za regiju:

Radi unapređenja i na koncu postizanja rodne ravnopravnosti, neophodno je revidirati statute i pravilnike u lokalnim zajednicama i garantovati, u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova, ravnomernu zastupljenost oba pola na lokalnom nivou (tj. minimum 40% manje zastupljenog pola). S obzirom da je prema Zakonu o lokalnoj samoupravi Republike Srpske načelnik opštine osnovni izvršni organ sa bitnim ovlašćenjima¹⁸⁹ i koji se bira neposredno na izborima, bilo bi preporučljivo da se pravilnicima o imenovanju lica koja čine tzv. kabinet načelnika propiše ravnomerna zastupljenost na osnovu pola.

Neophodno je uspostaviti komisije za ravnopravnost polova u opštinama u kojima ih nema, s tim da puko formiranje, a što pokazuju iskustva iz drugih opština, nije dovoljno. Neophodno je da se komisije redovno sastaju, da provode konkretne aktivnosti i da dostavljaju izveštaje o svom radu. U svim opštinama je nužno uraditi istraživanja o položaju žena i analizu stanja rodne ravnopravnosti. Dostupne podatke je neophodno ažurirati prema polu i na osnovu njih unaprediti postojeće lokalne politike tj. uključiti u iste *gender mainstreaming*-e kao sredstvo za postizanje ravnopravnosti polova. S obzirom da se u entitetu Republika Srpska ne praktikuje korištenje rodno senzitivnog jezika, a što se često opravdava postojećim lingvističkim standardima, preporučuje se da se u zvaničnim dokumentima, strategijama i akcionim planovima istakne, kao što je slučaj sa drugim zakonima na nivou entiteta, da: „Pojedini izrazi upotrijebljeni u ovom zakonu za označavanje muškog ili ženskog roda podrazumijevaju oba pola.“¹⁹⁰

¹⁸⁹ Muhamed I. Mujakić (2016). Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Američki univerzitet u Bosni i Hercegovini, Savez općina i gradova Federacije Bosne i Hercegovine, str. 129

¹⁹⁰ Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, član 15

Strategije razvoja opština je neophodno revidirati sa rodnog aspekta tj. sastaviti nove budući da vremenski period za aktuelne strategije koje su na snazi uskoro ističe u većini analiziranih opština. Ukratko, programi, projekti i mere u okviru strategija trebaju najpre da sadrže podatke razvrstane prema polu, da prepoznaju različite potrebe muškaraca i žena, devojčica i dečaka na osnovu kojih će se definisati jasni ciljevi tj. stateške i direktnе praktične potrebe. Posebno je bitno da nosioci aktivnosti budu rodno senzibilizirani, da je predviđena rodno senzibilna evaluacija aktivnosti i njihov monitoring u koji trebaju biti uključene i žene.¹⁹¹ Razvojni potencijali se uglavnom prepoznaju u oblasti turizma, ekologije i poljoprivrede ali se potrebe žena uključuju više *ad hoc* kada je reč o planiranim aktivnostima. S obzirom da po Zakonu o lokalnoj samoupravi Republike Srpske strategije razvoja na lokalnom nivou spadaju u nadležnosti skupštine opštine¹⁹² postoje pravni mehanizmi za unapređenje u ovoj oblasti. Takođe, budući da se strategije izrađuju na duži vremenski period neophodno je izveštaje o njihovoj implementaciji dostavljati redovno na uvid javnosti. **U opštinama iz ove dve regije je uočeno da se više izveštava nesistemski i *ad hoc* o ovim aktivnostima i u sklopu rubrika društvena dešavanja na oficijelnim stranicama opština, a što otežava praćenje i analizu ovih aktivnosti kao i procenu koliko su rodno senzibilne. Iz tih razloga, a što je i ograničenje ove analize, više se mogu izvesti pretpostavke koje ipak nisu dovoljno utemeljene na direktnim podacima.** To je posebno primetno u opštini Rogatica, gde na oficijelnoj stranici nema dokumenata koje se tiču npr. strategije razvoja, dok su s druge strane u rubrici „Vijesti“ prikazane različite aktivnosti koje indirektno ukazuju da ima aktivnosti koje su povezane

¹⁹¹ Vlada Republike Srpske, Gender centar - centar za jednakost i ravnopravnost polova (2013), *Rodno budžetiranje u Republici Srpskoj*. Banja Luka, str. 44, 45

¹⁹² Muhamed I. Mujakić (2016). *Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Američki univerzitet u Bosni i Hercegovini, Savez općina i gradova Federacije Bosne i Hercegovine, str. 99

sa rodnom ravnopravnošću (samozapošljavanje, rodno senzibilne doedukacije žena i devojaka, programi prekvalifikacije,¹⁹³ olakšavajući podsticaji za dodelu plastenika ako je podnositelj zahteva samostalni/a roditelj/ka, različiti oblici podrške za višečlane porodice, sportske aktivnosti kao što je škola ženskog fudbala¹⁹⁴ i sl.). Ovde treba, pak, podvući da je u ovoj opštini u procesu izrade strategije razvoja za period 2018 – 2027 u saradnji sa UNDP-om i da su preduzete aktivnosti uključivanja građana/ki i drugih relevantnih aktera (ustanova, preduzeća, NVO) uz pomoć projektnih predloga.

Od velike je važnosti da se na nivou opština izrade odn. ažuriraju lokalni gender akcioni planovi i obezbedi primena rodno osetljivog budžetiranja. U većini analiziranih opština, kada je reč o budžetima, oni su dostupni za nekoliko godina unazad i jasno su prikazani prihodi i rashodi po stavkama, s napomenom da nemaju rodnu dimenziju jer se koriste tobože rodno neutralni ekonomski okviri standardnih budžeta koji zapravo odslikavaju rodne nejednakosti i stereotipe u društvu i posebno ekonomskoj sferi.¹⁹⁵ Donošenje budžeta na lokalnom nivou spada u nadležnosti opštine,¹⁹⁶ a sredstva za lokalne budžete se izdvajaju na entitetskom nivou u iznosu od 23% javnih prihoda, a ostatak iz prihoda na nivou jedinica lokalne samouprave.¹⁹⁷ Ovo ukazuje da postoje finansijski okviri za implementaciju rodno senzitivnog budžetiranja, s naznakom da variraju od opštine do opštine tj. vlastitih prihoda.

Višestruko marginalizovane grupe žena - samostalne roditeljke, žene koje su preživele nasilje, žene treće dobi, žene sa invaliditetom su

¹⁹³ <http://www.rogatica.ba/rogatika-tekstilna-industrija-na-stazama-stare-slave/>

¹⁹⁴ <http://www.rogatica.ba/prijem-novih-clanova-u-skolu-zenskog-fudbala/> ; <http://www.rogatica.ba/fudbaleri-i-fudbalerke-nastavljaju-sa-pobjedama/>

¹⁹⁵ Republika Srpska, Gender centar, Rodno budžetiranje u Republici Srpskoj. Banja Luka: Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, str. 19

¹⁹⁶ M. Mujakić, op. cit., str. 99

¹⁹⁷ M. Mujakić, op. cit., str. 132

zapostavljene u strateškim dokumentima analiziranih opština. **Samostalne roditeljke su nevidljive, žene koje su preživele nasilje se pominju *de iure*, a retko *de facto*, dok se žene treće dobi supsumiraju pod kategoriju penzioneri ili stara lica.** Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske ostavlja opštinama da lociraju, na osnovu dostupnih podataka o stanju na lokalnom nivou, prioritete u ovoj oblasti i takođe ih obavezuje da izrađuju kratkoročne (na godišnjem nivou) i srednjoročne strategije socijalne zaštite.¹⁹⁸ U nekim od opština su kako strategije tako i budžeti inkluzivni kada je reč o deci i mladima sa poteškoćama u razvoju i njihovih roditelja (Pale, Sokolac), a što bi trebao biti primer i za druge opštine u okviru kojih se, bar kad je o dostupnim podacima reč, više provode *ad hoc* aktivnosti humanitarnog tipa. Kada je o licima treće životne dobi reč, neophodno je ne samo unaprediti njihovo zdravlje i socijalne usluge, već i povećati svest ovih lica o njihovim pravima i unaprediti njihovo učešće u životu lokalne zajednice.¹⁹⁹ Ova lica se najčešće tretiraju kao društveni problem što doprinosi širenju predrasuda i stigmatizacije (tzv. ejdžizam).

Nepostojanje sigurne kuće za žene žrtve nasilja u porodici je očevidan problem, posebno ako imamo u vidu da na prostoru entiteta Republika Srpska postoje samo tri sigurne kuće (u Banjoj Luci, Bijeljini i Modrići) koje su udaljene od ove regije. Iako prema dostupnim podacima postoje multidisciplinarni timovi za rad sa žrtvama, neophodno ih je dodatno osnažiti i edukovati. S obzirom na trend neadekvatnog procesuiranja slučajeva nasilja nad ženama i nasilja u porodici i uzimanja u obzir tzv. olakšavajućih okolnosti pri donošenju presuda, neophodno je dalje raditi na senzibilizaciji sudskeh organa. Imajući u vidu važnost centara za socijalni rad kada je reč o prevenciji, pružanju pomoći žrtvama i njihove uključenosti u rešavanje postupaka

¹⁹⁸ Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, član 14., stav 3.

¹⁹⁹ Kosana Beker (2018). *Starosna dob: Novi osnov diskriminacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Analitika. Centar za društvena istraživanja, str. 2

po zaprimljenim prijavama, neophodno je unaprediti njihov rad posebno ako imamo u vidu rezultate istraživanja po kojima se uposlenici/e ovih centara s područja Istočnog Sarajeva osećaju bespomoćno tj. nemoćno da pomognu žrtvi.²⁰⁰

Neophodno je osnažiti ženske organizacije civilnog društva i prepoznati ih kao partnere u aktivnostima koje se tiču rodne ravnopravnosti. Sredstva koja se izdvajaju za njih su minimalna i više imaju svrhu ispunjavanja forme. Tako se npr. u Strategiji razvoja opštine Pale navodi da „sve nevladine organizacije na području opštine Pale imaju podršku iz budžeta opštine“²⁰¹ što je više deklarativnog karaktera. Uz saradnju s civilnim društvom važno je unaprediti svest kod populacije o značaju rodne ravnopravnosti s obzirom na dominaciju patrijarhalnih stavova i tradicionalnih rodnih uloga u privatnoj i javnoj sferi.²⁰² Žene u ovim regijama su prepoznale među prioritetima da je neophodno organizovati sastanke u naselju gde bi se razgovaralo o problemima²⁰³ i da se u strategijama opština često ističe kao problem pasivnost stanovništva, te je važno uključiti građanstvo u definisanje problema, ali i njihovo rešavanje. Inače, u lokalnim zajednicama u BiH je kao problem primećeno to da su mesne zajednice u sistemu lokalne samouprave nedovoljno iskorištene iako su vrlo korisne za lokalnu zajednicu, posebno u sferi mobilizacije stanovništva i brige za socijalno ugrožene i marginalne grupe.²⁰⁴

3.2 Specifične preporuke za lokalne zajednice:

Grad Istočno Sarajevo: revidirati Statut i garantovati ravnopravnost polova pri izboru lica u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Učiniti transparentnim aktivnosti Komisije za ravnopravnost polova,

²⁰⁰ Fond lokalne demokratije, op. cit., str. 60

²⁰¹ STRATEGIJA RAZVOJA OPŠTINE PALE ZA PERIOD OD 2017. DO 2026. GODINE, str. 52

²⁰² B. Košarac, 2013, str. 93

²⁰³ T. Žarković, op. cit., str. 32

²⁰⁴ M. Mujakić, op. cit., str. 133, 134

unaprediti njen rad i napraviti poveznicu sa pripadajućim opštinama. Pospešiti saradnju sa pripadajućim opštinama koja, kako se navodi u Strategiji razvoja opštine Pale, nije zadovoljavajuća.

Uvesti rodno senzitivno budžetiranje i dalje raditi na unapređenju zaštite žrtava nasilja, između ostalog i na osnovu postojećeg *Protokola o saradnji o sprečavanju nasilja u porodici* i njegovog unapređivanja. Uspostaviti specijalni multidisciplinarni tim pri MUP-u što je prepoznato kao potreba u istraživanju Fonda lokalne demokratije.²⁰⁵

Opština Pale:

Revidirati Statut i garantovati ravnopravnost polova pri izboru lica u izvršnoj i zakonodavoj vlasti. Prema Pravilniku o radu SO uspostavlja se i Komisija za ravnopravnost polova, ali nema drugih podataka o njenom radu i aktivnostima. Revidirati Strategiju razvoja budući da je pisana za period 2017 - 2026 i uključiti rodnu dimenziju, obezbediti primenu rodno senzitivnog budžetiranja i izraditi lokalni gender akcioni plan. Napisati strategiju socijalne zaštite i u nju uključiti samostalne roditeljke, žene koje su preživele porodično nasilje, žene treće dobi. Implementirati konkretnе aktivnosti u saradnji sa organizacijama civilnog društva po principu jasne podele rada i uzajamnog osnaživanja. Postoji dobra saradnja sa organizacijama koje pružaju podršku deci s poteškoćama u razvoju „Sunce“ i treba je iskoristiti kao primer za saradnju u drugim sferama, posebno u sferi rodno zasnovanog nasilja što zahteva interdisciplinaran pristup. Unaprediti sekundarnu zdravstvenu zaštitu koja se, kako se navodi u opštinskoj Strategiji, obavlja u bolnici Kasindo i uraditi analizu o preprekama sa kojima se suočavaju žene kada je reč o sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti.

Opština Sokolac:

²⁰⁵ Fond lokalne demokratije, op. cit., str. 15

Revidirati Statut i garantovati ravnopravnost polova pri izboru lica u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Uspostaviti komisiju za ravnopravnost polova, obezbediti primenu rodno senzitivnog budžetiranja. U okviru Strategije razvoja, pored samozapošljavanja žena u tradicionalnim ženskim zanimanjima, ispitati i uvrstiti i druge mogućnosti. S obzirom da je ovo opština koja, kada je o ovim regijama reč, ima najveći broj tržišno orijentisanih poljoprivrednih domaćinstava, unaprediti podsticaje, edukacije i uključiti i rodni aspekt.

U okviru Strategije socijalne zaštite kao posebnu kategoriju uključiti i samostalne roditeljke i ažurirati podatke u saradnji sa organizacijama civilnog društva u oblasti zaštite od porodičnog nasilja. Dalje nastaviti sa saradnjom sa organizacijama civilnog društva koja postoji u sferi samozapošljavanja, pružanja podrške deci i roditeljima dece sa poteškoćama u razvoju i unaprediti je i u drugim oblastima.

Istočna Ilidža:

Revidirati Statut i garantovati ravnopravnost polova pri izboru lica u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Obezbediti primenu rodno senzitivnog budžetiranja. Ažurirati lokalni Gender aktioni plan za naredni period. Izraditi strategiju socijalne zaštite, prikazati podatke prema polu i na osnovu toga definisati aktivnosti. Uključiti i organizacije civilnog društva koje se bave pitanjima ravnopravnosti polova, socijalnom zaštitom višečlanih i jednoroditeljskih porodica u organizacije od društvenog značaja. Budžetske rashode učiniti transparentnijim i jasno prikazati izdvajanje sredstava po posebnim stavkama tj. konkretizovati prikaz budžetskih linija kao što je slučaj u drugim analiziranim opštinama da bi se mogli izvesti utemeljeniji zaključci.

Opština Trnovo:

Revidirati Statut i garantovati ravnopravnost polova pri izboru lica u izvršnoj i zakonodavoj vlasti. Izraditi novu strategiju razvoja s obzirom da postojeća ističe 2020. i uključiti rodnu dimenziju. S obzirom na odliv mlađih i izrazito nepovoljnu demografsku strukturu, akcenat staviti na programe samozapošljavanja mlađih na rodno senzitivnoj osnovi.

Učiniti dostupnom celodnevnu zdravstvenu zaštitu i kao što je planirano uspostaviti centar za socijalni rad. Unaprediti saradnju sa lokalnim ženskim NVO koje je prepoznao Gender centar Vlade Republike Srbije i članice su ženskih mreža - npr. Sigurne mreže za borbu protiv nasilja dok su nevidljive u lokalnoj Strategiji razvoja opštine.

II DIO: LOKALNE POLITIKE RODNE STRATIFIKACIJE - Regija: Hadžići (Hadžići, Iljaš i Semizovac)

Dokument "Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016." predstavlja osnovne društveno-ekonomske pokazatelje razvoja FBiH po općinama i rangira lokalne zajednice prema nivou razvijenosti. Prilikom utvrđivanja zbirnog indeksa razvijenosti svake općine u FBiH, korišteni su sljedeći pokazatelji: stepen zaposlenosti stanovništva, stepen nezaposlenosti stanovništva, broj učenika/ca osnovnih i srednjih škola na 1.000 stanovnika, odsutno stanovništvo u odnosu na popis iz 1991. godine i poreski prihodi po općinama po glavi stanovnika.²⁰⁶ U istom dokumentu se kao izrazito nerazvijene općine tretiraju one koje imaju indekse razvijenosti ispod 50% prosjeka FBiH, a nedovoljno su razvijene općine koje imaju indeks razvijenosti između 50% i 75% prosjeka FBiH.²⁰⁷ Regija na koju se odnosi ovo istraživanje – općine Hadžići i Iljaš, kao i mjesna zajednica Semizovac koja je u sastavu općine Vogošće – ne obuhvata nedovoljno razvijene ili izrazito nerazvijene općine. Riječ je o industrijskoj zoni koja ne ulazi u sastav grada Sarajeva, ali pripada Kantonu Sarajevo.

Istraživanje rodne (ne)ravnopravnosti u ovoj regiji predstavlja poseban izazov s obzirom na nedostatak kvantitativnih i kvalitativnih podataka, ali i s obzirom na relativnu zastarjelost dostupnih podataka. S obzirom na ustavno ustrojstvo i teritorijalnu organizaciju Kantona Sarajevo, u istraživanju je bilo moguće krenuti od generalnih podataka

²⁰⁶ "Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016.", Federalni zavod za programiranje razvoja, maj, 2017. godine. Preuzeto s: <http://fzzpr.gov.ba/bs/pubs/3/3/istrazivanja-i-analize>, str. 3.

²⁰⁷ Isto, str. 4.

za rodnu ravnopravnost na nivou kantona. Međutim, takav pristup bi zamaglio stvarne formalno-pravne i društvene prepreke u ostvarenju rodne ravnopravnosti na najnižim nivoima. U istraživanju se nastojalo utvrditi na koji način se na općinskom nivou implementiraju ZORS i GAP.

1. Deklarativna ravnopravnost?

Generalno, statuti općina u svoj tekst već na samom početku ugrađuju principe ravnopravnosti građana i građanki i zabrane diskriminacije. U statutima se uobičajeno izdvaja posebno rodna ravnopravnost, istina uz korištenje za patrijarhalni i heteronormativni diskurs bezbolnije sintagme ravnopravnost spolova. Pri tome, statuti općina kao i drugi dokumenti na lokalnom nivou slijede uobičajenu patrijarhalnu praksu karakterističnu i za više nivoa vlasti - praksu isključivog korištenja muškog roda kao norme. S obzirom da ne postoje nikakve prepreke za korištenje rodno senzitivnog jezika, ovakve prakse možemo tumačiti i kao odraz vrijednosti i kulture određenog društva koja ne prepoznaje žene kao politički subjektivitet određenog društva.

U Statutu općine Hadžići (član 3.) navodi se da će općina osigurati „jednaka prava i zalagati se za jednake životne uvjete svih svojih građana, uvažavajući nacionalni, vjerski i kulturni identitet i podsticati će njihov miroljubivi suživot“.²⁰⁸ Zabранa diskriminacije na osnovu roda/spola i rodna ravnopravnost u ovom Statutu, kao ni u statutima općina Vogošća²⁰⁹ i Ilijas, nije čak ni deklarativno prepoznata kao strateško usmjerenje daljeg djelovanja. Istina, u članu 14. Statuta općine Hadžići navodi se lista poslova koje općina obavlja, a „kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana“, te se na kraju ove liste među

²⁰⁸ Statut općine Hadžići, Prezeto s: http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/Statut_opcine.pdf

²⁰⁹ U Statutu općine Vogošća načelno se prepoznaje važnost ostvarivanja i zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda, naglašava se potreba saradnje s ombudsmanima, te se posebno naglašavaju prava nacionalnih manjina. (Statut općine Vogošća, preuzeto s: <http://vogosca.ba/opcinska-uprava/statut-opcine/>).

tim poslovima navodi i da „donosi programe mjera radi postizanja jednakosti spolova, te osigurava vođenje statističkih podataka i informacija razvrstanih po spolu“. Imajući u vidu stvarne aktivnosti na ostvarenju rodne ravnopravnosti, čini se da redoslijed navođenja poslova i korištenje rodno nesenzitivnog jezika nije tek puka koincidencija.

U okviru navedenih poslova (na primjer i prije svega, prilikom donošenja budžeta općine, programa i planova razvoja općine i stvaranja uslova za privredni razvoj i zapošljavanje, zadovoljavanja potreba stanovništva u oblasti kulture i sporta, ocjenjivanje rada ustanova i kvaliteta usluga u djelatnosti zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja, kulture i sporta...) nužno je voditi računa o integriranju rodne perspektive. Štaviše, prilikom obavljanja određenih poslova - a posebno utvrđivanja i provođenja politike uređenja prostora i zaštite čovjekove okoline (na primjer, u izradi lokalnih ekoloških akcionih planova), kvalitete programa i njegove refleksije na život u zajednici - moraju se, s obzirom na princip integracije rodne perspektive koji je prihvaćen kao međunarodni, formalno-pravni standard, uzeti u obzir i ženske perspektive.

Rodna ravnopravnost u potpunosti se ignoriše u Strategiji razvoja općine Hadžići 2017 - 2021.²¹⁰ U ovom dokumentu nema predviđenih projekata koji su usmjereni na poboljšanje statusa žena. U odnosu na projekte koji su predstavljeni u Strategiji, ne vidi se da se uopće razmišljalo o potencijalnim uticajima na žene. Jedini izuzetak predstavlja Projekt broj 21 - „Centar za ekonomsko osnaživanje žena“. Ovaj projekt ima za cilj „obezbjedenje prostora i uslova za zadovoljavanje potreba kulturnog i edukativnog uzdizanja“.²¹¹ Međutim, nakon što se iz naziva projekta i Centra stekne dojam da se

²¹⁰ Strategija razvoja općine Hadžići 2017 - 2021. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/dokumenti/strategija-razvoja-opcine/>

²¹¹ Isto, str. 72

vodi računa o specifičnim potrebama žena, u očekivanim rezultatima se ponovo vraća na „neutralan“, „bespolan“ teren, te se navodi da će biti „obezbjeden prostor na području općine Hadžići za sve zainteresovane interesne grupe kada je u pitanju korištenje resursa Edukativnog centra“.²¹² Nije sporna briga o različitim interesnim grupama,²¹³ ali je sporna činjenica da se ni u Strategiji razvoja, niti u drugim dokumentima ne pokazuje briga za žene kao specifičnu interesnu skupinu. Tome svakako treba dodati da ni ova skupina nije homogena već se unutar nje rodna/spolna osnova isključivanja ukrštaju s ostalim osnovama isključivanja. Ipak, već na samom početku Strategije razvoja općine Hadžići 2017 – 2021, navodi se:

„Sveobuhvatnom analizom postojećeg stanja u svim oblastima života, Odbor (Odbor za učešće u aktivnostima izrade dokumenta Strategija razvoja Općine Hadžići za period 2017 – 2021 godine) je utvrdio strateška opredjeljenja i operativne ciljeve kao najracionalnija rješenja budućeg razvoja Općine. Ovaj materijal treba posmatrati kao 'živu materiju' koja se treba nadograđivati, ažurirati i nadopunjavati novim razvojnim projektima u skladu sa potrebama i mogućnostima Općine.“²¹⁴

Ovaj pristup ostavlja mogućnost naknadnog integrisanja rodne perspektive u sve programe koji doprinose razvoju općine. Istina, ova mogućnost zavisi prije svega od (ne)postojanja volje. Na ovom tragu bi bilo moguće, umjesto da se naknadno osmišljavaju posebni projekti za žene, da se u provođenju već planiranih projekata vodi računa o tome kakve će učinke imati ovi projekti na živote žena i djevojčica, te

²¹² Isto

²¹³ U Strategiji razvoja općine Hadžići 2017 - 2021 predviđa se i projekt pod nazivom „Poboljšanje uslova obrazovanja u oblasti predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja (formalno i neformalno obrazovanje)“, gdje se u kratkom opisu projekta navodi da će se u okviru objekta Centra za ekonomsko osnaživanje žena formirati Centar za podršku djeci i mladima sa poteškoćama u razvoju.

²¹⁴ Strategija razvoja općine Hadžići 2017 - 2021, str. 3

kontinuirano pronalaze načini na koje se kroz njih položaj žena i djevojčica u općini može poboljšati.

2. Učešće žena u političkom životu zajednice

Iako žene čine natpolovičnu većinu stanovništva na području općina Hadžići, Ilijaš i Vogošća, daleko su od toga da budu jednako kao i muškarci zastupljene na mjestima na kojima se donose odluke koje se tiču ovih lokalnih zajednica.²¹⁵ Na lokalnim izborima 2016. godine, građani/ke su izabrali/e uglavnom muške kandidate. Procentualno učešće žena u Općinskom vijeću Hadžići je 29,63% (pripada im osam od ukupno 27 vijećničkih mjesta).²¹⁶ U Općinskim vijećima Vogošća i Ilijaš ovaj procenat je znatno niži: 12%, odnosno 8%. Odnosno, u Vogošći ženama pripadaju tri, a u Ilijašu dva od ukupno 25 vijećničkih mjesta.²¹⁷ U općinama Hadžići i Ilijaš, funkcije predsjedavajućeg Općinskog vijeća i njegovog zamjenika obavljaju muškarci dok u Vogošći predsjedavajući ima zamjenicu i zamjenika.²¹⁸

Kada je riječ o komisijama formiranim pri općinskim vijećima, primjetno je da se pri njihovom formiranju tek djelomično vodilo računa o jednakoj zastupljenosti oba spola. Iz analize informacija u materijalima dostupnim na web stranicama općina, zaključuje se da u općinama Vogošća i Ilijaš po dvije komisije u svom sastavu nemaju žene, a u Hadžićima četiri. U sve tri općine formirane su, pri Općinskim vijećima, petočlane komisije koje se bave pitanjima ravnopravnosti spolova: Komisija za zaštitu ljudskih prava, ravnopravnost spolova, predstavke i prijedloge u Ilijašu, Komisija za ljudska prava, mlade i ravnopravnost spolova u Vogošći, te Komisija za ljudska prava i

²¹⁵ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016. Preuzeto s: <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>

²¹⁶ Zaključci izvedeni na osnovu informacija dostupnih na: <http://hadzici.ba/opcina/opcinsko-vijece/vijecnici-ov/> i <http://hadzici.ba/opcinsko-vijece-hadzici-odrzana-konstituirajuca-sjednica/>

²¹⁷ Analiza napravljena na osnovu informacija o sastavu općinskih vijeća na web stranicama općina.

²¹⁸ Vidi više na <http://vogosca.ba/opcinska-uprava/opcinsko-vijece/akti-opcinskog-vijeca/vijecnici/>

ravnopravnost spolova u Hadžićima. Komisije u Ilijašu i Vogošći u svom sastavu imaju po dvije žene, a u Hadžićima četiri. Primjetna je pravilnost da su komisije koje se bave praćenjem položaja boraca, RVI i porodica poginulih boraca u Vogošći i Hadžićima, te Komisija za boračka pitanja u Ilijašu - komisije u čijem sastavu uopće nema žena. Ovakve pravilnosti u sastavu komisija sugeriraju da postoje neka pitanja (u ovom slučaju riječ je konkretno o pitanjima koja se tiču boračke populacije) o kojima samo muškarci treba da odlučuju što je opet odraz patrijarhalnih diskurzivnih praksi. S druge strane, analizirajući pažnju koja se poklanja određenim pitanjima na nivou lokalne zajednice, jasno se uviđa hijerarhija „važnijih“ i „manje važnih“ pitanja, te se uobičajeno prvog grupom pitanja bave u pravilu muškarci.

Ono što zabilježava jesu indikatori koji pokazuju da je rodna ravnopravnost marginalizovano pitanje u lokalnoj zajednici. Prema materijalima sa sjednica općinskih vijeća koji su dostupni na web stranicama, zaključuje se da se o pitanjima rodne ravnopravnosti uopće ne raspravlja. Iz svih materijala, izdvaja se 34. sjednica OV Ilijaš²¹⁹ kojoj su prisustvovali i predstavnice Agencije za ravnopravnost spolova BiH (ARS BiH). Na dnevnom redu tada se našao i Prijedlog odluke o usvajanju "Lokalnog akcionog plana za provedbu UN Rezolucije 1325 u Općini Ilijaš za period 2016-2017. godine", koji je i usvojen.

Prema podacima ARS BiH iz oktobra 2017., u BiH je usvojeno pet lokalnih akcionih planova u saradnji s nevladinim i međunarodnim organizacijama, te su pokrenute aktivnosti na izradi planova u još tri lokalne zajednice.²²⁰ Međutim, u odnosu na općinu Ilijaš i dalje стоји otvoreno pitanje šta je konkretno urađeno. Već činjenice da su

²¹⁹ Izvještaj sa sjednice je dostupan na: <http://www.ilijas.ba/IzvjestajiOV/2016/Izvjestaj34Sjednice.pdf>

²²⁰ Izvještaj Agencije za ravnopravnost spolova BiH o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini od 2014 - 2017 godine, oktobar, 2017. Prezeto s: <http://arsbih.gov.ba/provedba-akcionog-plana-za-implementaciju-un-rezolucije-1325-zene-mir-i-sigurnost-u-bih-2014-2017/>

predstavnice ARS BiH prisustvovali jednoj sjednici OV-a i govorile o ravnopravnosti polova, da je pomoćnica načelnika u Službi za društvene djelatnosti općine Ilijaš uzela učešće na regionalnom sastanku „UN Rezolucija 1325 Žene, mir i sigurnost: globalno – regionalno – lokalno“²²¹ te da je u sali OV-a održana radionica na temu "Ravnopravnost spolova – put ka ostvarenju ljudske sigurnosti"²²² – pozitivni su učinci. Međutim, ovako široko tumačenje pozitivnih učinaka u specifičnoj je korelaciji s tempom odvijanja željenih promjena u pravcu ostvarivanja rodne ravnopravnosti. I svakako, pitanje je u kojoj mjeri su ove promjene formalne, a ne suštinske. Treba napomenuti i to da je ocjena provedbe ovog plana pravljena na osnovu dostupnih informacija te postoji mogućnost da neke informacije nisu ni uzete u obzir.

Međutim, svaki plan aktivnosti ima određene ciljeve, a ciljevi moraju biti ostvarivi, mjerljivi i vidljivi. Ova mjerljivost podrazumijeva da nakon provedbe plana, nedvosmisleno moraju biti navedene konkretnе aktivnosti koje su urađene i konkretni ciljevi koji su ostvareni. **U suprotnom, stvara se dojam, koji je vrlo vjerovatno i slika stvarnog stanja, da planovi za rodnu ravnopravnost služe kako bi se ispoštovala formalna procedura, a eventualni pozitivni učinci su sporadični i slučajni.**

I pasivnost komisija koje se bave ravnopravnosću spolova možemo tumačiti kao pokazatelja da je njihovo postojanje isključivo formalno. Ovaj dojam se nedvosmisleno potvrđuje i kroz izvještaje o realizaciji programa rada OV-a Hadžići za 2012., 2013., 2014., 2015., 2016. i 2017. godinu. Na osnovu analize ovih šest izvještaja koji se odnose na period od 2012. do 2017. godine, zaključuje se da Komisija nije imala aktivnosti, ali je zanimljiv i način na koji se konstatuje ova

²²¹ Vidjeti više na: http://www.ilijas.ba/index.php?view=article&id=4593%3Aregionalni-sastanak-un-rezolucija-1325-ene-mir-i-sigurnost-globalno-regionalno-lokalno&option=com_content&Itemid=86

²²² Vidjeti više na: http://www.ilijas.ba/index.php?view=article&id=4438%3Aradionica-ravnopravnost-spolova-put-ka-ostvarenju-ljudske-sigurnosti-u-opini-ilija&option=com_content&Itemid=86

neaktivnost. U Izvještaju o realizaciji Programa rada OV-a za 2012. godinu, tek se navode radna tijela koja u 2012. nisu održale sjednice, a među njima je i Komisija za ljudska prava i ravnopravnost spolova.²²³ Izvještaji koji su uslijedili za 2013.²²⁴ i 2014.²²⁵ godinu bilježe da je Komisija imala neke aktivnosti, odnosno u oba slučaja se navodi da je Komisija održala sjednicu na kojoj je usvojila Plan rada za 2013., odnosno 2014. godinu, sa sljedećim temama: a) donošenje Plana rada Komisije za ljudska prava i ravnopravnost spolova, b) učešće na edukativnim skupovima posvećenim ravnopravnosti spolova i zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, c) ostale aktivnosti po potrebi ili po zaključku OV-a i d) izrada godišnjeg izvještaja o radu Komisije za ljudska prava i ravnopravnost spolova. Dalje se u oba izvještaja navodi da Komisija „nije imala drugih aktivnosti budući da nije bilo poziva na seminare niti zaduženja oko realizacije nekih zaključaka Općinskog vijeća“. U Izvještaju za 2015.²²⁶ i 2017.²²⁷ godinu više se ne navodi održavanje godišnje sjednice, već se samo konstatiuje da Komisija „nije imala aktivnosti“, ali se ponavlja poznati izgovor, a to je „da nije bilo poziva na seminare niti zaduženja oko realizacije nekih zaključaka Općinskog vijeća“. U Izvještaju o realizaciji Programa rada OV-a za

²²³ Izvještaj o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2012. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, Hadžići, januar 2013., str. 11. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2012.pdf>.

²²⁴ Izvještaj o o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2013. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, januar, 2014., str. 34. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2013.pdf>.

²²⁵ Izvještaj o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2014. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, Hadžići, januar 2015. godine, str. 29. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2014.pdf>

²²⁶ Izvještaj o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2015. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, januar 2016. godin, str. 30. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2015.pdf>

²²⁷ Izvještaj o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2017. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, januar 2018., str. 21. Preuzeto sa: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2017.pdf>

2016. godinu, isto kao i u Izvještaju za 2012. godinu, navode se komisije koje se nisu sastajale tokom 2016. godine, a među njima i Komisija za ljudska prava i ravnopravnost spolova.²²⁸ Dakle, iz svih ovih izvještaja za period od 2012. do 2017. godine, zaključujemo da Komisije uopće nisu imale aktivnosti, odnosno da su se povremeno (dva puta) sastale što u konačnici nije imalo učinka na konkretnе aktivnosti. Takođe se zaključuje da ne postoji jasna predstava o obavezama koje Komisija ima.

Komisije koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, imaju obavezu kontinuiranog rada, kao i obavezu iniciranja određenih aktivnosti. Ove obaveze su definisane i Okvirnom strategijom za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH:

„Na lokalnom nivou djeluju komisije u okviru općinskih vijeća/skupština općina u skoro svim općinama u BiH. Ove institucije imaju, između ostalog, i mandat za gender mainstreaming i kreiranje rodnoosjetljivih politika kao polaznih osnova za sprečavanje diskriminacije i prevenciju nasilja na osnovu spola. U tom smislu su gender institucionalni mehanizmi preuzeli aktivnu ulogu u davanju mišljenja na akte vlada o njihovoj usklađenosti sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, te predlaganju posebnih politika kojima se nastoji utjecati na poboljšanje položaja žena u bh. društvu.“²²⁹

Generalni zaključak koji se može izvesti u odnosu na ovu regiju jeste da su sve promjene i kada i ako se prave, samo kozmetičke prirode, a podaci o samom radu komisija su skromni ili uopće ne postoje. Neposredno, iz analize drugih dokumenata se izvodi zaključak

²²⁸ Izvještaj o realizaciji Programa rada Općinskog vijeća za 2016. godinu sa izvještajem o radu radnih tijela Općinskog vijeća i Stručne službe za poslove Općinskog vijeća, Hadžići, januar 2017., str. 32. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJEŠTAJ-O-RADU-OPĆINSKOG-VIJEĆA-HADŽIĆI-2016.pdf>

²²⁹ Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH za period 2015 - 2018., str. 12

da ovih podataka nema, jer suštinski nema ni aktivnosti. Općina Vogošća je za period 2012 - 2015 imala Akcioni plan jednakosti i ravnopravnosti spolova. U tom dokumentu je, između ostalog, kao jedan od problema prepoznato pitanje „neadekvatne rodne zastupljenosti“ u Komisiji za ravnopravnost spolova.²³⁰ Međutim, već u Statutu općine (član 63.) je navedeno da će se prilikom izbora radnih tijela i komisija voditi računa o ravnopravnosti spolova. **Na koncu se stiče dojam da je jedini mjerljiv rezultat akcionog plana jednakosti i ravnopravnosti spolova, taj što su se u komisiji koja se bavi pitanjima ravnopravnosti spolova našle i dvije žene, a što je i bila prethodna obaveza prema Statutu.** Prema Programu rada Općinskog vijeća Vogošća za 2018. godinu²³¹ u jelu bi trebao biti razmatran i prijedlog Akcionog plana za ravnopravnost spolova za period 2018- 2020 godine. Na istoj sjednici planirano je i razmatranje informacija o realizaciji Akcionog plana za ravnopravnost spolova općine Vogošća za 2012 - 2015 godinu.

3. Socio-ekonomski položaj žena

Izrada planova za rodnu ravnopravnost, kao i konkretne aktivnosti općinskih vijeća, uvijek zavise od uvida u lokalne kontekste. Vođenje statistika razvrstanih po spolu, nije puka administrativna procedura, već ona omogućava nijansiranje nekih razlika i izdvajanje specifičnih potreba žena koje nikada nisu jednoobrazne i homogene, već se i unutar njih tek kvalitativnom analizom prepoznaće mnoštvo raznovrsnih iskustava. **Za uvid u realno stanje, nužne su dublje rodno senzitivne analize društvene stvarnosti.** S obzirom na metodološki okvir ovog istraživanja i primarno korištenje meta analize, u ovom

²³⁰ Akcioni plan jednakosti i ravnopravnosti spolova Općine Vogošća 2012 - 2015. Preuzeto s: http://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/06/LAP_Vogosca.pdf

²³¹ Program rada je dostupan na: <http://vogosca.ba/wp-content/uploads/2018/01/13-06-Progr-rada-OV-2018..pdf>

presjeku socio-ekonomskog položaja žena, moguće je tek indikativno uputiti na neke pravce daljeg djelovanja.

3.1. Obrazovanje

Prema podacima popisa stanovništva iz 2013. godine, od ukupnog broja osoba starijih od deset godina, nepismenih je bilo 2,82%. Od ukupno 89.794 nepismenih, 77.557 (86,37%) su žene. Analizirajući problem nepismenosti u BiH, Adila Pašalić Kreso uviđa da zbirni procenti nepismenosti pokazuju „relativno male razlike na nivou države i među entitetima, ali su varijacije među kantonima i općinama daleko veće.“²³² Najmanje nepismenih osoba starih 10 i više godina, imaju kantoni Hercegovačko-neretvanski (1,69%) i Sarajevski (1,70%).²³³ U Kantonu Sarajevo, nepismeno je 2,81% žena i 0,43% muškaraca.²³⁴

Procenat nepismenog stanovništva starog 10 i više godina u Ilijasu je 4,04%, u Hadžićima 3,87%, a u Vogošći 2,31%. I statistički podaci za ove općine potvrđuju da je problem nepismenosti znatno izraženiji među ženama nego među muškarcima: u Ilijasu nepismeno je 7,04% žena i 0,73% muškaraca; u Hadžićima 5,83% žena i 1,88% muškaraca, a u Vogošći 3,99% žena i 0,45 muškaraca.²³⁵

Kada je riječ o formalnom obrazovanju osoba starih 15 i više godina, u općini Ilijas bez ikakvog obrazovanja je 10,24% žena i 1,45% muškaraca; nepotpuno osnovno obrazovanje ima 14,13% žena i 4,36% muškaraca; sa završenom osnovnom školom je 28,48% žena i 19,80%

²³² Adila Pašalić Kreso „Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini“, U: Cvitković, Ivan (ur.) „Demografske i etničke promjene u BiH“, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 2017. str. 103

²³³ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016., str. 157. Preuzeto s:

<http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>

²³⁴ Strategija razvoja općine Hadžići 2017 - 2021, str. 139

²³⁵ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 139

²³⁵ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 143, 149

muškaraca; srednjoškolsko obrazovanje i specijalizaciju poslije srednje škole ima 39,48% žena i 65,72% muškaraca; visoku školu i prvi stepen fakulteta ima 1,32% žena i 2,19% muškaraca; univerzitetsku diplomu ima 6,46% žena i 6,33% muškaraca.²³⁶ U općini Hadžići bez ikakvog obrazovanja je 9,11% žena i 2,72% muškaraca; nepotpuno osnovno obrazovanje ima 13,58% žena i 2,78% muškaraca; sa završenom osnovnom školom je 26,75% žena i 16,77% muškaraca; srednjoškolsko obrazovanje i specijalizaciju poslije srednje ima 42,50% žena i 68,47% muškaraca; visoku školu i prvi stepen fakulteta ima 1,39% žena i 2,73% muškaraca; univerzitetsku diplomu ima 6,68% žena i 6,53% muškaraca.²³⁷ Obrazovna struktura stanovništva je generalno bolja u općini Vogošća, nego u prethodne dvije prikazane općine. Naime, u ovoj općini bez ikakvog obrazovanja je 5,97% žena i 0,90% muškaraca; nepotpuno osnovno obrazovanje ima 7,98% žena i 1,83% muškaraca; sa završenom osnovnom školom je 23,38% žena i 13,47% muškaraca; srednjoškolsko obrazovanje i specijalizaciju poslije srednje ima 47,60% i 47,32% muškaraca; visoku školu i prvi stepen fakulteta ima 2,12% žena i 3,85% muškaraca; univerzitetsku diplomu ima 12,67% žena i 12,93% muškaraca.²³⁸

Generalno u sve tri analizirane općine struktura formalnog obrazovanja stanovništva pokazuje odstupanja u odnosu na prosjek Kantona Sarajevo. Tako na primjer, procenat osoba bez ikakvog obrazovanja na nivou Kantona je 2,79%, dok je u općinama Iljaš 6,08%, Hadžići 5,98%, te Vogošća 3,58%. S druge strane, na nivou Kantona 19,1% stanovništva ima univerzitetsku diplomu (visoka škola, fakultet, akademija), dok je u analiziranim općinama ovaj procenat niži (6,39% u Iljašu, 6,60% u Hadžićima te 12,93% u Vogošći).²³⁹ Općina Vogošća pokazuje manja odstupanja u odnosu na druge dvije analizirane

²³⁶ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 157

²³⁷ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 157

²³⁸ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 164

²³⁹ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 153, 164, 157

općine. Podaci za mjesne zajednice nisu posebno izdvojeni, te nije moguće utvrditi koliko obrazovanje varira u pojedinim dijelovima općine. Svakako bi općine prilikom analize stanja u svojoj zajednici trebale uzeti u obzir i ovaj parameter, te tamo gdje se pokazuju bitnija odstupanja poduzimati i adekvatne mjere.

Važno je napomenuti da analizirani podaci potvrđuju da žene zaostaju za muškarcima u pogledu obrazovanja u sve tri općine. Kako idemo ka višem stepenu obrazovanja tako se razlike smanjuju da bi se konačno izjednačile u pogledu osoba koje imaju visokoškolsko obrazovanje, a u općini Vogošća do izjednačavanja dolazi već na nivou srednjoškolskog obrazovanja. Razlike u pogledu obrazovanja svakako se reflektuju i na stopu nezaposlenosti žena, ali u konačnici i na razvijenost općine, pa i bh. društva u cjelini. U odnosu na analiziranu regiju, može se izvesti zaključak o velikom broju nezaposlenih i lošoj kvalifikacionoj strukturi zaposlenih. Pri tome je nužno uzeti u obzir da je stopa siromaštva srazmjerna stopi obrazovanja, te da se rodna osnova na specifične načine kombinuje s drugim osnovama socijalne diferencijacije.

3.2. Zaposlenost

U Kantonu Sarajevo udio žena u 2016. godini u ukupnom broju zaposlenih je 43,12%, a općine Hadžići, Ilijadža i Vogošća pokazuju izvjesna odstupanja. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, udio žena u ukupnom broju zaposlenih u općini Ilijadža je 30,58%, u općini Hadžići 34,11%, u općini Vogošća 36,79%. Istovremeno, u Kantonu Sarajevo među osobama koje traže posao posredstvom službi za zapošljavanje, više od polovine su žene (60,81%), odnosno u općini Vogošća 63,62%, Ilijadži 63,27% i Hadžićima

62,57%.²⁴⁰ Statistički podaci potvrđuju nizak udio žena u ukupnoj stopi zaposlenosti. S obzirom na navedeni pregled o najvišem stepenu formalnog obrazovanja žena, treba uzeti u obzir i uvid da je među nezaposlenim najviše nezaposlenih žena sa srednjom stručnom spremom, te da među zaposlenim visokoobrazovanim, žene dominiraju s 54 % učešća.²⁴¹

Takođe, važno je napomenuti da statistički pregledi upućuju na zaključak da „žene imaju veću stopu neaktivnosti i nezaposlenosti, ali i nižu stopu ekonomske aktivnosti i zaposlenosti“.²⁴² Međutim, ovakav pristup stopi ekonomske (ne)aktivnosti radno sposobnog stanovništva, mora uzimati u obzir i neplaćeni ženski rad,²⁴³ kao i patrijarhalni kontekst u kojem se nastoji ostvariti ženski plaćeni i neplaćeni rad. Pored ovog neplaćenog rada i pod pretpostavkom da su žene jednako kao i muškarci plaćene za isti posao, u obzir moramo uzeti i činjenicu da su žene tradicionalno zaposlene u djelatnostima u kojima su i prihodi niži, te da su znatno manje plaćene za posao koji obavljaju.

Istraživanja potvrđuju postojanje horizontalne rodne segregacije u obrazovanju. Učenice se najčešće opredjeljuju za gimnazije ili umjetničke škole, a učenici za stručne škole, a slična je situacija i s izborom fakulteta. Ovaj „slobodni“ izbor se sa sociološkog aspekta razotkriva kao duboko patrijarhalno determinisan. Na problem horizontalne segregacije u pogledu izbora zanimanja je upozorenje i u

²⁴⁰ „Zaposlenost, nezaposlenost i plaće 2016“, Statistički bilten 251, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2017., str.135. Preuzeto s: <http://fzs.ba/index.php/publikacije/godisnji-bilteni/trziste-rada-zaposlenost-nezaposlenost-i-place/>

²⁴¹ Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo, Sarajevo, juli 2017., str. 16. Preuzeto s: <https://mrsri.ks.gov.ba/content/analiza-pravnog-i-institucionalnog-okvira-u-kantonu-sarajevo-u-svrhu-smanjivanja-siromastva>

²⁴² Isto, str. 18

²⁴³ Popis stanovništva donosi i informaciju o ekonomski neaktivnom stanovništvu, među kojima se kao posebna kategorija izdvajaju lica koje obavljaju kućne poslove od kojih je 98,17% žena (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, 2016., str. 185). S obzirom na patrijarhalni kontekst, moguće je pretpostaviti i da su žene u istom procentu lica koja obavljaju kućne poslove i onda kada ih identifikujemo kao ekonomski neaktivno stanovništvo, ali i onda kada su zaposlene ili kada su osobe koje traže posao.

okviru Zaključnih zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena. Jasno je da obrazovne politike kao i politike zapošljavanja nisu u nadležnosti općinskih, već entitetskih i prvenstveno kantonalnih institucija. **Međutim, općine u krugu svog djelovanja mogu raditi na razbijanju tradicionalnih predrasuda.** Ovo se ne spominje slučajno u kontekstu ove regije, već radi toga što u općinama Hadžići, Ilidža i Vogošća postoje srednjoškolski centri s velikim brojem usmjerenja. S obzirom na to da je iz analiziranih dokumenata vidljivo da općinske strukture već imaju određenu saradnju s ovim centrima, upravo te predispozicije bi bilo moguće iskoristiti u kontekstu zajedničkog rada na programima koji bi imali za cilj da postaknu mlade žene da biraju netradicionalne oblasti zanimanja. Na koncu, u tom pravcu bi se moglo djelovati i kroz postojeće programe stipendiranja učenika/ca i studenata/ica.

3.3. Različite osnove društvene stratifikacije

Društvenu stratifikaciju ne možemo posmatrati samo kroz prizmu ekonomskog položaja, već i kroz prizmu različitih socio-kulturalnih položaja. Žene su uvijek, kao drugi spol, deprivilegovane. Stvari se usložnjavaju s obzirom na činjenicu da ni kategorija jedinstvenog ženskog identiteta nije homogena, te se rodni identitet vrlo lako ukrštava s drugim vrstama kolektivnih identiteta i ličnih preferencija. **Specifičnost ženskog iskustva je satkana od niza ličnih priča koje ne mogu biti ignorisane ni na jednom nivou vlasti, a najmanje na onim lokalnim koji su u najneposrednijem dodiru sa životima pojedinaca/ki.**

U prvoj polovini 2017. godine provedeno je istraživanje o uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama. Istraživanje je urađeno na osnovu razgovora sa ženama, a radi ilustracije problema

ovdje navodim tek neke odgovore žena koje dolaze iz Hadžića, Ilijaša i Semizovca:

„Pri apliciranju za posao sam u startu degradirana jer sam žena i uz to s malim djitetom.” (Semizovac)²⁴⁴

„Domaćica sa osnovnom školom, zbog toga zloupotrebljavaju moje znanje u javnim institucijama, a naročito u Domu zdravlja Ilijaš.“ (Ilijaš)²⁴⁵

„Živim bez oca, a od općine i države nisam imala nikakve pomoći tokom obrazovanja kao što nema ni moja mlađa sestra. Znači problem je mala briga općine za samohrane majke i pomoći pri odgoju djece.“ (Ilijaš)²⁴⁶

„Zatvoreni umovi me često vrijeđaju jer se zapravo trudim da omogućim drugima bolju današnjicu i budućnost, ali me konkretno ne sputavaju jer se ne obazirem na takve već samo idem naprijed.“ (Hadžići)²⁴⁷

„Samo prednosti, uvijek imam obaveza iako sam u penziji, prikupljam i posjedujem mnoge korisne informacije za poboljšanje svog standarda života.“ (Ilijaš)²⁴⁸

„Nedostatak muške osobe u porodici zbog kojeg često nismo ozbiljno shvaćene, jer ne uživamo ‘zaštitu’ muškarca, koji danas lakše ‘završavaju stvari.’“ (Hadžići)²⁴⁹

„Poteškoće što te svi doživljavaju kao hendikep porodicu ako nemaš supruga, pogotovo sa ženskom djecom, totalno si nezaštićena od strane društva iako pripadam kategoriji čiji je suprug dao život za državu, a da ta ista država nije nas zaštitila ni sa čim, obezvrijedila i naše muževe i nas same. Djeca pozavršavala fakultete, a sjede

²⁴⁴ Žarković, Tatjana „*Žene koje inspirišu...*“ istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH, Fondacija Cure, Sarajevo, 2017., str. 36

²⁴⁵ Isto

²⁴⁶ Isto, str. 37

²⁴⁷ Isto, str. 39

²⁴⁸ Isto

²⁴⁹ Isto, str. 40

nezaposlena, imaju 30 godina i bore se kako će napustiti zemlju za koju su dali svoje djetinjstvo, svoga oca. Grozan osjećaj. Kao da je ponovo RAT u našim dušama i ovo sigurno jeste tačno. I tako se sve šehidske porodice osjećaju svugdje da su diskriminisane i ponižene do zemlje.“ (Hadžići)²⁵⁰

„Kada kažem da sam Romkinja, osobe koje me ne poznaju obično reaguju iznenađeno i osjetim da se drugačije ponašaju prema meni.“ (Ilijaš)²⁵¹

U svim ovim odgovorima čitamo to jedinstveno žensko iskustvo isključivanja u patrijarhalnim diskursima i podčinjavanja samo na osnovu spola. Jedinstvena priča se umnožava onda kada su te žene samostalne roditeljke, nezaposlene, Romkinje... **Spol kao osnova diskriminacije se vrlo lako ukrštava s drugim osnovama diskriminacije i reflektuje se na svakodnevni život osobe.**

Ova specifična iskustva su u potpunosti ignorisana u osmišljavanju lokalnih politika koje polaze od prepostavke građanina, muškarca, te pogrešno prepostavljaju da će se u njih naprsto moći uključiti i žene. Isključivanje često nema svjesne namjere, ali ima negativne učinke. Na primjer, u Strategiji za mlade općine Hadžići za period 2017 - 2020²⁵² daje se presjek stanja, a na osnovu istraživanja specifičnih potreba mladih na području ove lokalne zajednice. Navodi se da su u istraživanju korištene metode anketiranja, fokus grupe i analize sadržaja, a reprezentativan uzorak je činilo 160 ispitanica i 200 ispitanika. Međutim, tek razvrstavanje odgovora na osnovu spola osiguralo bi nijansiranje specifičnih potreba mladih žena. Odgovori na pitanja koja se tiču izbora zanimanja, čekanja prvog zaposlenja,

²⁵⁰ Isto, str. 42

²⁵¹ Isto

²⁵² Strategija za mlade općine Hadžići za period 2017 - 2020, august, 2017. Preuzeto s: <http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/STRATEGIJA-ZA-MLADE-OP%C4%86INE-HAD%C5%BDI%C4%86L-2017-2020.pdf>

iskustva u vezi s biznisom ili zapošljavanjem, zainteresovanosti za pokretanje vlastitog biznisa, članstva u organizacijama, osjećaja sigurnosti u vlastitoj zajednici, načina provođenja slobodnog vremena itd., prosto su utopljeni u zbirne podatke. Recimo, u jednom drugom istraživanju, žene iz Hrasnice i Ilijša su kao jedan od bitnih problema identifikovale „javni gradski prevoz, kao i noćni prevoz“.²⁵³ Loš gradski prevoz je problem koji se tiče svih građana i građanki jedne zajednice. **Međutim, ako su u patrijarhalnom društvu muškarci ti koji češće imaju položen vozački ispit ili su češće ti koji su vlasnici automobila, onda pitanje javnog gradskog prevoza nije nešto što u jednakoj mjeri pogarda i muškarce i žene, odnosno taj problem žene i muškarci neće isto rangirati na listi prioriteta.**

Pri tome je i matricu odgovora na anketna pitanja bilo moguće drugačije osmisliti, a u analizi odgovora svakako je mogao biti korišten rodno senzitivan jezik i pristup. Na osnovu „krnjeg“ uvida u stanje, definisani su strateški ciljevi i progami. Pozitivni učinci koji mogu proisteći iz Strategije, na primjer, kao jedan od željenih rezultata navodi se potpuna primjena zakonskih odredbi o inkluzivnoj nastavi,²⁵⁴ sporadični su, usputni i neizvjesni. Identifikovani su problemi mladih osoba uopće, ali ne i specifični problemi mladih žena. Na osnovu drugih istraživanja moguće je samo deduktivno izvoditi zaključke o položaju mladih žena i predrasudama, stereotipima i uopće socio-kulturalnim barijerama s kojima se susreću. Podaci iz drugih istraživanja upućuju da su žene općenito u lošijem položaju na tržištu rada, bilo da se radi o ukupnoj populaciji žena ili o mladim ženama.²⁵⁵

Iz navedenih razloga, prilikom razmatranja svih mjera, politike, budžeta – trebalo bi uzimati u obzir i rodnu ravnopravnost,

²⁵³ Žarković, Tatjana „Žene koje inspirišu...“ istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH, Fondacija Cure, Sarajevo, 2017., str. 32

²⁵⁴ Isto, str.20

²⁵⁵ Vidjeti više u: Haimić, Šeherzada „Analiza rezultata istraživanja potreba i problema mladih Kantona Sarajevo“, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2016.

te vidjeti kako će ove mjere uticati na živote žena u lokalnoj zajednici. Na primjer, nije dovoljno da se samo odrede (uobičajeno skromna) sredstva za ženska udruženja, ako će druga sredstva biti utrošena za programe koji će ojačavati patrijarhalni diskurs u zajednici. Ipak, već i izdvajanje sredstava za programe rodne ravnopravnosti, jeste neka prva naznaka volje da se i ona ostvari. U regiji koja je bila predmet ove analize, ne može se ignorisati činjenica da su određena sredstva za podršku projektima ravnopravnosti spolova planirana budžetom općine Vogošća za 2018. godinu.²⁵⁶

U budžetima, kada se planiraju sredstva, na primjer, za nevladine organizacije, treba voditi računa da srazmjeran broj sredstava treba biti osiguran i za ženska udruženja. Analize generalno upućuju na to da organizacije civilnog društva ostvaruju bolju saradnju s lokalnim nivoima vlasti nego s višim nivoima vlasti. Iz svih dostupnih dokumenata analiziranih općina, naslućuje se njihov pohvalan stav prema aktivnostima ovih organizacija. Općine mogu biti samo donatori, ali mogu se i aktivnije uključivati u samo provođenje konkretnih aktivnosti. Na području općine Ilijaš djeluju i organizacije mlađih koje među svojim programskim aktivnostima naglašavaju i pitanja ravnopravnosti polova. Na području Semizovca djeluje i Udruženje Nova žena, koje promocijom ženskog fudbala razbija tradicionalne predrasude.²⁵⁷

U Strategiji razvoja općine Hadžići navodi se da je na njenom području registrirano i prijavljeno Službi nadležnoj za oblast društvenih djelatnosti - 46 udruženja, a koje, s obzirom na različitost njihovog djelovanja se dijele na: a) klubove, organizacije i društva iz domena sporta i rekreativne: b) udruženja i organizacije iz domena kulture, c) udruženja i organizacije boračke populacije (koja se i

²⁵⁶ Budžet je dostupan na: <http://vogosca.ba/wp-content/uploads/2018/04/16-4-Izmj-dop-Budzeta-2018..pdf>

²⁵⁷ Vidi više na: <http://vogosca.ba/wp-content/uploads/2018/04/20180412-UNDP-Rang-lista.pdf>

konkretno navode), te nevladine humanitarne organizacije.²⁵⁸ Umjesto korištenja neutralnih birokratskih podjela, Komisija za zaštitu ljudskih prava i ravnopravnost spolova je mogla tražiti da se izdvoje posebno ženska udruženja. U Strategiji je kao jedno od udruženja iz oblasti kulture navedeno i Udruženje Ars Populi koje i pripada u ovaj domen, ali suštinski uglavnom okuplja žene.

U nekim budućim istraživanjima svakako bi trebalo posvetiti posebnu pažnju ovim malim lokalnim ženskim udruženjima, a općinske vlasti bi trebale podržavati njihov rad i djelovati zajedno s njima. Komisije pri općinama koje se bave pitanjem rodne ravnopravnosti svako bi trebale biti inicijatori ovih ideja.

3.4. Nasilje u porodici

Istraživanja²⁵⁹ su pokazala da mnoge žene tokom života iskuse neki vid nasilja, a najrasprostranjeniji oblik nasilja je upravo nasilje u porodici. Klasičnu sliku o porodici kao nužnom mjestu utjehe i sigurnosti za pojedince/ke, savremena sociološka istraživanja su demistifikovala. Ona je sada prepoznata i kao potencijalno opasno mjesto za žene. Žene koje trpe nasilje u porodici pomoći mogu potražiti u sigurnim kućama. Na teritoriji BiH postoji devet sigurnih kuća - šest u FBiH i tri u RS, a njihovo finasiranje je, posebno u FBiH, često upitno s obzirom na to da ih uglavnom vode organizacije civilnog društva koje moraju tražiti dodatna donatorska sredstva da bi te kuće opstale.²⁶⁰

U Alternativnom CEDAW izvještaju iz 2017., kao i u Analizi pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo iz

²⁵⁸ Strategija razvoja općine Hadžići 2017 - 2021

²⁵⁹ Vidjeti na primjer, Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH. Agencija za ravnopravnost spolova BiH. 2013. Dostupno na:http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevaleanca.pdf

²⁶⁰ Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije, juli, 2017., str. 56

2017., navodi se da je Kanton Sarajevo jedina lokalna zajednica na čitavoj teritoriji BiH koja je sistemski riješila finansiranje rada i funkcionisanja sigurne kuće. Ostale sigurne kuće u Federaciji BiH nisu uspjele na isti način regulisati participaciju troškova smještaja u sigurnim kućama.²⁶¹ Naime, Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, izbjeglice i socijalna lica i Centar za socijalni rad Kantona Sarajevo s Fondacijom lokalne demokratije, kao pružaocem usluga, potpisalo je Ugovor o sufinansiranju smještaja žrtava nasilja u porodici.²⁶²

Istanbulска конвенција ће сигурно dugoročno pozitivno uticati na rad sigurnih kuća. Međutim, sigurna kuća je rješenje onda kada se nasilje već desilo, i to ne kao jedan događaj, nego nakon što je kontinuirano trajalo i nakon što je osoba (a ta osoba je u pravilu ženskog spola) odlučila potražiti pomoć. Međutim, prije nego što uopće dođe do nasilja, moguće je raditi na njegovoj prevenciji, a опćinske vlasti imaju baš tu prednost djelovanja u manjoj zajednici te učinci njihovih aktivnosti mogu dati mnogo bolje rezultate nego ovakve aktivnosti na nivou države. Ove aktivnosti mogu biti usmjerene i na programe koji bi ohrabrivali prijavljivanje nasilja nad ženama/nasilja u porodici. U uvodnom poglavљу ове publikacije, definisane su neke osnovne obaveze lokalnih vlasti, а koje proističu iz Okvirne strategija за provedbu Konvencije Vijeća Evrope о prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

S obzirom na nedostak adekvatnih podataka, na ovom mjestu nije moguće izvesti konkretna zapažanja o problemu nasilja nad ženama i nasilja u porodici, niti o aktivnostima samih općina. Na osnovu analiziranih dokumenata mogu se izvesti samo prepostavke koje ipak nisu dovoljno utemeljene na direktnim podacima. Prvo, cijeli problem je sveden u okvire aktivnosti centara za socijalni rad koji jesu

²⁶¹ Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013 - 2017, str. 56

²⁶² Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo, Sarajevo, 2017., str. 30

važne institucije, ali se obaveze i dužnosti općinskih vlasti time ne iscrpljuju. Drugo, nasilje nad ženama se (posebno u općini Hadžići) ne percipira kao poseban problem, već se tek podrazumijeva kao dio opće priče o nasilju. I konačno, treće, ove općine bi trebale uzeti aktivniju ulogu u borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Pri tome, njihovi partneri u provođenju ovih aktivnosti mogu biti upravo nevladine organizacije.²⁶³

4. Umjesto zaključka: Kako do rodne ravnopravnosti?

Na primjeru analiziranih lokalnih zajednica, vidljivo je odsustvo integrisanja rodne perspektive na najnižim nivoima vlasti, koji veoma često nisu ni svjesne svoje uloge, značaja, ali i obaveza. **Rodna ravnopravnost se neće postići kroz jedan projekt ili jednu aktivnost koja je usmjerena na poboljšanje položaja žena, već u svim aktivnostima treba procjenjivati njihove učinke na žene i djevojčice.** Ovaj proces treba da bude kontinuiran. Rodna ravnopravnost je cilj, a do tog cilja se može doći samo tako da kontinuirano procjenujemo ko su najlošije stojeće članice konkretnog društva. Njihov položaj se neće promijeniti ni s jednokratnim činovima milosrđa, već samo onda kada se prepoznaju i razlozi njihovog isključivanja i marginalizovanja, te kada se počne raditi na njihovom otklanjanju. Stoga u analizama stanja u zajednici, nužno je imati izrazito rodno osjetljiv pristup kako prilikom prikupljanja podataka, tako i prilikom njihove analize. Ove analize su osnova za dalje strateško djelovanje.

Potrebno je stvarati prepostavke za prostor u kojem se mogu čuti najraznovrsniji ženski glasovi. Lokalna zajednica u ovom kontekstu je suštinski podesniji prostor nego država. Ali ona upravo zbog toga

²⁶³ Za općinu Iljaš postoje neke naznake djelovanja u ovom pravcu, ali to djelovanje bi svakako trebalo intenzivirati (više na:
http://www.iljas.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=63).

prosjek od, na primjer, 0,2% nepismenih žena (hipotetički primjer u odnosu na realne i zabrinjavajuće podatke) ne može smatrati niskim procentom, već mora voditi računa, „brigovati“, o konkretnim ženama koje ne mogu obavljati svakodnevne aktivnosti.

Lokalne vlasti u svojim zajednicama trebaju uzeti aktivnu ulogu promotora rodne ravnopravnosti, te intenzivno raditi na uklanjanju patrijarhalnih stereotipa i predrasuda. Ovo će sigurno da se odrazi na sve društvene sfere i razlabavi krute patrijarhalne strukture: vertikalnu i horizontalnu segregaciju u obrazovanju i zapošljavanju, rodne prakse u nasljeđivanju i generalno prakse u kojima imovina i različita sredstva koja su osnova za dalje zarađivanje u pravilu su u vlasništvu muškarca, učešće žena u političkom životu zajednice, njihov interes da se bave politkom... Ove aktivnosti mogu biti u formi kampanja (na primjer, u saradnji s medijima koji djeluju na području općine), uličnih akcija (u saradnji, na primjer, s lokalnim školama ili nevladinim organizacijama), javnih predavanja i diskusija, u formi podsticanja ženskog uduživanja kroz koje će se onda i artikulisati specifični interesi... Ove aktivnosti se mogu integrisati i u postojeće i redovne aktivnosti općina koje će poprimiti novi karakter.

Lokalne vlasti moraju preuzeti svoje formalno-pravne obaveze koje proističu iz međunarodnih i državnih standarda o ženskim ljudskim pravima. **Veoma često se čini da predstavnici/e lokalnih vlasti nemaju jasnu predstavu o domenima svog djelovanja.** Upravo iz tih razloga institucije na višim nivoima vlasti trebaju dati jasnije i konkretnije upute tijelima lokalne uprave.

U svim ovim aktivnostima, općinske vlasti svoje programe trebaju razvijati transparentno, a u njihovom osmišljavanju i provođenju oslanjati se na nevladine organizacije, i to ne samo one koje dolaze iz njihovih općina. Nije slučajno analiza u ovom poglavlju krenula od statusa ove regije u odnosu na kanton i grad. Naime, u gradu Sarajevu postoji veliki broj feminističkih i ženskih udruženja koja

stvaraju pozitivne promjene. Međutim, najveći broj aktivnosti skoncentrisan je u gradu Sarajevu. Svakako da svim ovim aktivnostima koje su dosta rijetko vezane za konkretne općine mogu prisustrovati sve zainteresovane osobe. Međutim, nužno je voditi računa, na primjer, i o problemima javnog gradskog prevoza do Sarajeva. Stoga bi se bar neke od aktivnosti koje provode nevladine organizacije koje imaju adekvatne kapacitete mogle periodično organizovati i u široj okolini Sarajeva.

I na koncu, nužno je vratiti se onim formalnim obavezama i posebno izdvojiti neke prepostavke rodne ravnopravnosti. Prvo, komisije koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, nisu samo formalna obaveza. Iz prethodne analize često se kao opravdanje za njihovu pasivnost navodi da nisu primili poziv za seminar ili da nisu dobile neke posebne zadatke od općinskih vijeća. One ne trebaju čekati ove zadatke, već **trebaju kontinuirano korigovati općinska vijeća i preuzimati inicijativu za predlanje konkretnih programa**. Članovi/ice ovih komisija trebaju se kontinuirano i samoobrazovati, jer onda kada su se odlučili/e za formalno bavljenje politike, preuzeli/e su i određene obaveze i dužnosti (kako one pravne, tako i one moralne). Na koncu, postoji i veliki broj programa neformalnog obrazovanja u koje se samoinicijativno mogu uključivati. Ovim se nikako ne žele amnestirati viši nivoi vlasti od svojih odgovornosti. Ako postoji neka komisija za rodnu ravnopravnost koja ne radi, jer očekuje poziv, onda doista možda je i potrebna neka dodatna vrsta edukacije ili neka preciznija uputa.

Dugo, akcioni planovi nisu samo formalna obaveza koja se završava izradom plana ili eventualno organizovanjem jedne ili dvije aktivnosti već je riječ o kontinuiranom procesu koji treba da proizvede mjerljive i realne društvene promjene.

I na koncu, deklarativna opredjeljenost za principe jednakopravnosti i zabrane diskriminacije koja se uvodi u statute i

druge dokumente, treba biti i preciznije formulisana kao rodna ravnopravnost i zabrana diskriminacije na osnovu roda, ali i drugih osnova koje su naznačene u Zakonu o zabrani diskriminacije u BiH. Kada se tako odrede i preciziraju principi, onda ih treba pretočiti u konkretnije odredbe kao odraz volje da se oni i ostvare, na primjer, u odredbe o jednakoj zastupljenosti oba spola u komisijama pri općinskim vijećima, što su neke općine već i napravile. Lokalne zajednice koje nemaju gender akcione planove trebaju pristupiti njihovoj izradi, a tamo gdje već postoje, nužno ih je kroz konkretne i planirane postupke i provoditi.

III DIO: RODNA RAVNOPRAVNOST U REGIJAMA TUZLA I LIVNO: RIJEČI NA PAPIRU

1. Uvod

Jedan od osnovnih principa Evropske unije čijom članicom nastoji postati i Bosna i Hercegovina je rodna ravnopravnost. Amsterdamski ugovor, te brojne direktive EU obavezuju države da u svojim politikama i programima doprinose jednakopravnosti žena i muškaraca. Rodna ravnopravnost je i jedan od 17 globalnih ciljeva *Programa održivog razvoja do 2030. godine*²⁶⁴ kojeg su usvojile članice Ujedinjenih naroda, a koji je proizašao iz Milenijumske deklaracije. Najvažniji dokument UN-a iz domena rodne ravnopravnosti je Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.²⁶⁵ Ukipanje diskriminacije žena i djevojčica, kako stoji u Programu, nije samo osnovno ljudsko pravo, nego ima višestruki učinak na druga područja razvoja. Od 2013. BiH je i potpisnica Istanbulske konvencije. Rodna ravnopravnost koja podrazumijeva jednak učešće žena i muškaraca u svim sferama javnog i privatnog života, jednak status, jednaku involviranost u procese odlučivanja u politici, programe rada i prakse svih institucija, te jednak pristup društvenim resursima i jednakе benefite od njih, dugoročno bi trebala rezultirati kvalitetnijim i humanijim životom u zajednici. Učinci normativnih okvira iz ove oblasti usvojeni na međunarodnom i

²⁶⁴ Dostupan na <http://www.gcfbih.gov.ba/program-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-un-a/>

²⁶⁵ Konvencija je i sastavni dio Ustava BiH (Aneks 1) što znači da je direktno primjenjiva i da ima prednost nad bh. zakonima.

državnom nivou zavise od mehanizama i kvaliteta njihove provedbe u lokalnim zajednicama u kojima žene žive i gdje najdirektnije osjete rezultate dobrih ili loših rodnih politika. Međutim, iako je pravni okvir rodne ravnopravnosti u BiH kvalitetan (Inicijativa za monitoring evropskih integracija u BiH, 2018:28), a pravni akti većine općina/gradova u BiH usaglašeni sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH, "problem nastaje kod primjene usaglašenih odredbi, kao i kod strateškog planiranja" (Miftari, 2017:4). Ni u jednoj oblasti života tokom 2017. nisu postignuti značajni pomaci u primjeni koncepta ravnopravnosti spolova (Inicijativa za monitoring evropskih integracija u BiH, 2018:28).

Od lokalnih vlasti očekuje se da ključne probleme i potrebe žena identifikovane u gender senzitivnoj analizi situacije u lokalnoj zajednici upgrade u strateške dokumente lokalnog razvoja, te da izrade, implementiraju i evaluiraju lokalne gender akcione planove (GAP), kao i gender senzitivne budžete. Komisije za ravnopravnost spolova pri općinskim/gradskim vijećima trebale bi ojačati poziciju žena u političkim partijama, doprinijeti većem broju žena na pozicijama izvršne i zakonodavne vlasti i na mjestima ekonomskog odlučivanja što bi trebalo rezultirati boljim socio-ekonomskim položajem i uopće kvalitetom života žena. Upravo na lokalnom nivou su potrebe i problemi žena najkonkretniji, a stepen postignute rodne ravnopravnosti najlakše mjerljiv.

Stoga je cilj ovog poglavlja istražiti u kojoj mjeri se principi zaštite ženskih ljudskih prava prihvaćenih iz međunarodnih dokumenata, te državnih i entitetskih zakona konkretizuju u lokalnim politikama regije Tuzla (grad Tuzla, te općine Gračanica, Srebrenik i Orašje) i Livno (grad Livno, te općine Kupres, Bosansko Grahovo i Bugojno). Riječ je o općinama/gradovima koji administrativno

pripadaju četirima kantonima: Tuzlanskom, Posavskom, Srednjobosanskom i Kantonu 10.

2. Metod

Za prikupljanje podataka korištena je analiza sadržaja sljedećih dokumenata: Šesti periodični izvještaj BiH o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena 2013.–2016;²⁶⁶ Okvirna Strategija za implementaciju Istanbulske konvencije u BiH za period 2015.-2018;²⁶⁷ Program održivog razvoja do 2030. godine;²⁶⁸ Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih opažanja i preporuka CEDAW komiteta za BiH 2013 – 2017;²⁶⁹ Narandžasti izvještaj 2016: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u BiH;²⁷⁰ publikacije fondacije CURE: Lokalne politike za ravnopravnost spolova u BiH;²⁷¹ Žene koje inspirišu: istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH;²⁷² Moj glas odjekuje;²⁷³ te izvještaj Žene treće dobi kao nevidljiva kategorija u BiH.²⁷⁴ Za neke općine nisu dostupni nikakvi podaci o stanju rodne ravnopravnosti iz ranijih istraživanja, odnosno nisu učestvovali u izradi izvještaja o

²⁶⁶ Države potpisnice dužne su periodično izvještavati UN-ov Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama o primjeni Konvencije. Shodno tome, Agencija za ravnopravnost spolova BiH je u saradnji sa nadležnim institucijama BiH, Gender centrom FBiH i Gender centrom RS pripremila Izvještaj za period 2013 - 2016 koji su entitetske Vlade usvojile 2017. Zaključna razmatranja Komiteta nisu objavljena do zaključenja ovog poglavљa. Izvještaj je dostupan na <http://arsbih.gov.ba/project/sesti-periodicni-izvjestaj-bosne-i-hercegovine-o-provedbi-konvencije-o-eliminaciji-svih-oblika-diskriminacije-zena-2013-2016/>

²⁶⁷ <http://arsbih.gov.ba/okvirna-strategija-za-implementaciju-istanbulske-konvencije-u-bih-za-period-2015-2018/>

²⁶⁸ <http://www.gcfbih.gov.ba/program-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-un-a/>

²⁶⁹ <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2017/02/CEDaW-WEB-final-novembar-2016.pdf>

²⁷⁰ <http://arsbih.gov.ba/narandzasti-izvjestaj-2016-godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-bih/>

²⁷¹ Miftari, Edita (2017) Lokalne politike za ravnopravnost spolova u BiH: Izvještaj o lokalnim politikama u općinama i gradovima na području Bosne i Hercegovine u odnosu na uspostavu ravnopravnosti spolova u lokalnim zajednicama. Sarajevo: Fondacija Cure. (u štampi)

²⁷² Žarković, Tatjana (2017) Žene koje inspirišu: istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH. Sarajevo: Fondacija Cure.

²⁷³ Durkalić, Masha (2015) Moj glas odjekuje... Sarajevo: Fondacija Cure.

²⁷⁴ Izvještaj autorice Vildane Džekman još nije objavljen.

lokalnim politikama iz ove oblasti, te će ovo poglavlje doprinijeti potpunijoj slici o stanju rodne ravnopravnosti u lokalnim zajednicama. Analizirani dokumenti omogućili su identifikovanje ključnih problema žena u BiH na osnovu kojih je formulisan set kriterija, odnosno pitanja na koja su traženi odgovori u dostupnim strateškim dokumentima i izvještajima lokalnih vlasti. S obzirom da komisije za ravnopravnost spolova, kako se pokazalo, ne dostavljaju redovno godišnje izvještaje o radu OV/GV-ima, a neke ne održavaju sastanke ni jednom godišnje, u tim lokalnim zajednicama ne postoje baze podataka o stanju rodne ravnopravnosti.

Nalazi prezentovani u ovom poglavlju temelje se na podacima koje je autorica prikupila fragmentovano iz dokumenata različitih javnih institucija i istraživanja nevladinih organizacija. Neki od njih dostupni su na službenim web stranicama lokalne uprave, dok su drugi dobijeni putem *e-mail* korespondencije sa predstavnicima komisija za ravnopravnost spolova i komisija za društvene djelatnosti. Od osoba zaduženih za pitanja ravnopravnosti spolova u analiziranim lokalnim zajednicama jedino su iz grada Tuzla i općine Gračanica blagovremeno dostavljeni konkretni podaci o položaju žena, dok su iz općine Kupres i Bugojno dobijeni djelimični odgovori na pitanja, ali bez kvantitativnih pokazatelja o stanju rodne ravnopravnosti. Iz općine Srebrenik, Orašje, Livno i Bosansko Grahovo nije stigao odgovor na pitanja upućena na *e-mail* adresu općine, odnosno osobe zadužene za ravnopravnost spolova, te se izvještaj za ove općine temelji na podacima iz dostupnih dokumenata.

Poglavlje je strukturisano tako da su prikupljeni podaci prezentovani po općinama/gradovima uz njihovo poređenje s dostupnim podacima za kantonalni, federalni ili državni nivo. S obzirom da se u većini lokalnih zajednica u BIH ne vodi gender statistika, te da često nedostaju i elementarni podaci o stanju rodne ravnopravnosti, temeljitije analize i komparacije stanja u lokalnim zajednicama nisu

moguće. Na kraju poglavlja su, uz zaključna razmatranja, ponuđene preporuke za unaprjeđenje položaja žena u lokalnim zajednicama.

Podaci su grupisani u pet sekcija:

- osnovni socio-demografski podaci za općinu/grad
- učešće žena u političkom i javnom životu
- socio-ekonomski položaj žena
- položaj marginalizovanih grupa žena i
- tretman žena koje su preživjele nasilje u porodici

3. Rezultati

	Ukupno stanovništvo	Muškarci	Žene	Prosječna starost žena (godine)	Nepismeno žensko stanov. (%)	Nepismeno muško stanov. (%)
Tuzla	110.979	52.745	58.234	42,44	3,72	0,58
Srebrenik	39.678	19.348	20.330	38,61	7,65	1,25
Gračanica	45.220	21.641	23.579	38,72	5,74	0,88
Orašje	19.861	10.059	9.802	41,27	3,30	0,88
Livno	34.133	17.024	17.109	42,1	3,51	0,49
Kupres	5.057	2.541	2.516	41,65	4,28	0,60
B. Grahovo	2.449	1.287	1.162	54,18	7,37	0,57
Bugojno	31.470	15.635	15.835	39,16	4,27	0,70

Tabela 1. Demografski podaci za analizirane općine

Nivo vlasti	Ukupno zastupnika/ica	Žena	Zastupljenost žena (%)
Skupština Tuzlanskog kantona	35	8	22,5
Vlada Tuzlanskog kantona	12	3	25,00
Gradsko vijeće Tuzla	31	11	35,5
Općinsko vijeće	29	4	13,79

Srebrenik			
Općinsko vijeće Gračanica	21	3	14,3
Skupština Posavskog kantona	21	4	19,04
Vlada Posavskog kantona	10	2	20,00
Općinsko vijeće Orašje	25	7	29,16
Skupština Kantona 10	25	2	8,00
Vlada Kantona 10	9	1	11,11
Gradsko vijeće Livno	31	12	38,70
Općinsko Vijeće Kupres	17	3	17,7
Općinsko vijeće Bosansko Grahovo	13	1	7,69
Skupština Srednjobosanskog kantona	30	6	20,00
Vlada Srednjobosanskog kantona	9	1	11,11
Općinsko Vijeće Bugojno	25	4	16,00

Tabela 2. Zastupljenost žena u organima vlasti analiziranih lokalnih zajednica

Kanton	Naknada za zaposlene porodilje	Trajanje naknade za zaposlene porodilje (mjесeci)	Iznos naknade u odnosu na platu (%)	Naknada za nezaposlene porodilje (mjeseci X iznos naknade)
Tuzlanski	DA	12	90	1 X 20% prosječne plate u TK
Posavski	NE	0	0	6 X 150 KM
Kanton 10	DA	12	100	1 X 300 KM
Srednjobosanski	DA	6	50	1 X 70% prosječne plate u SBK

Tabela 3. Komparativni prikaz naknada za porodilje u četiri kantona

3.1. Tuzla

Administrativno sjedište Tuzlanskog kantona (TK) koji je sa 445.028 stanovnika najmnogoljudniji kanton u FBiH je Tuzla. Ovaj grad je, takođe, privredni, zdravstveni, obrazovni i kulturni centar regije sjeveroistočne Bosne. Prema brojnosti populacije iz posljednjeg popisa, treći je grad u BiH (110.979 stanovnika). Udio žena u stanovništvu grada je 52,47%, a njihova prosječna starost je 42,44 godine što je za 1,71 godinu više od prosječne starosti žena u BiH (40,73). Po indeksu razvijenosti Tuzla je na 15. mjestu od ukupno 79 općina i gradova u FBiH.²⁷⁵

Učešće žena u političkom/javnom životu: U Skupštini TK-a žene čine 22,5% članstva što je daleko ispod minimalne zakonske kvote od 40% (ZORS BiH, član 20.). Slična zastupljenost je i u Vladi TK-a u kojoj je udio žena 25%. Od tri ministarske pozicije na koje su imenovane žene, jedna je u Ministarstvu za rad, socijalnu politiku i povratak, druga u Ministarstvu za kulturu, sport i mlade, a treća u Ministarstvu pravosuđa i uprave.

U Gradskom vijeću (GV) Tuzle zastupljenost žena je bolja u poređenju sa kantonalnim nivoom zakonodavne i izvršne vlasti, kao i zastupljeniču u većini drugih gradova i općina u BiH. Udio žena od 35,4% u GV Tuzla značajno je viši u odnosu na njihovu prosječnu zastupljenost u sastavu vijeća/skupština u BiH koji iznosi 18,34%²⁷⁶ nakon lokalnih izbora 2016. Ipak, i u GV Tuzla zastupljenost žena je ispod 40%. Osim toga, načelnik, predsjedavajući GV-a i njegov zamjenik su muškog spola.

Iako su prema odredbama ZORS-a (član 22.), institucije na svim nivoima u BiH, pa tako i lokalnom, obavezne redovno prikupljati, evidentirati i analizirati statističke podatke razvrstane po spolu, gender

²⁷⁵ Federalni Zavod za programiranje razvoja (2017) Socioekonomski pokazatelji po općinama u FBiH u 2016. <http://www.fzpr.gov.ba/bi/pubs/3/3/publikacije>

²⁷⁶ Alternativni analitički izvještaj..., 2017: 29.

statistika za grad Tuzlu ne postoji. Razlog za to je, kako se navodi u *Informaciji o realizaciji Akcionog plana ravnopravnosti spolova općine Tuzla 2013 -2016*,²⁷⁷ nepostojanje propisanih mehanizama za uspostavljanje gender statistike u nadležnim službama u okviru njihovih nadležnosti. Dakle, nema evidencije iz koje bi se moglo vidjeti u kojoj mjeri su žene zastupljene u upravljačkim i radnim tijelima,²⁷⁸ kao i različitim društvenim sektorima.

Tuzla nema važeći GAP. Nakon GAP-a koji se odnosio na period 2013 - 2016 novi nije usvojen. Predsjednica Komisije za ravnopravnost spolova grada Tuzle Enesa Alić objasnila je da Komisija koja je preuzeala dužnost krajem 2016. nije mogla izraditi novi GAP zbog proceduralnih prepreka.²⁷⁹ Sam podatak da je od isteka GAP-a do dostavljanja Informacije o njegovoj realizaciji GV-u protekla godina, te da je nakon toga razmatranje ove tačke dva puta prolongirano s dnevnog reda sjednica GV-a ukazuje na nedovoljnu važnost koja se u organima lokalne vlasti pridaje ravnopravnosti spolova.

Socio-ekonomski aspekt: Među ženskim stanovništvom Tuzle udio nepismenih osoba starijih od 10 godina je 3,72% što je nešto manje u odnosu na 4,8% žena u BiH koje su nepismene. S druge strane, uporedimo li taj podatak s procentom nepismenog muškog stanovništva Tuzle (0,58%) vidimo da je problem nepismenosti znatno izraženiji među ženama. Procenat žena bez ikakvog obrazovanja (5,50)

²⁷⁷ GV Tuzla je *Informaciju o realizaciji Akcionog plana ravnopravnosti spolova općine Tuzla 2013 - 2016* usvojilo na sjednici 12.4.2018.

²⁷⁸ Jedan od zaključaka Komisije za jednakopravnost spolova TK-a sa sjednice održane 23.2.2017. bio je da od Gradskog /općinskih vijeća u ovom kantonu zatraži informaciju o zastupljenosti žena u njihovim radnim tijelima.

²⁷⁹ Pokretanje postupka izrade novog GAP-a podrazumijeva da GV prethodno usvoji odluku o tome, te da nosilac aktivnosti bude Služba za ekonomski razvoj i društvene djelatnosti. Komisija je u junu 2017. inicirala donošenje odluke o pristupanju izradi Akcionog plana rodne ravnopravnosti. GV je zaključilo da se prije donošenja takve odluke razmatra Informacija o realizaciji GAP-a za period 2013 - 2016. Tu informaciju je Služba za ekonomski razvoj i društvene djelatnosti dostavila GV-u početkom 2018., a usvojena je tek u aprilu ove godine. Komisija za ravnopravnost spolova je, kako navodi njena predsjednica, više puta tokom 2017. pisala urgencije za dostavljanje spomenute Informacije GV-u, jer je bez nje bilo onemogućeno pripremanje novog akcionog plana. Dakle, tek nakon što je Informacija usvojena u aprilu 2018. može se očekivati imenovanje interresorne grupe za izradu novog akcionog plana.

takođe je viši nego kod muškaraca (0,91), dok je procenat visokoobrazovanih žena (13,89) i muškaraca (13,82) gotovo isti. Nezaposlenost je, takođe, veća među ženama nego među muškarcima. Od ukupnog broja zaposlenih u Tuzli žene čine 41,96%, dok ih je među nezaposlenima prijavljenim u Službi za zapošljavanje 54,47%.²⁸⁰

Podaci o većem broju nepismenih i neobrazovanih, kao i nezaposlenih žena potvrđuju njihov lošiji socio-ekonomski položaj u odnosu na muškarce. Za realizaciju projekata stručne obuke, edukacije i ospozobljavanja za poduzetništvo s naglaskom na žensko poduzetništvo i samozapošljavanje žena teške materijalne situacije iz budžeta grada Tuzla je tokom 2014., 2015. i 2016. izdvojeno ukupno 54.500,00 KM.²⁸¹ Projektne aktivnosti realizovale su različite nevladine organizacije i udruženja čija primarna ciljna grupa su nezaposlene žene ili osobe s invaliditetom, a u njima je učestvovalo ukupno 258 žena.

Zbog neprovođenja određenih prava iz Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom, resorna komisija TK-a je 2017. inicirala uspostavljanje jedinstvenog fonda na nivou FBiH za finansiranje naknada zaposlenim i nezaposlenim majkama porodiljama i dječijeg doplatka, te da se umjesto postojećeg Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom što hitnije donešu tri zakona kako bi navedene oblasti zbog svoje specifičnosti bile posebno regulisane. Inače, žene u TK-u tokom porodiljskog odsustva imaju pravo na naknadu u trajanju od 12 mjeseci u iznosu od 90% svoje prosječne plate ostvarene u prethodnih 6 mjeseci ili ako je za porodilju povoljnije 55% prosječne plate kantona. Minimalan iznos ove naknade je 55% prosječne plate u TK-u, dok

²⁸⁰ Podaci Federalnog Zavoda za statistiku iz tematskog biltena Zaposlenost, nezaposlenost i plaće objavljenog 2017., a podaci se odnose na 2016. godinu. Iako su dostupni i noviji podaci Službe za zapošljavanje TK-a, podaci o zaposlenosti nisu razvrstani po spolu, pa se ovdje radi vremenske uskladenosti podataka oslanjam na spomenuti tematski bilten.

²⁸¹ Informacija o realizaciji Akcionog plana ravnopravnosti spolova općine Tuzla 2013 - 2016

maksimalni iznos nije definisan. Nezaposlene porodilje imaju pravo na jednokratnu naknadu u iznosu od 20% prosječne plate u TK-u.

Marginalizovane grupe žena: Porodice koje čine samostalne roditeljke zastupljene su sa 13,82% u ukupnom broju porodica u Tuzli što je nešto više u odnosu na udio ovog tipa porodice u FBiH (12,24%). U Tuzli je znatno više samostalnih roditeljki nego roditelja (2,67%).²⁸² U rezultatima popisa iz 2013. samostalne roditeljke su navedene kao „majke s djecom“. Naime, zakoni, kao ni drugi pravni akti i dokumenti javnih institucija u BiH, pa tako ni oni na lokalnom nivou, ne prepoznaju kategoriju jednoroditeljskih zajednica, kao ni samostalnih roditelja/ki. Dodatni problem je i taj što se status *samohranog roditelja* koji se spominje u zakonima priznaje samo onda kada je drugi roditelj/ka preminuo, ako je nepoznat, nestao ili mu je sudskim putem oduzeta roditeljska skrb. Dakle, Porodični zakon FBiH ne prepoznaje ni razvedene roditelje/ke kao ranjivu kategoriju. Posljedično, samostalne roditeljke su prepuštene same sebi i često ne mogu ostvariti ni minimalne zakonske olakšice za samohrane roditelje/ke kao što su npr. prednost pri upisu djeteta u javne predškolske ustanove. Takođe, iako je neplaćanje alimentacije krivično djelo (član 223. Krivičnog zakona BiH) za koje je predviđena zatvorska kazna od tri mjeseca do tri godine ili mogućnost uslovne osude, u FBiH do sada nije izrečena ni jedna zatvorska kazna za izbjegavanje izdržavanja. Roditelji koji izbjegavaju ovu zakonsku obavezu u pravilu prolaze nekažnjeno koristeći zakonske nedorečenosti, težinu dokazivanja i kažnjavanja ovog djela i sporost bh. pravosuđa. Zato se ženska udruženja i NVO zalažu za osnivanje Alimentacionog fonda koji bi omogućio veću socijalnu sigurnost djece kojima je određeno izdržavanje od drugog roditelja. U Akcionom planu *Politike socijalnog uključivanja grada Tuzla za period 2017 - 2018* među ranjivim grupama koje su u riziku od socijalnog isključivanja

²⁸² <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

spominju se samostalne roditeljke kao samohrani roditelji s akcentom na majke. Ova vulnerable skupina spominje se u dijelu koji se odnosi na subvencionisanje u zapošljavanju i samozapošljavanju različitih ranjivih grupa, pa tako i **samostalnih roditelja**. S obzirom da je plan usvojen u novembru 2017., nije dostupan izvještaj o njegovoj realizaciji. U Informaciji o realizaciji GAP-a za period 2013 - 2016., samostalne roditeljke su kao samohrane majke eksplicitno spomenute među učesnicama projekta „*Razvijanje ženskog poduzetništva na području grada Tuzle*“.

Žene starije od 65 godina čine 17,11% ukupnog ženskog stanovništva grada Tuzla što je još više od visokih 16,27% koliki je udio žena starijih od 65 godina u ukupnoj ženskoj populaciji u BiH. Akcionim planom *Politike socijalnog uključivanja grada Tuzla za period 2017 - 2018* predviđeno je zapošljavanje socijalnog radnika/ce i psihoterapeuta/kinje u CSR-u Tuzla u svrhu pružanja savjetodavnih usluga osobama treće životne dobi, izdvajanje budžetskih sredstava za održivost programa “pomoći i njega u kući”, osposobljavanje zdravstvenih radnika za pružanje usluga polivalentne patronaže i zdravstvene njege u kući, uključivanje većeg broja ove ciljne skupine u aktivnosti Dnevnog centra za zdravo starenje pri Domu penzionera,²⁸³ te jačanje postojeće i pokretanje novih grupa za zdravo starenje penzionera i penzionerki pri mjesnim zajednicama. Tuzla je jedna od deset lokalnih zajednica uključenih u projekt ReLOaD koji finansira EU, a čiji cilj je jačanje partnerstva između jedinica lokalne samouprave i civilnog društva širenjem transparentnog finansiranja njihovih projekata iz gradskog budžeta u skladu sa potrebama stanovništva. Među prioritetnim oblastima za koje je predviđeno finansiranje u okviru ovog projekta je unaprjeđenje kvaliteta života građana/ki treće životne dobi.

²⁸³ Dnevni centar za zdravo starenje koji je otvoren 2015. godine mogu posjećivati sve osobe starije životne dobi iz Tuzle. Njegovo osnivanje i opremanje finansirali su grad Tuzla i JU Dom penzionera Tuzla.

Žene s invaliditetom Od ukupno 12.780 osoba s invaliditetom koje žive u Tuzli (11,51% stanovništva) ženskog spola je 7.478 (58,5%). Kod gotovo polovine ovih žena (43,48%) poteškoće su višestruke. Stopa zaposlenosti žena sa invaliditetom je porazno niska. Od ukupno 142 osobe s invaliditetom koje su u radnom odnosu u Tuzli, žena je samo 18 (12,7%).²⁸⁴ Za zapošljavanje osoba za invaliditetom sufinansiranjem uplata doprinosu na platu iz gradskog budžeta je u 2016. izdvojeno ukupno 25.000 KM za zapošljavanje deset osoba. Međutim, zbog nedovoljne zainteresovanosti poslodavaca iskorišteno je samo 10.000 KM za zapošljavanje četiri osobe iz ove kategorije. Za projekt *"I mi smo ponosni na sebe"* koji je 2016. realizovalo Preduzeće za upošljavanje invalidnih osoba "Lotosice" DOO iz Tuzle iz gradskog budžeta je izdvojeno 4.000 KM. Od 25 osoba uključenih u projekt, 20 su bile žene s invaliditetom.

Nasilje u porodici: kantonalnim Zakonom o socijalnoj zaštiti (član 3.) utvrđeno je da su jedna od kategorija korisnika/ca socijalne zaštite i žrtve nasilja u porodici.²⁸⁵ Podaci CSR-a Tuzla za 2016.godinu pokazuju da su u 95% slučajeva nasilja u porodici žrtve žene i djeca. Od ukupno 73 prijavljena slučaja fizičkog nasilja, 70 ih je počinjeno nad osobama ženskog spola (95,89%). Od 50 slučajeva emocionalnog nasilja, 33 su počinjena nad ženskim osobama (66%), od 16 slučajeva seksualnog nasilja žene su bile žrtve u 10 (62,5%), a od 15 slučajeva drugih oblika nasilja žene su bile žrtve u 9 (60%). Nasilju svih oblika najviše su izložene žene u dobi o 25 do 45 godina.²⁸⁶

Shodno obavezi iz federalnog Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (član 37.) Vlada TK-a je usvojila dvogodišnji program mjera za

²⁸⁴ Izvještaj "Primjena Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini", 2013. <http://www.rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/izvjestaj-nevladinih-organizacija.pdf>

²⁸⁵ Tuzlanski kanton je jedan od samo četiri kantona u FBiH koji u zakonima o socijalnoj zaštiti prepoznaju žrtve nasilja u porodici kao kategoriju korisnika/ca socijalne zaštite. Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH 2015 - 2018, str.15

²⁸⁶ Izvještaj o radu i poslovanju Centra za socijalni rad Tuzla za 2016.godinu

prevenciju, zaštitu i borbu protiv nasilja u porodici 2016 - 2018. U Tuzli postoji sigurna kuća za smještaj žrtava nasilja u porodici koja djeluje u okviru NVO „Vive Žene“. Sredstva iz kantonalnog budžeta za sufinansiranje sigurne kuće prvi put su predviđena tek budžetom za 2018. godinu i to u iznosu od 20.000 KM.²⁸⁷ Prema procjenama sigurnih kuća, rad i programi jedne sigurne kuće kapaciteta 25 mesta koštaju najmanje 240.000 KM godišnje. Međutim, Vlada FBiH u periodu od 2008. do 2018. za rad šest sigurnih kuća koliko ih ima u Federaciji nikada nije izdvojila više od 200.000 KM godišnje. Kada se taj iznos podijeli na šest to znači 40.000 za svaku kuću, odnosno tek 14% ukupnih troškova.²⁸⁸

Prema podacima CSR-a Tuzla, od ukupno 197 počinilaca nasilja u 2016., 181 je muškog, a 16 ženskog spola. Najčešći počinilac nasilja je suprug (41%). Kada je riječ o izradi Pravilnika o provođenju zaštitne mjere obaveznog psihosocijalnog tretmana počinilaca nasilja, „Vive Žene“ su uputile preporuke koje se odnose na to da bi psihosocijalni tretman počinilaca nasilja trebali provoditi socijalni/e radnici/e, psiholozi/ginje, socijalni/e pedagozi/ginje i ljekari/ke sa dodatnim edukacijama iz oblasti rada sa počiniocima nasilja. Komisija za jednakopravnost spolova pri Skupštini TK-a podržala je prijedlog koji je Skupština TK-a proslijedila na federalni nivo. Međutim, zbog procedure izmjena federalnog Zakona o zaštiti od nasilja prijedlog je prolongiran i još nije usvojen. U okviru projekta koji je finansirao IAMANEH iz Švicarske, „Vive Žene“ Tuzla su organizovale edukaciju službenika za provođenje psihosocijalnog tretmana počinilaca nasilja. Edukaciju koju su proveli stručnjaci iz Društva za psihološku pomoć iz Zagreba završilo je ukupno 25 službenika iz Tuzlanskog kantona i dobojske regije.²⁸⁹ Međutim, da suci u svim dijelovima BiH vrlo rijetko izriču obavezan

²⁸⁷ Izvještaj o radu Komisije za jednakopravnost spolova Skupštine Tuzlanskog kantona za 2017.

²⁸⁸ Narandžasti izvještaj za 2016., 2017:9.

²⁸⁹ Okvirna strategija za implementaciju Istanbulske konvencije, 2018:13.

psihosocijalni tretman počiniocima nasilja²⁹⁰ svjedoči i evidencija MUP-a TK-a koja pokazuje da u 2016. godini nije izrečena ni jedna mjera obaveznog psihosocijalnog tretmana počinjoca nasilja, a podneseno je sedam zahtjeva za izricanjem ove zaštitne mjere.²⁹¹

3.2 Srebrenik

Ovo je općina u sjeveroistočnoj BiH koja administrativno pripada Tuzlanskom kantonu u FBiH. Iako je broj od 39.678 stanovnika u 2013. godini manji nego 1991. kada je iznosio 40.896, pad broja stanovnika u ovoj općini nije izražen u mjeri u kojoj je zabilježen u većini drugih općina i gradova u BiH. Žene čine nešto više od polovine stanovništva (51,23%), a njihova prosječna starost je 38,61 godina. To znači da je u ovoj općini žensko stanovništvo mlađe za 2,12 godina u odnosu na prosječnu starost žena u BiH. Po razvijenosti općina i gradova u FBiH, Srebrenik je na 39. mjestu²⁹² i spada u kategoriju srednje razvijenih općina.

Učešće žena u političkom/javnom životu: U OV-u Srebrenik od ukupno 29 zastupnika/ca samo četiri su žene (13,79%) što je daleko ispod minimalne zakonske kvote od 40%. Štaviše, ispod je prosječne zastupljenosti žena u sastavu vijeća/skupština u BiH (18,34%) nakon lokalnih izbora 2016. godine. Načelnik, predsjedavajući i zamjenik predsjedavajućeg OV-a takođe su muškarci.²⁹³ Srebrenik nema lokalni GAP. U općinskom budžetu za 2018. nisu identifikovani projekti usmjereni na specifične potrebe žena ili djevojčica u ovoj općini. Isto važi i za *Strategiju lokalnog razvoja za period 2015 - 2020*, kao i za druge dokumente dostupne na zvaničnoj web stranici općine.

²⁹⁰ Okvirna strategija za implementaciju Istanbulske konvencije, 2018:13

²⁹¹ Fondacija lokalne demokratije Sarajevo (2017) Analiza trenutne situacije o stepenu nasilja nad ženama, djevojkama i nasilja u porodici u deset lokalnih zajednica širom Bosne i Hercegovine, str. 30

²⁹² Federalni Zavod za programiranje razvoja Socioekonomski pokazatelji po općinama u FBiH u 2016. <http://www.fzzpr.gov.ba/bs/pubs/3/3/publikacije>

²⁹³ U Statut općine Srebrenik (čl. 28. i 30.) ugrađene su odredbe o ravnopravnoj zastupljenosti spolova u skladu sa Zakonom.

Socio-ekonomski aspekt: Udio nepismenog ženskog stanovništva starijeg od 10 godina u Srebreniku iznosi 7,65% i viši je od prosječnog procenta nepismenog ženskog stanovništva u BiH (4,8%). Kada uzmemo u obzir procenat nepismenog muškog stanovništva Srebrenika (1,25%) vidimo da je problem nepismenosti znatno izraženiji među ženama nego među muškarcima. Nivo formalnog obrazovanja među ženskim stanovništvom ove općine je vrlo nezadovoljavajući. Čak 10,70% žena je bez ikakvog obrazovanja što je lošije nego na nivou države BiH (7,95%). S druge strane, nizak je procenat visokoobrazovanih žena (4,53%) i on je ispod procenta visokoobrazovanih žena u BiH (9,65). Posmatrano i po svim drugim stepenima obrazovanja, obrazovna struktura ženskog stanovništva u ovoj općini je loša.²⁹⁴ Manje od trećine zaposlenih osoba u Srebreniku su žene (30,66%). Istovremeno, među osobama koje traže posao posredstvom Službe za zapošljavanje više od polovine su žene (52,88%).²⁹⁵

U ranijim istraživanjima, odnosno dostupnim dokumentima vladinih institucija i publikacijama nevladinih organizacija nisu zastupljeni gotovo nikakvi podaci o stanju ravnopravnosti spolova u ovoj lokalnoj zajednici. U jednom od rijetkih istraživanja u kojima su učestvovali i žene iz općine Srebrenik identifikovane su i neke od njihovih specifičnih potreba u svrhu poboljšanja kvaliteta života u ovoj lokalnoj zajednici. U istraživanju o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH „Žene koje inspirišu“ ispitanice iz Srebrenika izrazile su nezadovoljstvo zbog osjećaja marginalizacije u javnoj i privatnoj sferi što ilustruje sljedeći odgovor:

²⁹⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013: Rezultati popisa, str. 162

²⁹⁵ Podaci Federalnog Zavoda za statistiku iz tematskog biltena Zaposlenost, nezaposlenost i plaće objavljenog 2017., a podaci se odnose na 2016. godinu.

„Naša lokalna zajednica ne tretira žene kao muškarce. One su tu na margini, gurane u stranu. Za sve ključne pozicije u državnim institucijama, ali i u privatnim firmama, samo se raspravlja o muškarcima i samo oni dolaze u obzir. Muškarce gledaju s većim poštovanjem, u odnosu na žene iako je ista profesija u pitanju, kvalitet, profesionalni doprinos ili čak i kada je veći kod žene.“ (prema Žarković, 2017: 39).

U svrhu poboljšanja kvaliteta života u svojoj lokalnoj zajednici žene Srebrenika izrazile su želju za kvalitetnim sadržajima i programima za djecu, bezbjednim biciklističkim stazama, većim ulaganjem u čistoću grada, boljim uslovima u obdaništima, naročito u pogledu čistoće i bezbjednosti, te potrebu za većim brojem i boljim održavanjem parkova za djecu (Žarković, 2017: 32).

Marginalizovane grupe žena: U ukupnom broju porodica u ovoj općini 10,38% čine **samostalne roditeljke** što je nešto manje u odnosu na udio ovog tipa porodice u FBiH (12,24%). Znatno je više samostalnih roditeljki nego roditelja (2,08%).²⁹⁶ U strateškim dokumentima dostupnim na web stranici općine ne spominju se samostalni/e roditelji/ke. U ukupnom broju ženskog stanovništva ove općine 13,21% su **žene starije od 65 godina** što je manje u odnosu na procenat ove starosne skupine u BiH (16,27%). Iako je indeks starenja stanovništva Srebrenika niži od onog na državnog nivou, i u ovoj općini je izražen problem starenja stanovništva. Drugim riječima, za demografske tendencije u njoj se nikako ne može reći da su povoljne nego samo manje loše u poređenju sa drugim općinama i gradovima u BiH. Što se tiče projekata čija ciljna skupina su starije osobe, *revidiranom Strategijom lokalnog razvoja za period 2015 – 2020* planirana je izgradnja centra za smještaj starijih osoba na Majevici. Od ukupno **3.768 osoba sa invaliditetom** u Srebreniku (9,49% stanovništva)

²⁹⁶ <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013>

ženskog spola je 2.163 (57,40%). Gotovo polovina ovih žena (44,84%) je s višestrukim poteškoćama. Ni u ovoj općini, naročito u ruralnim područjima žene s invaliditetom nemaju adekvatan pristup zdravstvenim ustanovama, niti mogućnost korištenja medicinske opreme prilagođene njihovom stanju. U pogledu projekata koje se odnose na poboljšanje kvaliteta života ove kategorije građanki, budžetom općine planirano je izdvajanje 10.000 KM za uređenje prilaza u gradu i pristup javnim ustanovama u periodu od 2018. do 2020.

3.3 Gračanica

Gračanica je općina na sjeveroistoku BiH koja administrativno pripada Tuzlanskom kantonu u FBiH. U ovoj općini živi 45.220 osoba od čega je 52,14% ženskog spola. Prosječna starost žena je 38,72 godine što je za 2,01 godinu manje u odnosu na prosječnu starost žena u BiH. Prema indeksu razvijenosti, Gračanica je na 20. mjestu rang liste općina i gradova FBiH što je svrstava u kategoriju razvijenih općina.

Učešće žena u političkom/javnom životu: U OV-u žene su izrazito podzastupljene. Pripadaju im svega tri od ukupno 21 vijećničkog mjesta (14,28%). Načelnik, predsjedavajući i zamjenik predsjedavajućeg OV-a takođe su muškarci. Nije dostupna evidencija o zastupljenosti spolova u upravljačkim i radnim tijelima u lokalnoj zajednici, kao ni izvještaj o radu *Komisije za etički kodeks, ravnopravnost spolova, prava i slobode čovjeka, predstavke i pritužbe* za 2017. godinu koji bi trebao omogućiti potpuniji uvid u položaj žena u ovoj općini. U ruralnim sredinama situacija je još gora - žene su gotovo isključene iz struktura odlučivanja u mjesnim zajednicama.²⁹⁷

Socio-ekonomski aspekt – Udio nepismenih u populaciji ženskog stanovništva starijeg od 10 godina je 5,74% što je lošije u

²⁹⁷ Analitička podloga analiza položaja žene u ruralnom području na prostoru općine Gračanica i Akcioni plan djelovanja za period 2014 - 2016, 2013: 35.

poređenju sa prosječnim udjelom nepismenih žena i djevojčica na nivou države, te višestruko lošije u poređenju sa udjelom nepismenih u muškoj populaciji Gračanice (0,88%). Kad je riječ o lokalnim strategijama za poboljšanje položaja žena, u ovoj općini je realizovan projekat „*Unaprjeđenje položaja žene na selu na lokalnom nivou u FBiH*“. U okviru njega izrađen je i Akcioni plan djelovanja za period 2014 - 2016 koji je dostupan na web stranici općine, ali nema izvještaja o njegovim rezultatima. Podaci koji su poslužili kao analitička podloga za navedeni akcioni plan pokazali su da žene u ruralnim područjima općine Gračanica vrlo rijetko apliciraju u programima finansijskih podsticaja za poljoprivrednu proizvodnju. Takođe, najveći broj njih nije evidentiran u službama za zapošljavanje, ali se svakodnevno bave brojnim poslovima u domaćinstvu i poljoprivredi što znači da je njihov rad „nevidljiv“ i neplaćen. Kao prioritete za poboljšanje njihovog položaja, žene u ruralnim područjima Gračanice identifikovale su programe samozapošljavanja usmjerene direktno na ženu. Konkretnе inicijative odnose se na razvoj tradicionalnih zanata, autohtonih proizvoda, proizvodnju organske hrane i razvoj seoskog turizma. Među uslugama zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, pristupa školama i prevoza žene su identifikovale socijalnu zaštitu kao najmanje pristupačnu i pozvale na aktivnije prisustvo službi za socijalni rad u ruralnim zajednicama. Kao posebno važno područje u oblasti zdravlja interresorna savjetodovna grupa je izdvojila zdravstvenu edukaciju o reproduktivnom zdravlju, kao i o uticaju vode, pesticida i zdravstveno ispravne hrane na zdravlje. Što se tiče aktuelnih projekata koji će uticati na poboljšanje kvaliteta života žena na selu, u toku je projekt „*Poboljšanje vodosnabdijevanja općine Gračanica i dogradnja kanalizacionog sistema općine Gračanica*“. Očekuje se da će redovnim vodosnabdijevanjem u svim mjesnim zajednicama žene, koje uglavnom obavljaju kućne poslove, moći više koristiti mašine za pranje suđa i veša, kao i da neće biti prinuđene na ručno pranje vani po nepovoljnim

vremenskim uslovima. To bi trebalo doprinijeti očuvanju zdravlja žene u ruralnim naseljima. Osim toga, trebalo bi omogućiti ženi dovoljno vremena za uključivanje u aktivnosti udruženja i organizacija. Kada je riječ o projektima među čijim ciljnim skupina su žene, a za koje je izdvojen novac iz općinskog budžeta u 2017., oni se odnose na pomoći u realizaciji aktivnosti KUD-ova, nabavku opreme za rad Udruženja žena Pribava i KUD Ponos i izgradnju ljetnjebine u MZ Piskavica. Prema izvještajima o implementaciji ovih projekata,²⁹⁸ ukupno 175 žena ima direktnu korist od njih i poboljšava im se kvalitet života.

Marginalizovane grupe žena: U ukupnom broju porodica u ovoj općini 11,8% čine **samostalne roditeljke** što je nešto manje u odnosu na udio ovog tipa porodice u FBiH (12,24%). U strateškim dokumentima dostupnim na web stranici općine ne spominju se samostalni/e roditelji/ke. U ukupnom broju ženskog stanovništva ove općine 13,17% su **žene starije od 65 godina**. Općini Gračanica nedostaju institucionalizovani programi brige o starim osobama, pa tako i o ženama treće životne dobi kao što su npr. usluge kućne njegе, dnevni centar za zdravo starenje i dr. U dokumentu *Politike socijalnog uključivanja općine Gračanica 2014 - 2018* navedena je potreba za osnivanjem dnevnog centra za osobe treće životne dobi kao najpogodnijeg oblika njihove socijalne zaštite. U istom dokumentu i žene su prepoznate kao jedna od vulnerabilnih skupina. Naročito je istaknut težak položaj žena na selu zbog njihove diskriminacije i socijalno-ekonomski isključenosti. Shodno tome, općinskim službama se preporučuje rodno osjetljivo budžetiranje i sistematska podrška ženama u poljoprivrednoj proizvodnji.²⁹⁹ Među OSI u ovoj općini znatno je više žena (58,42%). Politika unaprjeđenja položaja OSI podrazumijeva razvijanje socijalnih usluga u svrhu njihove deinstitucionalizacije, razvijanje socijalnog modela otkrivanja i

²⁹⁸ Izvještaji o realizaciji projekata dobijeni od Službe za društvene djelatnosti općine Gračanica

²⁹⁹ Politike socijalnog uključivanja općine Gračanica 2014 - 2018, 2013: 104.

registrovanja OSI, podršku njihovom zapošljavanju i poboljšanje dostupnosti zdravstvenih usluga.

3.4 Orašje

Administrativno sjedište Posavskog kantona koji je najmanji kanton u FBiH je Orašje. Geografski, Orašje je smješteno u sjeveroistočnoj BiH, a od 13 naseljenih mjesta koja čine ovu općinu jedno je gradsko, dok su ostala ruralna. U općini sa 19.861 stanovnika, žena je 9.802, odnosno nešto manje (49,35%) nego muškaraca (50,64%). Njihova prosječna starost je 41,27 godina što je nešto više (0,54 godina) u poređenju sa prosječnom starošću žena na nivou države. Prema indeksu razvijenosti, Orašje se nalazi na 43. mjestu rang liste općina i gradova FBiH što ga svrstava u kategoriju srednje razvijenih općina.

Učešće žena u političkom/javnom životu: Procentualno učešće žena u OV-u Orašje je 29,16%. Pripada im sedam od ukupno 25 vijećničkih mjesta. Načelnik općine, predsjednik i dopredsjednik OV-a su muškarci. Nema evidencije o zastupljenosti žena u lokalnoj upravi i javnim službama. Nije dostupan Izvještaj o radu općinske Komisije za ravnopravnost spolova za 2017. ni 2016. godinu, niti Izvještaj o realizaciji lokalnog Gender akcionog plana općine Orašje.³⁰⁰

Socio-ekonomski aspekt: Udio nepismenih u populaciji ženskog stanovništva starijeg od 10 godina u Orašju je 3,3% što je nešto manje u odnosu na 4,8% žena u BiH koje su nepismene. U budžetu općine za 2017. i 2018., *revidiranoj Strategiji razvoja općine Orašje 2016 - 2020*, niti u drugim dostupnim strateškim dokumentima nisu identifikovani projekti po kojima bi se moglo zaključiti da su uzete u obzir specifične potrebe žena u ovoj lokalnoj zajednici. Prema dostupnim podacima,

³⁰⁰ Podaci o ovome nisu dostupni na službenoj web stranici općine Orašje ni Agencije za ravnopravnost spolova BiH niti su dobijeni nakon telefonskog i upita putem e-maila upućenih općinskoj Komisiji za ravnopravnost spolova.

nema sistematskih podsticaja za samozapošljavanje žena, ulaganja u formalno i neformalno obrazovanje žena i djevojčica niti drugih programa za poboljšanje njihovog položaja. Zaposlene porodilje u Posavskom kantonu nemaju pravo na naknadu tokom porodiljskog odsustva, dok nezaposlene porodilje imaju pravo na naknadu od 150 KM u trajanju od 6 mjeseci. Time su zaposlene porodilje u Posavskom kantonu u najnepovoljnijem položaju među porodiljama u Federaciji BiH. Iako bi, prema evropskim standardima, žene tokom porođajnog odsustva trebale dobijati naknadu u visini od najmanje 2/3 svoje plate, taj iznos je u mnogim kantonima manji. Inače, među kantonima postoje drastične razlike u pravima porodilja, pa su porodilje diskriminisane po teritorijalnom principu, kao i po sektoru u kojem rade (javnom ili privatnom). Tokom korištenja porodiljskog odsustva porodiljama se, osim prava na naknadu koja se znatno razlikuje od kantona do kantona, može, kako stoji u federalnom Zakonu o radu isplatiti i razlika do pune plate na teret poslodavca (član 68., stav 2). Ovakva odredba znači da poslodavci nisu obavezni isplatiti tu razliku tako da se porodiljama najčešće isplaćuju samo obavezne naknade koje su uglavnom znatno niže u odnosu na visinu plate koju žene zarađuju prije porođajnog odsustva. U praksi postoji još jedan vid diskriminacije između žena – i to prema sektoru rada. Naime, za razliku od javnog sektora u kojem je eventualna isplata razlike do pune plate definisana kolektivnim ugovorom na način da se novac obezbjeđuje iz budžeta ili javnih fondova,³⁰¹ u privatnom sektoru to zavisi od volje poslodavca. Time se žene koje rade u privatnom sektoru u znatno nepovoljnijem položaju.

³⁰¹ To, ipak, ne znači da sve porodilje zaposlene u javnom sektoru dobijaju naknadu u iznosu pune plate prije porodiljskog odsustva. Visina naknade se razlikuje u zavisnosti od odredaba kolektivnog ugovora institucije/preduzeća u kojem rade, a u najpovoljnijem položaju su porodilje koje su zaposlenice vladinih i općinskih institucija.

Marginalizovane grupe žena: U ukupnom broju porodica u ovoj općini, 13,94% čine **samostalne roditeljke** što je nešto više u odnosu na udio ovog tipa porodice u FBiH (12,24%). Znatno je više samostalnih roditeljki nego samostalnih roditelja (3,61%). U strateškim dokumentima dostupnim na web stranici općine ne spominju se samostalne roditeljke.

U ukupnom broju ženskog stanovništva ove općine 17,11% su **žene starije od 65 godina** što je više u odnosu na procenat ove starosne skupine u BiH (16,27%). Strategijom razvoja općine do 2020. predviđeno je izdvajanje 27.000 KM iz općinskog budžeta i još toliko iz drugih izvora za uvođenje usluga „geronto“ domaćica u staračkim domaćinstvima radi obavljanja kućnih poslova. I u ovoj općini je među stanovništvom s invaliditetom više žena (57,38%), a one nemaju adekvatan pristup zdravstvenim ustanovama, niti mogućnost korištenja medicinske opreme prilagođene njihovom stanju. Imajući u vidu da je taj problem još veći za žene u ruralnim područjima, a da u ovoj općini veliki broj žena živi baš u takvim naseljima, problem je tim veći. U strateškim dokumentima nisu identifikovani programi usmjereni na poboljšanje položaja žena s invaliditetom.

3.5 Livno

Administrativno sjedište Kantona 10 je grad Livno koji sa još pet općina čini ovaj kanton. Geografski, Livno je smješteno na jugozapadu BiH. Od ukupno 34.133 stanovnika ovog grada, žena ima 17.109, odnosno 50,12%. Sa prosječnom starošću od 42,1 godine žensko stanovništvo je za 1,37 godina starije u odnosu na prosječnu starost žena u BiH. Relevantno je spomenuti podatak da je u Kantonu 10 najstarije stanovništvo u BiH. Na rang listi razvijenosti općina i gradova u FBiH, grad Livno se nalazi na 47. mjestu.

Učešće žena u političkom/javnom životu: U Kantonu 10 je najmanji udio žena u kantonalnoj skupštini. Od 25 zastupnika/ca samo su dvije žene. Udio od 8% pokazuje da su žene izrazito podzastupljene u ovom zakonodavnem tijelu jer je to ne samo daleko ispod minimalne zakonske kvote od 40% nego je i znatno lošije u odnosu na njihovu zastupljenost u drugim kantonalnim skupštinama. Žena su izrazito podzastupljene i u Vladi ovog kantona. Od devet članova/ica Vlade, samo je jedna žena (11,1%). Ona rukovodi Ministarstvom rada, zdravstva, socijalne skrbi i prognanih.

U GV-u Livno zastupljenost žena je mnogo bolja u poređenju sa kantonalnim nivoom zakonodavne i izvršne vlasti, kao i većinom drugih gradova i općina u BiH. Udio žena od 38,7% značajno je viši u odnosu na njihovu prosječnu zastupljenost u sastavu vijeća/skupština u BiH koji iznosi 18,34% nakon lokalnih izbora 2016. godine. Na čelu lokalne uprave je uz gradonačelnika, te predsjednika GV-a i jedna žena- na mjestu dopredsjednice GV-a. Komisija za rodnu ravnopravnost ne prati usklađenost dokumenata koje razmatra GV sa normativnom regulativom iz ove oblasti. Nema ni evidencije o zastupljenosti žena i muškaraca u upravljačkim i radnim tijelima lokalne uprave niti javnih službi. Nije dostupan ni Izvještaj o radu općinskog Povjerenstva za ravnopravnost spolova za 2017. kao ni za 2016. godinu.

Socio-ekonomski aspekt: Među ženskim stanovništvom Livna udio nepismenih starijih od 10 godina je 3,51% što je manje u poređenju sa prosječnim udjelom nepismenih žena u BiH. Međutim, kad isti podatak uporedimo sa procentom nepismenog muškog stanovništva Livna (0,49%) vidimo da je nepismenost znatno učestalija među ženama. S druge strane, broj visokoobrazovanih žena i muškaraca je gotovo isti.³⁰² Svoje ekonomsko stanje žene u Kantonu 10

³⁰² Kanton 10 je jedini u kojem je broj visokoobrazovanih žena manji od broja visokoobrazovanih muškaraca.

ocijenile su najlošije³⁰³ u poređenju sa ženama u drugim kantonima (Žarković, 2018: 22). Livno nema lokalni GAP niti su u dostupnim dokumentima i podacima detektovani sistemski programi usmjereni na poboljšanje položaja žena i djevojčica. Prema informacijama iz Udruženja žena „Li-Woman“ iz Livna, jedine uspješne inicijative koje se već dugo provode s mladima, ženama i muškarcima su edukacije. Ovo udruženje sarađivalo je s općinom prilikom formiranja Komisije za ravnopravnost spolova, kao i pokretanja inicijative o formiranju Sigurne kuće u Kantonu 10. Centar za građansku suradnju Livno realizovao je projekat „Promoviranje Zakona o ravnopravnosti spolova u Kantonu 10“. Udruženje žena Bistrica sarađivalo je s Kantonalnom bolnicom u Livnu u „Programu ranog otkrivanja karcinoma dojke“, te provelo akciju prikupljanja sredstava za nabavku mamografa i aparata za limfnu drenažu (Žarković, 2017:18). Iako postoji primjeri pozitivne saradnje između javnih službi i nevladinih organizacija u ovom gradu, saradnja u cilju postizanja boljeg položaja žena nije dovoljno razvijena niti institucionalizovana kako u Livnu tako ni u cijelom Kantonu 10. Žene iz udruženja „Li-Woman“ objasnile su i da se susreću s predrasudama u radu jer većina zaposlenih u javnim institucijama, kako su navele, sam pojam rod shvataju kao nešto što je naučno neutemeljeno i u suprotnosti s tradicionalnim vrijednostima porodice, te samo zagovaranje za rodnu ravnopravnost za takve osobe znači podržavanje svega što nije „normalno“ (prema Žarković, 2017: 18). Zaposlene porodilje u Kantonu 10 imaju pravo na naknadu u trajanju od 12 mjeseci i to u iznosu od 100% plate iz prethodnog mjeseca. Minimalan iznos ove naknade je najniža zajamčena plata u FBiH, dok je maksimalni iznos prosječna plata u FBiH. Nezaposlene porodilje imaju pravo na jednokratnu naknadu od 300 KM.

³⁰³ Na skali od 1 (vrlo nezadovoljna) do 7 (vrlo zadovoljna) prosječno su je ocijenile 2,88.

Marginalizovane grupe žena: U ukupnom broju porodica u Livnu 10,10% čine **samostalne roditeljke** što je nešto manje u odnosu na udio ovog tipa porodice u FBiH (12,24%), ali je i u ovom gradu znatno više samostalnih roditeljki nego roditelja (3,12%). U Strategiji razvoja Livna do 2023. u kontekstu socijalne sigurnosti građana spominju se samohrani roditelji kao jedna od ranjivih grupa obuhvaćenih programima CSR-a s ciljem smanjenja maloljetničke delinkvencije i roditeljskog nasilja. Osim konstatovane potrebe za jačanjem kapaciteta CSR-a, nisu identifikovani konkretni programi pomoći samostalnim roditeljima/kama. Za projekt Centar za stabilnu obitelj planirano je 10.000 KM iz gradskog budžeta. Gotovo petina ženskog stanovništva (19,13%) je **starija od 65 godina** što ukazuje na izraziti trend starenja stanovništva i rastuću potrebu za socijalnim uslugama namijenjenim osobama treće životne dobi. Strategijom razvoja općine do 2023. predviđena je izgradnja kompleksa - doma za starije osobe, te prihvatnog centra za žene i djecu žrtve nasilja. Iz gradskog budžeta je u tu svrhu planirano izdvajanje 200.000 KM. Takođe je planirano poboljšanje dostupnosti i kvaliteta socijalnih usluga radi veće socijalne uključenosti starih osoba. U Livnu je gotovo identičan broj žena i muškaraca s invaliditetom. Kako bi im se obezbijedio pristup javnim ustanovama u gradskom budžetu planirano je izdvajanje 4.500 KM tokom tri godine. Nisu predviđena posebna sredstava za nabavku medicinske opreme prilagođene ženama s invaliditetom.

3.6 Kupres

Ovo je općina na jugozapadu BiH koja administrativno pripada Kantonu 10 u FBiH. U ovoj općini živi 5.057 stanovnika od kojih je 49,75% ženskog spola. Žensko stanovništvo Kupresa u prosjeku je starije za 0,92 godine u poređenju sa prosječnom starošću žena u BiH.

Prema indeksu razvijenosti, Kupres je na 62. mjestu rang liste općina i gradova FBiH i spada u kategoriju nedovoljno razvijenih općina.

Učešće žena u političkom/javnom životu: Procentualno učešće žena u OV Kupres je 17,7%. Pripadaju im tri od ukupno 17 vijećničkih mjeseta. Načelnik općine, predsjednik i dopredsjednik OV-a su muškarci. Prema informacijama dobijenim od predsjednice Povjerenstva za ravnopravnost spolova Anamarie Raič, OV Kupres prati spolnu strukturu zaposlenih u lokalnoj upravi i javnim službama. Nisu dostupni izvještaji o radu ovog Povjerenstva za prethodne godine. Od početka 2017. do zaključenja ovog teksta (maj 2018.) nije održan ni jedan sastanak ovog Povjerenstva. Povjerenstvo ne prati usklađenost dokumenata koje razmatra OV sa zakonskim i drugim pravnim aktima iz oblasti ravnopravnosti spolova.

Socio-ekonomski aspekt - Udio nepismenih u populaciji ženskog stanovništva starijeg od 10 godina je 4,28%. U ovoj općini je nepismenost višestruko češća među ženama nego među muškarcima (0,60%). Općina Kupres nema lokalni GAP. Kad je riječ o strateškim dokumentima lokalnog razvoja, u njima se ne spominju programi usmjereni na žene ili neke kategorije žena. Takođe, prema informacijama dobijenim od predsjednice Raič, nema konkretnih programa ni sredstava za zapošljavanje žena, razvijanje ženskog poduzetništva, niti projekata formalnog i neformalnog obrazovanja žena i djevojčica.

Marginalizovane grupe žena: U ukupnom broju porodica u Kupresu 12,96% čine **majke s djecom**. I u ovoj općini je znatno više samostalnih roditeljki nego roditelja (4,34%). Ni u ovoj općini nema posebnih programa kojima bi se poboljšao kvalitet života samostalnih roditeljki. Udio **žena starijih od 65 godina** u ukupnom ženskom stanovništvu je vrlo visok (17,09%). Broj stanovnika Kupresa je u odnosu na predratni period gotovo prepolavljen. Naime, dok je 1991. u ovoj općini živjelo

9.618 osoba taj broj se 2013. smanjio na 5.057. Ova demografska razlika je prvenstveno rezultat podjele proizašle iz Dejtonskog mirovnog sporazuma kojim je prijeratna općina Kupres podijeljena na dvije - jednu koja pripada Federaciji BiH i drugu koja pripada RS-u. Osim toga, u posljednih 20-ak godina zbog izrazito loše ekonomske situacije mlađe stanovništvo kontinuirano napušta ovu općinu, prirodni priraštaj je negativan, a stanovništvo staro. Iako je problem starenja stanovništva Kupresa još izraženiji nego na državnom nivou, još uvijek ne postoje nikakvi programi za unaprjeđenje socijalnih i zdravstvenih usluga za starije osobe, niti aktivnosti za žene treće životne dobi. U Kupresu je procenat **žena s invaliditetom** (49,75%) gotovo isti kao i kod muškaraca. Nema podsticaja za zapošljavanje žena s invaliditetom, niti drugih programa za unaprjeđenje socijalnih i zdravstvenih usluga ovim ženama.

3.7 Bosansko Grahovo

Geografski smještena na jugozapadu BiH općina Bosansko Grahovo administrativno pripada Kantonu 10. Na rang listi razvijenosti općina i gradova FBiH, Bosansko Grahovo je na pretposljednjem (78.) mjestu. Općine s indeksom razvijenosti ispod 50% prosjeka Federacije BiH spadaju u kategoriju izrazito nerazvijenih, a za općinu Bosansko Grahovo taj indeks iznosi 5,4. U općini koja broji ukupno 2.449 stanovnika žena je manje nego muškaraca - 1.162 (47,44%). Upoređivanje broja stanovnika iz 2013. sa onim iz 1991. godine kada je Bosansko Grahovo imalo 8.311 stanovnika pokazuje da se u ovoj općini desio drastičan demografski pad, odnosno da u njoj živi manje od trećine (29,46%) predratnog stanovništva. Osim toga, Bosansko Grahovo je općina s najstarijim stanovništvom u BiH. Dok je prosječna starost bh. stanovništva 39,5 godina, u Bosanskom Grahovu ona je čak 54,18 godina. Bosansko Grahovo je eklatantan primjer negativnih

demografskih trendova u BiH i dugoročnih posljedica migriranja stanovništva. Naime, broj stanovnika u BiH je, prema popisu iz 2013. godine, manji za 19,3% u odnosu na 1991. godinu. Emirhafizović i Zolić (2013) kao glavne uzroke tome navode: visok ratni mortalitet, prisilne migracije i neostvareni natalitet u ratnim godinama, nezadovoljavajući povratak izbjeglica i iseljenika iz inostranstva, nastavak trenda odljeva stanovnika i nakon rata, te stalni pad stope nataliteta (2013:13). BiH je, kako navode autori referišući se na procjene Svjetske banke, druga evropska država po procentu iseljeničke populacije u odnosu na ukupan broj stanovnika.³⁰⁴ Osim negativnih posljedica na brojnost stanovništva, iseljavanje ostavlja niz dugoročnih posljedica u različitim segmentima života prvenstveno zbog toga što se iz BiH najviše iseljavaju osobe u dvadesetim godinama, „a to je upravo populacija s najvećim (pro)kreacijskim potencijalom” (Emirhafizović i Zolić, 2013:13). Osim njih, intenzivno se iseljavaju različite starosne grupe od punoljetstva do sredovječne dobi (Isto). Drugim riječima, odlaze mladi koji su na pragu najproduktivne radne i bioreprodukтивne životne dobi, kao i osobe koje već jesu u toj dobi uključujući i porodice s djecom, dok se ne iseljavaju jedino stari ljudi koji su se ostvarili privatno i profesionalno, a sada im je potrebna socijalna sigurnost i zdravstvena briga. S obzirom na nastavak iseljavanja stanovništva iz BiH, kao i negativan natalitet, broj stanovnika u BiH će 2050., prema prognozama UN-a, biti manji za 20% u odnosu na 2015. (Emirhafizović i Zolić, 2013:14). Ovakvi trendovi su vrlo zabrinjavajući i iz gender perspektive jer je među starijim stanovništvom više žena nego muškaraca što znači da će one češće biti pogodjene nedostatkom sistemske brige o osobama treće životne dobi. Osim toga, budući da značajan broj žena nisu penzionerke niti imaju redovne prihode njihova ekonomski i socijalna situacija već jeste i biće i dalje nepovoljna. Dodamo li tome

³⁰⁴ Na prvom mjestu po iseljavanju stanovništva u Evropi je Albanija.

još i osjećaj socijalne izolacije zbog nepostojanja ili nedovoljnosti programa za kvalitan život starijih od 65 godina, te fizičku udaljenost njihove djece koja žive u inostranstvu, budućnost bh. žena treće životne dobi izgleda sumorno.

Učešće žena u političkom/javnom životu: Procentualno učešće žena u OV-u je svega 6,66%. Pripada im samo jedno od ukupno 15 vijećničkih mjesta. Načelnik općine, predsjedavajući i dopredsjedavajući OV-a su muškarci.

Socio-ekonomski aspekt: Vrlo je visok procenat nepismenih žena u Bosanskom Grahovu (7,37), a nepovoljna je i njihova obrazovna struktura.³⁰⁵ Dostupnost zdravstvenih usluga je izuzetno loša. Naime, ženama B. Grahova je u područnoj ambulanti dostupna samo minimalna zdravstvena usluga,³⁰⁶ a za prevoz do veće zdravstvene ustanove u Livnu ili Mostaru trebaju platiti najmanje 50 KM u jednom pravcu (Žarković, 2017:28). U ovoj općini ne postoji ni apoteka, pa stanovništvo mora odlaziti u druge općine radi kupovine lijekova.

Kanton 10 u cjelini karakteriše vrlo slaba, nerazvijena saradnja između općinskih službi i nevladinog sektora. Ni u B. Grahovu nije institucionalizovana saradnja između javnih službi i NVO-a u svrhu poboljšanja socio-ekonomskog položaja žena u ovoj općini. Među 22 registrovane NVO-a u Bosanskom Grahovu, s aspekta ravnopravnosti spolova najznačajnija je NVO „Žene Grahova“ koja provodi značajne aktivnosti u cilju edukovanja i ekonomskog osnaživanja žena kako u B. Grahovu tako i u Kantonu 10.

Marginalizovane grupe žena: Iako je kvalitet života žena u B. Grahovu vrlo slab posmatrano s ekonomskog, zdravstvenog i socijalnog aspekta, nema konkretnih projekata finansiranih iz budžeta općine u

³⁰⁵ <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

³⁰⁶ Strategija razvoja općine Bosansko Grahovo 2016 - 2020, str. 34

svrhu poboljšanja takvog stanja. Nema ni sistemskih programa pomoći ženama treće životne dobi, ni ženama s invaliditetom.

3.8 Bugojno

Općina Bugojno nalazi se u centralnom dijelu BiH i administrativno pripada Srednjobosanskom kantonu u FBiH. Od ukupno 31.470 stanovnika koji žive na području ove općine, žine čine 15.835 (50,31%). Sa prosječnom starošću od 39,16 godina žensko stanovništvo Bugojna je za 1,58 godina mlađe u poređenju sa ženskim stanovništvom na nivou države. Prema indeksu razvijenosti, Bugojno je na 58. mjestu rang liste općina i gradova FBiH i spada u kategoriju nedovoljno razvijenih općina.

Učešće žena u političkom/javnom životu: Procentualno učešće žena u OV Bugojno je 16%. Pripadaju im četiri od ukupno 25 vijećničkih mjeseta. Načelnik općine, predsjednik i dopredsjednik OV-a su muškarci. Inače, i na nivou Srednjobosanskog kantona žene su izrazito podzastupljene i u izvršnoj (11,11%) i u zakonodavnoj vlasti (20%).

Statut općine Bugojno i opći akti iz samoupravnog djelokruga usaglašeni su sa odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova, a član 4. sadrži odgovarajuće odredbe o ravnopravnosti spolova u BiH. Komisija za ravnopravnost spolova nije podnijela OV-u Izvještaj o radu za 2017. niti za 2016. godinu. Članovi/ice aktuelne Komisije nisu učestvovali u edukacijama iz oblasti ravnopravnosti spolova. Komisija ne prati usklađenost dokumenata koje razmatra OV sa zakonskim i drugim pravnim aktima iz oblasti ravnopravnosti spolova.

Socio-ekonomski aspekt: I u ovoj općini je višestruko više nepismenih žena (4,27%) nego muškaraca (0,70%). Od ukupnog broja zaposlenih, žene čine 44,27%, dok ih je među nezaposlenima

prijavljenim u Službu za zapošljavanje 46,57%.³⁰⁷ Prema dostupnim podacima o projektima koje realizuje općina Bugojno, žene se spominju kao jedna od ciljnih skupina projekata razvoja poljoprivredne i stočarske proizvodnje, te promovisanja turističkih potencijala općine. Zaposlene porodilje u SBK-u imaju pravo na naknadu u trajanju od 12 mjeseci u iznosu od 50% svoje prosječne plate iz prethodnih 6 mjeseci. Nezaposlene porodilje imaju pravo na naknadu u iznosu od 70% prosječne plate SBK-a, a na osnovu dvije naknade ukupno 495 KM.

Marginalizovane grupe žena: U dostupnim dokumentima ove, kao i drugih općina Srednjobosanskog kantona, nisu uočene nikakve sistemske mjere poboljšanja položaja samostalnih roditeljki, žena starijih od 65 godina, žena s invaliditetom niti drugih ranjivih kategorija žena. Takođe, u Bugojnu, kao ni u drugim lokalnim zajednicama u SBK-u, nema sistemskih programa pomoći žrtvama nasilja, nisu detektovani ni projekti za promjenu takvog stanja, niti su žrtve nasilja u porodici prepoznate kao korisnice socijalne zaštite.

4. Zaključna razmatranja s preporukama

U regijama Tuzla i Livno ne provodi se Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH. Ni u jednom od analiziranih općinskih/gradskih vijeća, kao ni kantonalnih skupština niti vlada nije ispoštovana kvota od minimalno 40% manje zastupljenog spola. Žene su najmanje zastupljene u OV-u Bosanskog Grahova (7,69%), dok je navedenoj zakonskoj kvoti najbliže GV Livno (38,7%). Samo je u Livnu na mjestu dopredsjednice GV-a žena, dok su u ostalim lokalnim zajednicama na mjestu (grado)načelnika, predsjednika i dopredsjednika gradskih/općinskih vijeća muškarci. I na ministarskim pozicijama je malo žena, posebno u Srednjobosanskom i Kantonu 10 (po 11,11%),

³⁰⁷ Podaci Federalnog Zavoda za statistiku iz tematskog biltena Zaposlenost, nezaposlenost i plaće objavljenog 2017., a podaci se odnose na 2016. godinu.

dok ih je nešto više u Tuzlanskom (25%) i Posavskom kantonu (20%). Tamo gdje su imenovane na ministarska mesta ženama su uglavnom povjerena ministarstva rada i socijalne politike ili ministarstva obrazovanja i/ili kulture, a potom ministarstva pravosuđa. Žena na čelu ministarstva finansija kao u Vladi Posavskog kantona ili na čelu drugih sektora koji se tradicionalno smatraju muškim, prava je rijetkost. **Odredbe o ravnopravnosti spolova u općinskim/gradskim statutima vrlo su apstraktne, te bi ih trebalo precizirati konkretnim kvotama i mjerama kojima će se doprinijeti ravnopravnosti spolova. Dobar početak bi bila odredba da (grado)načelnik/ca, predsjedavajući/a i dopredsjedavajući/a OV/GV-a ne mogu biti istog spola.** Osim toga, komisije za ravnopravnost spolova trebale bi insistirati na prijedlogu **da se političke partije obavežu da se kvota od 40% poštuje** ne samo kod sastavljanja kandidatskih izbornih listi, nego i **kod imenovanja u lokalne i kantonalne strukture vlasti.**

Ne postoje ni ažurirane baze podataka razvrstane po spolu. Iako je Komisija za ravnopravnost spolova TK-a u martu 2016. predložila da gradska i općinske komisije na području TK-a sačine analizu poštivanja Zakona o ravnopravnosti spolova u FBiH, samo su četiri komisije s lokalnog nivoa u naredna tri mjeseca dostavile informaciju u vezi s tim. Iz izvještaja kantonalne komisije za 2017. evidentno je da su odgovori pristigli od ovih i drugih lokalnih komisija sadržavali samo podatke o zastupljenosti žena u gradskom/općinskim vijećima. Komisija je potom zatražila potpuniju informaciju sa podacima o zastupljenosti žena u radnim tijelima GV-a/OV-a. Analiza koja bi sadržavala podatke o broju žena načelnica, predsjedavajućih općinskih vijeća, žena na rukovodećim mjestima u općinskim/gradskim službama, žena izabranih u kantonalnim/općinskim organima političkih partija, te žena na rukovodećim mjestima u preduzećima u većinskom vlasništvu grada/općine, kako je podrazumijevao prijedlog kantonalne komisije, još uvijek nije sačinjena. **Preporuka je da se preciziraju mehanizmi za**

uspostavljanje gender statistike u okviru opisa posla nadležnih službi lokalne vlasti. Kad je riječ o kantonalnim nivoima, preporuka iz *Alternativnog analitičkog izvještaja*³⁰⁸ je imenovanje koordinatora/ica ili koordinacionih odbora za ravnopravnost spolova u izvršnoj vlasti koje će pratiti stanje ravnopravnosti spolova, izrađivati i provoditi javne politike za ravnopravnost spolova, te održavati odnose između Gender centra Federacije i kantonalnih vlada i skupština. Na osnovu izvještaja resorne Komisije TK-a za 2017., 2016. i 2015. može se zaključiti sljedeće: Komisija razmatra usklađenost zakona i dr. pravnih akata sa federalnim Zakonom o ravnopravnosti spolova, upućuju određene inicijative prema federalnim nivoima vlasti u vezi sa socio-ekonomskim položajem žena, postoji saradnja sa nevladinim organizacijama. Uprkos uočenim inicijativama, kao i nekim sitnim sugestijama pri usvajanju budžeta, sve još uvijek ostaje na prilično apstraktnom nivou, bez dovoljno konkretnih mjera i aktivnosti na poboljšanju položaja žena i djevojčica, a za budžet se ne može reći da je rodno senzitivan. U Posavskom, Srednjobosanskom i Kantonu 10 situacija je još lošija.

Lokalne komisije za ravnopravnost spolova ne izvještavaju gradska/općinska vijeća ni jednom godišnje o realizovanim aktivnostima, neki članovi/ice ne zagovaraju aktivno rodnu ravnopravnost, niti iniciraju konkretne prijedloge za poboljšanje položaja žena i djevojčica. Ni jedna analizirana komisija na lokalnom nivou nema usvojen izvještaj o radu za prethodnu godinu, a većina ni za nekoliko posljednjih godina. Rijetko se i sastaju, posebno u Kantonu 10. Komisija za ravnopravnost spolova u Livnu od 2017. do zaključenja ovog poglavlja (maj 2018.) nije održala ni jedan sastanak. **Preporuka komisijama je da održavaju redovne mjesecne sastanke, te da**

³⁰⁸ http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2018/04/APR-BHS_2018_web.pdf

OV/GV-ima blagovremeno dostavljaju godišnje izvještaje o radu. Njihovi članovi/ice bi trebali biti inicijatori i zagovarači ravnopravnosti spolova, a ne reaktivno djelovati onda kada to od njih zatraže nadređeni na lokalnom, regionalnom ili državnom nivou. Takođe, u lokalnim zajednicama u kojima postoji GAP, nadležne službe bi trebale bar jednom godišnje pripremiti izvještaj o rezultatima ka postizanju strateških ciljeva. **Gradovima i općinama se preporučuje analiza situacije u lokalnoj zajednici iz perspektive ravnopravnosti spolova, te usvajanje lokalnog aktuelnog GAP-a utemeljenog na prioritetnim potrebama žena.** Pozitivan je primjer iz općine Gračanica koja je na osnovu gender senzitivne analize stanja u ruralnim područjima općine identifikovala potrebe žena, te svojevremeno usvojila akcioni plan za poboljšanje njihovog položaja i ugradila neke od prioritetnih potreba u Strategiju lokalnog razvoja do 2020. Ni jedna od analiziranih općina/gradova nema važeći GAP. U Tuzli, Gračanici i Orašju su oni istekli, a samo nam je iz Komisije GV-a Tuzla dostavljena Informacija o njegovoj realizaciji. Zato se nameće zaključak da je riječ samo o deklarativnoj podršci, odnosno da je ravnopravnost spolova samo sintagma na papiru, nedovoljna važna da bi se njeno stanje redovno i kvantitativno ocjenjivalo.

Uvid u aktuelne gradske i općinske budžete pokazuje da sistemskih programa usmjerenih na poboljšanje položaja žena uglavnom uopće nema. Tamo gdje se iz budžeta izdvajaju određena sredstva za projekte čija ciljna grupa su žene sredstva su vrlo skromna, a projektima je obuhvaćen mali broj korisnica. Sve općine i gradovi trebali bi **prilikom planiranja budžeta mnogo više uvažavati specifične potrebe žena**, naročito žena na selu, zatim žena treće životne dobi, samostalnih roditeljki, žena s invaliditetom i drugih ranjivih kategorija koje su potpuno zapostavljene u strateškim dokumentima. Fragmentarni podaci prikupljeni iz različitih dokumenata upućuju na zaključak da je

ženama uopće, kao i marginalizovanim grupama žena **prioritet (samo)zapošljavanje**. S obzirom da je u Tuzli, Orašju, a naročito u Bosanskom Grahovu, Livnu i Kupresu udio žena starijih od 65 godina još viši od njihovog prosječnog udjela u BiH, poseban **značaj bi trebalo posvetiti sistemskim mjerama brige o starim osobama**. Među njima je više žena, često udovica, uglavnom boluju od hroničnih bolesti dok su im prihodi vrlo skromni.³⁰⁹ Osim toga, izražen trend migriranja mlađe populacije u inostranstvo znači da veliki broj žena treće životne dobi neće moći njegovati njihova djeca. Zato je nužno **razvijati programe kućne njege i otvarati dnevne centre za zdravo starenje**.

Kad je riječ o ženama s invaliditetom mjere za poboljšanje njihovog položaja svode se na uklanjanja arhitektonskih barijera. Evidentna je diskriminacija i unutar samih ranjivih grupa što ilustruje podatak o znatnom manjem broju zaposlenih žena nego muškaraca s invaliditetom. Takođe, podatak da zbog nezainteresovanosti poslodavaca nije iskorišteno ni pola osiguranih sredstava iz gradskog budžeta Tuzle za podsticaje u zapošljavanju OSI svjedoči o stigmatizaciji ovih ljudi. **Za poboljšanje položaja žena s invaliditetom potrebno je uvesti mjere pozitivne diskriminacije u projektima (samo)zapošljavanja**. Takođe, prioritet je **prilagoditi specijalističke zdravstvene usluge ženama s invaliditetom**. Samostalne roditeljke su potpuno neprepoznate u strateškim dokumentima. Jedini dokument u kojem smo ih uočili je *Informacija o realizaciji GAP-a Tuzla 2013 - 2016* gdje su kao samohrane majke spomenute među učesnicama projekta „*Razvijanje ženskog poduzetništva na području grada Tuzle*“. Preporuka lokalnim zajednicama je **da na osnovu gender senzitivne analize situacije identifikuju ključne potrebe samostalnih roditeljki, te ih upgrade u dokumente strateškog razvoja**.

³⁰⁹ Šesti periodični izvještaj BiH o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena 2013 – 2016, 2017: 43.

Drastične su razlike u socijalnim pravima žena porodilja u različitim kantonima - od zaposlenih porodilja u Kantonu 10 koje imaju pravo na 12-mjesečnu naknadu u iznosu od 100% plate iz prethodnog mjeseca, preko prava na 12-mjesečnu naknadu u iznosu od 50% prosječne plate porodilje iz prethodnih 6 mjeseci u SBK-u do nikakve naknade za zaposlene porodilje u Posavskom kantonu. Velike su razlike i među naknadama za nezaposlene porodilje - od jednokratne naknade u iznosu od 20% prosječne plate u TK-u do šestomjesečne naknade u Posavskom kantonu u ukupnom iznosu od 900 KM. Izmjenama zakona o socijalnoj zaštiti trebalo bi **otkloniti diskriminaciju žena porodilja po teritorijalnom principu ili imajući u vidu različite finansijske mogućnosti kantona bar približiti prava žena po ovom osnovu.**

U analiziranim lokalnim zajednicama, kao ni u drugim dijelovima BiH, nema evidencije o femicidu. Shodno preporukama Specijalne izvjestiteljice UN-a o nasilju prema ženama iz 2015. trebalo bi **uspostaviti modalitete praćenja broja rodno zasnovanih ubistava.** Među analiziranim gradovima i općinama sigurna kuća za žrtve nasilja u porodici postoji samo u Tuzli, a u Livnu je planirana izgradnja prihvatnog centra za žene i djecu žrtve nasilja do 2023. Iako bi 70% troškova privremenog zbrinjavanja žrtava nasilja trebala finansirati Federacija, a 30% kanton (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, član 35.), sredstva koja sigurne kuće dobijaju od federalne i kantonalnih vlada nisu ni približne ovim iznosima. Trebalo bi **ubrzati proceduru usvajanja podzakonskog akta o kriterijima za finansiranje privremenog smještaja žrtava porodičnog nasilja u sigurne kuće.** Osim toga, imajući u vidu da suci gotovo nikako **ne izriču mjeru obaveznog psihosocijalnog tretmana** za počinioce nasilja iako postoje obučeni službenici za to, trebalo bi **iskoristiti ovu zakonsku mjeru i stručne kapacitete obučenih socijalnih radnika, neuropsihijatara i psihologa.**

ZAKLJUČAK I GENERALNE PREPORUKE

I pored prihvaćenih međunarodnih i državnih standarda, rodna ravnopravnost se još pojavljuje na horizontu daleko. Na lokalnom nivou ona se često i čak ni ne prepoznaje kao ideal kojem se teži. S druge strane, upravo na nivou lokalnih zajednica deklarativni principi trebaju biti kontekstualizovani i pretočeni u konkretne mjere. Ova kontekstualizacija podrazumijeva i kontinuiranu procjenu realnog stanja, a kroz rodno osjetljive analize.

Na prethodnim stranicama data je procjena stanja i identifikovani su specifični problemi odabranih lokalnih zajednica. S obzirom na analizu koja je izvedena na osnovu dostupnih podataka, na kraju svakog poglavlja date su i preporuke za regije koje su bile predmet analize. Međutim, na ovom mjestu moguće je izvesti i generalne preporuke koje mogu unaprijediti rodnu ravnopravnost ne samo u analiziranim prostornim kontekstima, već i u drugim lokalnim zajednicama u BiH.

Prvo, nužno je unaprijediti lokalne propise kroz uvođenje principa rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije na osnovu spola/roda, ali i uvođenje drugih mjera (posebno afirmativnih mjera) koje imaju za cilj uspostavljanje rodne ravnopravnosti.

Drugo, postojeće planove, programe i mjere, ali i one koje će tek biti uspostavljene, potrebno je kontinuirano realizovati i procijenjivati njihove konkretne učinke na lokalnu zajednicu. U ovom kontekstu se posebno sugeriše intenziviranje rada komisija na lokalnom nivou koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, ne samo kroz obaveze godišnjeg izvještavanja GV-a/OV-a o konkretnim aktivnostima koje su provedene, već i aktivno i kontinuirano zagovaranje rodne ravnopravnosti i iniciranje prijedloga. Osim toga, njihov rad treba biti vođen konceptom *gender mainstreaming-a*. To

znači da komisije trebaju procjenjivati sve inicijative i prijedloge OV-a/GV-a kroz rodno odgovornu perspektivu. Ovo se posebno odnosi na koncept rodno odgovornog budžetiranja i potrebu kreiranja konkretnih mjera i aktivnosti na poboljšanju položaja žena i djevojčica u lokalnim zajednicama.

Treće, u svim propisima, ali i generalno svim aktivnostima općinskih vlasti nužno je koristiti rodno osjetljiv jezik. Postojeće prakse isključive upotrebe muškog roda kao generičkog pojma predstavljaju formalno-pravno zabranjenu diskriminaciju na osnovu spola. Lokalne vlasti, a posebno komisije koje se bave rodnom ravnopravnosću, kroz politički korektan jezik trebaju kreirati novu društvenu situaciju.

Četvrti, lokalne vlasti trebaju uzimati aktivnu ulogu u „razbijanju“ rodnih predrasuda i otklanjanju strukturalne diskriminacije. Ovo je možda i jedan od najvećih izazova budući da se strukturalna diskriminacija teško može otkloniti pravnim mehanizmima, osim eventualno adekvatnim afirmativnim mjerama koje mogu dati dobre rezultate posebno u kombinaciji s drugim aktivnosti usmjerenim ka dekonstrukciji postojećih patrijarhalnih socio-kulturalnih obrazaca. Ono što se generalno može konstatovati u odnosu na lokalne zajednice je da postoji saradnja između lokalnih vlasti i nevladinih organizacija. Njen karakter i intenzitet varira, ali postoji osnova na kojoj se ona dalje može proširivati, intenzivirati i produbljivati, kako u planiranju nekih posebnih aktivnosti na promociji rodne ravnopravnosti, prevenciji nasilja nad ženama i nasilja u porodici i dekonstrukciji postojećih rodnih stereotipa i predrasuda, tako i u razvijanju dijaloga i uključivanja najrazličitijih glasova u procesu donošenja odluka u lokalnoj zajednici.

I konačno, peto, na osnovu analize odabranih regija izvodi se zaključak da lokalne vlasti ne poznaju svoje formalno-pravne obaveze i odgovornosti. U tom kontekstu se može sugerisati i da viši nivoi vlasti trebaju davati konkretnije upute i sugestije lokalnim vlastima. No,

treba imati na umu da mnoge od ovih preporuka (kao na primjer ona o korištenju rodno osjetljivog jezika) ne traže dodatne napore i materijalna sredstva već samoopredjeljenje i htijenje da se pravednost ostvaruje.

POJMOVI

Afirmativne mjere – Afirmativne mjere predstavljaju odstupanje od temeljnog načela formalne jednakopravnosti. Naime, onda kada se unatoč načelu egalitarne jednakosti (vidi: jednakopravnost) kao naizgled neutralnom području, određene grupe i dalje nalaze u nepovoljnijem položaju, nužno je poduzimati afirmativne mjere kao pravno sredstvo koje će kroz davanje određenih privilegija upravo tim grupama uspostaviti jednakopravnost.

Civilno društvo – Začetke ideje civilnog društva nalazimo u antičkom koncept *koinonìa politikè* (grč. *koinonìa* – zajednica, ortakluk); ovaj koncept se prevodi i prenosi u rimsku socijalnu i političku misli kao *societas civilis* (lat. *civilis* – građanski, *civis* – građanin/ka). Koncepti su se kroz povijest mijenjali, ali u njihovoј osnovi je ideja udruživanja radi zajedničkog donošenja odluka koje se tiču zajednice. U savremenoj teoriji češće se koristi pojам građansko društvo (vidi: građansko društvo).

Diskriminacija – Pod ovim pojmom podrazumijevamo tretiranje određenih osoba ili grupe drugačije, zbog njihovog stvarnog ili pretpostavljenog statusa ili karakteristika. To su ponašanja koja osobu ili grupu lišavaju sticanja mogućnosti koje druge osobe ili grupe imaju. Različiti su osnovi diskriminacije, odnosno diskriminacija se može temeljiti na spolu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, dobi, radu, etnicitetu i sl. S obzirom na specifične temelje diskriminacije, pored općih dokumenata, usvajaju se i brojni dokumenti koji se bave upravo ovim specifičnim ispoljavanjima diskriminacije.

S obzirom na njene posljedice, diskriminacija može biti pozitivna i negativna. Kada govorimo o temeljnomy principu zabrane diskriminacije, pod diskriminacijom podrazumijevamo negativnu

diskriminaciju kao negaciju načela jednakopravnosti. **Negativna diskriminacija** podrazumijeva nepravedno tretiranje određene osobe ili grupe osoba, dok **pozitivna diskriminacija** (češće se koristi termin afirmativna akcija) podrazumijeva niz mjera koje imaju za cilj da spriječe ili eliminiraju postojeću diskriminaciju, da neutraliziraju učinke postojećih sociokulturalnih obrazaca ili da stimulativno podstiču status određene grupe u društvu (vidi afirmativne mjere).

Zavisno od nivoa na kojem se ispoljava, diskriminacija može biti: **individualna** (diskriminatorno ponašanje koje ispoljava pojedinac ili grupe pojedinaca/ki usmjereno prema drugim osobama ili grupama), **institucionalna** (politike ili prakse institucija prema pojedincima/kama i/ili pojedinim društvenim grupama; institucionalne politike koje favorizuju jednu grupu naspram drugih grupa i/ili imaju negativan učinak prema drugim društvenim grupama) i **strukturalna diskriminacija** (postojanje iste politike prema svima ne uzimajući u obzir razlike koje karakterišu pripadnike/ce manjinskih grupa i/ili strukturalne prepreke koje grupama ne pružaju jednak pristup resursima).

Zakon o jednakopravnosti spolova u BiH definisao je sljedeće oblike diskriminacije: direktna, indirektna, uznemiravanje, seksualno uznemiravanja, podsticanje na diskriminaciju i nasilje po osnovu spola. Ovi tipovi diskriminacije se razlikuju prema načinu ispoljavanja. Prema ZORS-u BiH, **direktna diskriminacija** po osnovu spola postoji kada je osoba ili grupa osoba bila tretirana, tretira se ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu ili grupu osoba u istoj ili sličnoj situaciji, dok **indirektna diskriminacija** po osnovu spola postoji kada prividno neutralna pravna norma, kriterij ili praksa jednaka za sve je dovodila, dovede ili bi mogla dovesti u nepovoljniji položaj osobu ili grupu osoba jednog spola u poređenju s osobom ili grupom osoba drugog spola.

Gender akcioni plan – Gender akcioni plan je strategija kojom se definisu ciljevi, programi i mjere za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u svim oblastima društvenog života i rada, u javnoj i privatnoj sferi.

Gender institucionalni mehanizmi – Institucionalni mehanizmi odnose se na pojedinačno državno tijelo ili organizovani sistem specijalizovanih institucija na svim nivoima vlasti. Institucionalni mehanizmi za provođenje politika rodne ravnopravnosti su definisani ZORS-om BiH kao: „tijela i osobe koja uspostavljaju nadležni zakonodavni, izvršni i organi uprave svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini radi provođenja Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH, koordinisanja i realizacije programskih ciljeva iz Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine i osiguranja provođenja međunarodnih standarda u oblasti ravnopravnosti spolova.“

Gender mainstreaming – Ovim pojmom koji se uobičajeno prevodi kao rodno osviještena politika, rodna perspektiva ili integracija rodne perspektive, podrazumijevamo strategiju sistematičnog ispitivanja svih općih aktivnosti, planova, odluke, politike, mjere i programa, te uzimanje u obzir i procjenjivanje njihovih eventualnih implikacija za žene i muškarce. *Gender mainstreaming* nije privremena mjeru, već kontinuirani proces.

Građansko društvo – Polaznu tačku pojmovnog određenja građanskog društva, predstavlja njegovo razlikovanje od državne vlasti. Međutim, tumačenje odnosa između ove dvije sfere, diferenciralo je različite teorijske poglede. Savremeni pogledi insistiraju na njihovom partnerstvu. Imajući u vidu savremene tendencije demokratskog društva, građansko društvo podrazumijeva one aktivnosti koje provode građani/ke (pripadnici/e određene političke zajednice) u sferi neformalne političke participacije (vidi: civilno društvo).

Jednakopravnost – Pojam jednakopravnost predstavlja suprotnost diskriminaciji, odnosno jednakopravnost jeste prepostavka zaštite od diskriminacije. U najširem kontekstu, pojam upućuje na imanje jednakih prava, odnosno na ravnopravnost. Međutim, u osnovi moguće je razlikovati dva tumačenja jednakopravnosti sa različitim podvarijantama. Egalitarističko tumačenje jednakopravnosti ima dvije varijante. Prva varijanta jeste shvatanje jednakopravnosti kao **jednakosti**, odnosno kao istosti koja se temelji na istim potrebama svih pojedinaca/ki. Druga varijanta polazi od toga da jedinstvena pravila stvaraju jednak niz izbora, te su onda svi/e **jednaki/e u šansama** čime se ignorišu specifične okolnosti unutar kojih pojedinci/ke pristupaju jednakim šansama i na koje ne mogu uticati. Nasuprot egalitarnim, pojavljuju se tumačenja po kojim su svi jednak, a ujedno u svojoj faktičnosti i različiti, te iz ovoga slijede tumačenja ideje pravednosti u smislu tzv. pozitivne diskriminacije (vidi: diskriminacija – pozitivna diskriminacija). Različite varijante ovih tumačenja zavise od toga da li će principi distributivne pravde (nejednako postupanje s nejednakim) biti polazište u ostvarenju pravednosti ili će principi distributivne pravde biti korekcija primarnog principa jednakih prava i sloboda, odnosno principa komutativne pravde (vidi: ravnopravnost).

Nevladine organizacije – Nevladine organizacije se mogu označiti kao glavne institucije građanskog društva (vidi: građansko društvo). Pojam se počinje upotrebljavati s osnivanjem Ujedinjenih nacija 1945. godine. Sam pojam podrazumijeva vrstu organizacije građanskog društva koja je: a) neprofitna, b) formirana dobrovoljno od građana i građanki, c) nepolitička, d) izvan je uticaja i kontrole državnog aparata, e) nije u potpunosti finansirana i kontrolisana od države, f) služi javnom interesu ili interesu specifične grupe, g) formalno je registrovana u skladu s pravnim sistemom određene države i h) ima pravno ustanovljen statut, jasno definisane ciljeve i vidljive aktivnosti. U duhu

bosanskohercegovačkog zakonodavstva, nevladine organizacije imaju status udruženja i fondacija.

Ravnopravnost – Sam pojam (ravan, jednak + pravo) upućuje na imanje istih, jednakih prava. Umjesto pojma ravnopravnost, možemo koristiti pojam jednakopravnosti. Međutim, sadržaj oba pojma bitno zavisi od tumačenja koja u njih upisujemo (vidi: jednakopravnost).

Ravnopravnost polova – U ZORS-u BiH navodi se da: „Ravnopravnost spolova znači da su osoba muškog i ženskog spola jednako prisutne u svim područjima javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednakе mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata.“

Rod – U ZORS-u BiH pojam spola podrazumijeva „biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola“, kao i sam pojam roda. Pri tome, rod (eng. *gender*) se opisuje kao sociološki i kulturološki uslovljena razlika između osoba muškog i ženskog pola koja se odnosi na „sve uloge i osobine koje nisu uslovljene ili određene isključivo prirodnim ili biološkim faktorima, nego su prije proizvod normi, prakse, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi“.

Rodno odgovorno budžetiranje – Ovaj pojam označava procedure i postupke planiranja, izrade i provedbe budžetiranja u kojima se vodi računa o specifičnim uticajima na žene i djevojčice. Za označavanje ovih postupaka može se kao sinonim koristiti i termin „ženski budžeti“. Ipak, ovaj pojam upućuje da pored uobičajenih, „neutralnih“ budžeta postoje i neki posebni ženski budžeti. S druge strane, sintagma rodno odgovorno/osjetljiv/osviješten budžet prepostavlja pristup koji uzima u obzir i rodnu perspektivu i koji dovodi u pitanje prepostavljenu neutralnost budžeta. Odnosno, prepostavlja integrisanje rodne

perspektive (vidi: *gender mainstreaming*) tako da se kod svih prihoda i rashoda vodi računa o pravednoj raspodjeli sredstava, a s ciljem postizanja rodne ravnopravnosti. Ovakav pristup sugerije da je već u fazi planiranja nužno uključiti i žene, kao i generalno najrazličitije glasove, posebno onih grupa koje imaju lošiji društveni položaj u odnosu na druge društvene grupe.

Rodno osjetljivi jezik – Rodno osjetljiv jezik suprotstavlja se prije svega korištenju jednog gramatičkog roda (uobičajeno muškog) kao generičkog pojma i u jeziku duboko ukorijenjenih seksizama. Međutim, rodno osjetljiv jezik se ne iscrpljuje u ovim nastojanjima, već uključuje i kreiranje jezičkih praksi koje će učiniti vidljivom žensku/feminističku perspektivu i/ili dekonstruisati uobičajene patrijarhalne jezičke prakse.

Segregacija – Pojam segregacija (lat. *segregatio, segregare*: razlučiti, rastaviti) prvenstveno upućuje na politike prostornog odvajanja. S obzirom na to da je ona oblik diskriminacije (vidi: diskriminacija), kriteriji segregacije mogu biti različiti (na primjer, rodna segregacija, rasna segregacija i sl.) i može se dešavati u različitim sferama (na primjer, segregacija u zapošljavanju, obrazovanju, na tržištu rada i sl.). Segregacija može biti pravna (onda kada je ugrađena u pravne propise) ili stvarna kao oblik strukturalne diskriminacije (vidi: diskriminacija – strukturalna diskriminacija). Kada se govori o rodnoj segregaciji, posebno u oblasti obrazovanja i zapošljavanja, onda se uvode u raspravu i pojmovi horizontalne i vertikalne segregacije.

Horizontalnom rodnom segregacijom podrazumijeva se koncentrisanje žena i muškaraca u specifične sektore i zanimanja (na primjer, zapošljavanje žena u uslužnim djelatnostima ili opredjeljivanje djevojčica za određenu vrstu škola). **Vertikalna rodna segregacija** označava segregaciju na vertikalnoj ljestvici u istom području, djelatnosti ili instituciji.

Supstitucija – Pojam supstitucije označava postupak zamjene, odnosno nadomješćivanja jednog elementa s drugim. Pojam se može koristiti u različitim kontekstima. Na primjer, u slučaju lošeg ekonomskog stanja, a radi zadovoljenja osnovnih egzistencijalnih potreba, osoba koja ne može dobiti zaposlenje shodno svojim kvalifikacijama, može se okrenuti radu u bašti ili nekom sličnom poslu koji onda predstavlja nadomjestak za posao za koji se obrazovala. Često privremena i kratkoročna strategija u ovakvim slučajevima postaje stalni izvor prihoda.

LITERATURA

Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2017) *Šesti periodični izvještaj BiH o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena 2013.-2016.* <http://arsbih.gov.ba/project/sesti-periodicni-izvjestaj-bosne-i-hercegovine-o-provedbi-konvencije-o-eliminaciji-svih-oblika-diskriminacije-zena-2013-2016/>

Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2017) *Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini 2014.-2017.* <http://arsbih.gov.ba/provedba-akcionog-plana-za-implementaciju-un-rezolucije-1325-zene-mir-i-sigurnost-u-bih-2014-2017/>

Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2013) *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH.*

http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevalanca.pdf

Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2016) *Izvještaj o provedbi Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine za 2015. i 2016. godinu.* http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/04/170310_Izvje%C5%A1taj-GAPBiH.pdf

Agencija za statistiku BiH (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati popisa.*

<http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013>

Alternativni CEDAW izvještaj (2016) *Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013. - 2017.* Helsinski parlament građana

Banja Luka/ Prava za sve Sarajevo. <http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2017/02/CEDaW-WEB-final-novembar-2016.pdf>

Biro za ljudska prava Tuzla i Crveni križ TK (2013) Politike socijalnog uključivanja općine Gračanica 2014.-2018.

<http://www.opcina-gracanica.ba/index.php/bs/uprava/category/163-politike-socijalnog-uključivanja-općine-gracanica-2014-2018.html>

Centar za socijalni rad Tuzla (2017) *Izvještaj o radu i poslovanju Centra za socijalni rad Tuzla za 2016. godinu.*

http://www.csrtuzla.ba/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=10&Itemid=59

Cvjetićanin, Tijana, Dardić, Dragana i Hadžić, Inela (pr.) (2017)

Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije. Sarajevo i Banja Luka: Sarajevski otvoreni centar i Helsinski parlament građana Banja Luka u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija u BiH.

https://ba.boell.org/sites/default/files/upitnik_finalna-verzija-1.pdf

Čaušević, Jasmina (2012) *Analiza rodno inkluzivne zajednice u BiH.*

Sarajevo: TPO fondacija.

<http://www.tpo.ba/b/dokument/Analiza%20Rodno%20inkluzivne%20zajednice%20u%20BiH.pdf>

Dardić, Dragana i Marković, Svjetlana (2015) *Priručnik za praćenje primjene Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama.* Helsinski parlament građana, Banja Luka.

<http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/VODIC-ILI-PRIRUCNIK-web1.pdf>

Durkalić, Masha (2015) *Moj glas odjekuje...* Sarajevo: Fondacija Cure.

Džekman, Vildana (2018) *Žene treće dobi kao nevidljiva kategorija u BiH.* (neobjavljen izvještaj)

Federalni Zavod za programiranje razvoja (2017) *Socioekonomski pokazatelji po općinama u FBiH u 2016.*
<http://www.fzzpr.gov.ba/bs/pubs/3/3/publikacije>

Federalni Zavod za statistiku (2017) *Tematski bilten Zaposlenost, nezaposlenost i plaće.* <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/07/Zaposlenost-nezaposlenost-i-place-2016.pdf>

Fondacija lokalne demokratije Sarajevo (2017) *Analiza trenutne situacije o stepenu nasilja nad ženama, djevojkama i nasilja u porodici u deset lokalnih zajednica širom Bosne i Hercegovine.*
http://www.fld.ba/upload/documents/publikacije/Analiza_Nasilje%20nad%20zenama.pdf

Gavrić, Saša, Hažić, Inela, Bošnjak, Emin, Zagorac, Maida, Hanušić-Bećirović, Adrijana i Lekić, Meliha (2016) *Narandžasti izvještaj 2016: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Helsinski parlament građana Banja Luka.

Gender centar Federacije BiH (2016) *Program održivog razvoja do 2030. godine.* <http://www.gcfbih.gov.ba/program-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-un-a/>

Emirhafizović, Mirza i Zolić, Hasan (2013) Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine, str. 11-27, u: Cvitković, Ivan (ur.): *Demografske i etničke promjene u BiH.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.

Haimić, Šeherzada (2016) *Analiza rezultata istraživanja potreba i problema mladih Kantona Sarajevo.* Sarajevo: Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.

Helsinški parlament građana Banja Luka i Prava za sve Sarajevo (2016)
Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih opažanja i preporuka CEDAW komiteta za BiH 2013 -2017.

<http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2017/02/CEDaW-WEB-final-novembar-2016.pdf>

Inicijativa za monitoring evropskih integracija u BiH (2018) Alternativni analitički izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2018: politički kriteriji. http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2018/04/APR-BHS_2018_web.pdf

Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve (2013) *Primjena Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.*

<http://www.rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/izvjestaj-nevladinih-organizacija.pdf>

Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (2018)
Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH za 2017. godinu

http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2018030810344228bos.pdf

Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (2013)
Specijalni izvještaj – Djeca u konfliktnim razvodima. Banja Luka:
Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH.

Komisija za jednakopravnost spolova Skupštine Tuzlanskog kantona (2018) Izvještaj o radu Komisije za jednakopravnost spolova Skupštine Tuzlanskog kantona za period januar - decembar 2017. godine (neobjavljen izvještaj)

Kosana Beker (2018). *Starosna dob: Novi osnov diskriminacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Analitika. Centar za društvena istraživanja

Košarac, Biserka (2013) *Porodica i radne strategije u tranziciji*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Kovačević, Braco (2017) *Poljoprivredno stanovništvo u Bosni i Hercegovini*, str., 128-155, u: Cvitković, Ivan (ur.): *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.

Miftari, Edita (2017) *Lokalne politike za ravnopravnost spolova u BiH: Izvještaj o lokalnim politikama u opština i gradovima na području Bosne i Hercegovine u odnosu na uspostavu ravnopravnosti spolova u lokalnim zajednicama*. Sarajevo: Fondacija Cure. (u štampi)

Miftari, Edita „Ravnopravnost spolova u opština/ općinama i gradovima u Bosni i Hercegovini“, Fondacija CURE, Sarajevo, 2015., str. 18. Preuzeto s: http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/08/RAVNOPRAVNOST-SPOLOVA-U-OPSTINAMA_bhs.pdf

Ministarstvo za ljudska prava BiH i Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2014) *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*. http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW_za-web.pdf

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2018) *Okvirna Strategija za implementaciju Istanbulske konvencije u BiH za period 2015.-2018* <http://arsbih.gov.ba/okvirna-strategija-za-implementaciju-istanbulske-konvencije-u-bih-za-period-2015-2018/>

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (2015) *Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2015 - 2018.*

http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo (2017) *Analiza pravnog i institucionalnog okvira u Kantonu Sarajevo u svrhu smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Kantonu Sarajevo.*

<https://mrsri.ks.gov.ba/content/analiza-pravnog-i-institucionalnog-okvira-u-kantonu-sarajevo-u-svrhu-smanjivanja-siromastva>

Mujakić, Muhamed (2016) *Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Udruženje Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Američki univerzitet u Bosni i Hercegovini, Savez općina i gradova Federacije Bosne i Hercegovine.

Načelnik opštine Istočna Ilidža (2018) *ODLUKA o raspodjeli planiranih sredstava u Budžetu opštine Istočna Ilidža za 2018. godinu nevladinim organizacijama/udruženjima od posebnog interesa za opštinu Istočna Ilidža.* www.istocnailidza.net

Načelnik opštine Trnovo (2012) *Omladinska politika opštine Trnovo (2013.-2017.) Strategija za mlade.*

http://trnovo-rs.com/media/file/4096_OMLADINSKA_POLITIKA_TRNOVO.pdf

Općina Gračanica (2013) *Analitička podloga analiza položaja žene u ruralnom području na prostoru općine Gračanica i Akcioni plan djelovanja za period 2014 - 2016.* <http://www.opcina-gracanica.ba/index.php/bs/uprava/category/166-analiticka-podloga-i-akcioni-plam-za-unapredjenje-polozaja-zene-u-ruralnim-podrujcima.html>

Općinsko vijeće Hadžići (2017) *Strategija za mlade općine Hadžići za period 2017 – 2020.* <http://hadzici.ba/wp->

<content/uploads/2013/10/STRATEGIJA-ZA-MLADE-OP%C4%86INE-HAD%C5%BDI%C4%86I-2017-2020.pdf>

Općinski razvojni tim (2016) *Strategija razvoja općine Srebrenik: Revidirana strategija lokalnog razvoja za period 2015 - 2020.*
https://www.srebrenik.ba/images/vijesti/2016/20160704/Revidirana_Strategija_lokalnog_razvoja_2016-2020.pdf

Opštinski razvojni tim (2015) *Strategija razvoja općine Bosansko Grahovo 2016 - 2020.*
<http://www.bosanskograhovo.ba/ba/stream.php?kat=169>

Općina Vogošća (2011) *Akcioni plan jednakosti i ravnopravnosti spolova općine Vogošća 2012 – 2015.* http://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/06/LAP_Vogosca.pdf

Općinsko vijeće Hadžići (2009) *Statut općine Hadžići.*
http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/Statut_opcine.pdf

Općinsko vijeće Hadžići (2016) *Strategija razvoja općine Hadžići 2017 – 2021.* <http://hadzici.ba/dokumenti/strategija-razvoja-opcine/>

Opštinsko vijeće Pale (2016) *Strategija razvoja opštine Pale za period od 2017. do 2026. godine.*
<http://www.pale.rs.ba/images/pdf/sd/sro2017.pdf>

Općinsko vijeće Srebrenik (2008) *Statut.*
<https://www.srebrenik.ba/images/stories/Statutopcine/statut%20opci ne%20srebrenik.pdf>

Općinsko vijeće Vogošća (2014) *Statut općine Vogošća.*
<http://vogosca.ba/opcinska-uprava/statut-opcine>

Opštinska uprava (2016) Izvještaj o radu opštinske uprave Sokolac za period 01.1.-31.12.2016.

http://www.opstinasokolac.net/dokumenti/izvjestaji/izvjestajoradu2016_opstinskauprava.pdf

Opštinsko vijeće Sokolac (2013) Strategija razvoja opštine Sokolac:

Ciljevi, koncepcija i strateški prioriteti održivog razvoja.

<http://www.opstinasokolac.net/dokumenti/strategije/strategijarazvoja-opstinasokolac.pdf>

Opštinska uprava Sokolac (2015) Strategija socijalne zaštite opštine Sokolac.

<http://www.opstinasokolac.net/dokumenti/strategije/strategijasocijalnezastite-opstinasokolac.pdf>

Pašalić Kreso, Adila (2017) Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini, str. 93-125, u: Cvitković, Ivan (ur.) *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.

Petrić, Aleksandra i Radončić, Dženana (2017) *Analitički izvještaj: Analiza praćenja krivičnih i prekršajnih postupaka u oblasti zaštite od rodno zasnovanog nasilja u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka i Zenica: Fondacija Udružene žene Banja Luka i Centar za pravnu pomoć Zenica.

Popov Momčinović, Zlatiborka (2017) Žensko stanovništvo u BiH kroz prizmu rezultata popisa, str. 56-70, u: Cvitković, Ivan (ur.): *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Republika Srpska, Gender centar, *Rodno budžetiranje u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske

Razvojni tim opštine Trnovo (2011) *Stratgeija razvoja opštine Trnovo*. <http://www.trnovo-rs.com/page/10>

Služba za društvene djelatnosti grada Tuzla (2018) Informacija o realizaciji Akcionog plana ravnopravnosti spolova općine Tuzla 2013.-2016. (neobjavljen)

Služba za društvene djelatnosti općine Gračanica (2018) Izvještaji o realizaciji projekata u 2017. godini (neobjavljen)

UNDP (2013). *Besplatna pravna pomoć u Bosni i Hercegovini. Brošura za korisnike usluga.* Sarajevo

Vijeće Evrope (2011) *Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.*

http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf

Vijeće sigurnosti UN (2000) Rezolucija Žene, mir i sigurnost 1325
<http://www.1325.arsbih.gov.ba/>

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. („Službeni glasnik BiH”, broj 32/10) <http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/>

Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske. ("Sl. glasnik RS", br. 37/2012 i 90/2016) <http://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-socijalnoj-zastiti.html>

Zakon o zabrani diskriminacije u BiH, nezvanični prečićeni tekst Zakona dostupan na: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/11/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-nezvani%C4%8Dni-pre%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-tekst.pdf>

Žarković, Tatjana (2017) Žene koje inspirišu: istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH. Sarajevo: Fondacija Cure.

Ždalović, Amila i Zulčić Rožajac, Mirela (2012) Ženski mirovni aktivizam i njegov uticaj na mir i sigurnost, str. 390-415, u: Zaharijević, Adrijana (pr.) *Neko je rekao feminizam : Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni cenatr, Fondacija Heinrich Boll - Ured u BiH i Fondacija CURE.

Žigić, Radmila, Čaušević, Jasmina i Borić, Besima (2012) Liderstvo i rodna ravnopravnost, str. 48-63, u: Abrahamsdotter, Emina (ur.): *Liderstvo. Jačanje liderskih vještina u radu u lokalnoj zajednici*. Sarajevo: TPO Fondacija.

<http://istocnailidza.net/>

<http://gradistocnosarajevo.net/skupstina/komisije/>

www.hadzici.ba

<http://hadzici.ba/opcina/opcinsko-vijece/vijecnici-ov/>

<http://hadzici.ba/opcinsko-vijece-hadzici-odrzana-konstituirajuca-sjednica/>

<http://hadzici.ba/wp-content/uploads/2013/10/IZVJE%C5%A0TAJ-O-RADU-OP%C4%86INSKOG-VIJE%C4%86A-HAD%C5%BDI%C4%86I-2012.pdf>.

<http://www.gcfbih.gov.ba/oblasti/institucionalni-mehanizmi-za-ravnopravnost-spolova/>

www.ilijas.ba

<http://www.ilijas.ba/IzvjestajiOV/2016/Izvjestaj34Sjednice.pdf>

http://www.ilijas.ba/index.php?view=article&id=4593%3Aregionalni-sastanak-un-rezolucija-1325-ene-mir-i-sigurnost-globalno-regionalno-lokalno&option=com_content&Itemid=86

http://www.ilijas.ba/index.php?view=article&id=4438%3Aradionica-ravnopravnost-spolova--put-ka-ostvarenju-ljudske-sigurnosti-u-opini-ilijsa&option=com_content&Itemid=86

www.opstinasokolac.net

<http://www.pale.rs.ba/nacelnik-opštine-pale/>

<http://www.pale.rs.ba/odobrnici/>

<http://www.pale.rs.ba/>

http://www.csr-pale.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=3

<http://www.ravnopravnors.com/partneri.html>

<http://www.trnovo-rs.com>

www.vogosca.ba

<http://vogosca.ba/opcinska-uprava/opcinsko-vijece/akti-opcinskog-vijeca/vijecnici/>

O AUTORICAMA

Doc.dr. Amila Ždralović je docentica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u naučnoj oblasti Sociološka analiza prava. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu (Odsjek Filozofija i sociologija), a magistrirala i doktorirala na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (Odsjek: Sociologija). Radila je kao novinarka, profesorica u srednjoj školi, te kao trenerica na projektima nevladinih organizacija. Objavila je jednu knjigu (u koautorstvu), te preko trideset radova u naučnim časopisima i zbornicima.

Kontakt: a.zdralovic@pfsa.unsa

Doc.dr. Zlatiborka Popov-Momčinović je profesorica političkih nauka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Objavila je više od sedamdeset naučnih radova i analiza s fokusom na rod, aktivizam, reprezentaciju i položaj žena u medijima, procese pomirenja u rodnoj dimenziji, mesto i ulogu religije u javnoj sferi. Objavila je knjigu Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: Artikulacija jedne kontrakulture, i učestvovala u nekoliko istraživanja koja se tiču ženskog aktivizma i umrežavanja, položaja LGBT populacije, procesa izgradnje pomirenja i poverenja u BiH. Dugi niz godina sarađuje sa organizacijama civilnog društva i piše kolumnе za web portale. Govori engleski i nemački, a služi se i francuskim jezikom. Članica je Žalbene komisije Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini, kao i Odbora za političke nauke pri Akademiji nauka i umjetnosti BiH.

Kontakt: pozljata75@gmail.com
zlatiborka.popov.momcinovic@ffuis.edu.ba

Prof.dr. Zarfa Hrnjić -Kuduzović je vanredna profesorica komunikologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Diplomirala je i magistrirala na Filozofskom fakultetu u Tuzli, a doktorirala na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Napisala je dvije autorske i jednu koautorsknu knjigu, te 20-ak naučnih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima. Učestvovala je u nekoliko naučno-istraživačkih projekata. Akademsku 2010/11. provela je kao gostujuća istraživačica na Univerzitetu u Arkansasu u SAD-u kao stipendistica fondacije Fulbright.

e-pošta: zarfa.hrnjic@untz.ba

